

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

J.P. DELILEZ

TEKELLER

öncü kitabevi

ÖNCÜ KİTABEVİ YAYINLARI : 33

Bilim Dizisi : 15

Birinci Baskı : Şubat 1976
Kapak : Sencan Güngör
Kapak Baskı : Kelebek Matbaası
Dizgi ve Baskı : Murat Matbaacılık Koll. Şti.
Sahibi ve Sorumlu Yönetmen : Zeki ÖZTÜRK

JEAN - PIERRE DELILEZ

TEKELLER

**Çeviren
NAHİT TÖREN**

ÖNCÜ KİTABEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Babıali Cad. No : 8 Cağaloğlu - İSTANBUL

GİRİŞ

Bu kitap bir el kitabı değildir. Olsa olsa, zamanımızın çok önemli görünen konuları üzerindeki bazı gelişmeleri bir araya getirmek ve «çağdaş kapitalizm»e akıcı bir şekilde baş vurmaya uygun düşen şeyler, temel biçimleri ilgilendiren, aynı zamanda iktisadî ve siyasî oldukça çok sayıda gereksinimleri, şimdilik, cevaplandırmaktır.

Gerçekte, çözümleme (analyse) —ki bunu yapmakta kısmen geniş ölçüde zaman harcanır— üç biçimde ele alınmalı :

- a) **Tekelci kapitalizmin temel biçimlerinin incelenmesi** (dev firmalar, sanayi ve banka grupları, malî-sermaye),
- b) **Mali gruplarla ilişkilerinde devletin çözümlenmesi,**
- c) **Devlet ve tekelci gruplar arasında gittikçe sıkı ilişkilerin değer kazandırdığı toplumsal ve özellikle siyasi problemlerin gözden geçirilmesi.**

Bu gerekli deneme demek ki çağımızın canlı sorunlarına ancak kısmen ve tek yanlı bir biçimde yanaşır. Bu görüş, bize böylece devlet ve tekelci gruplar arasındaki somut ilişki biçimlerine saldırmadan önce tekelci aşamayı ilgilendiren genel verileri iyice incelemenin gerekliliğinden dolayı kaçınılmaz görünmüştür.

Açıktır ki, gereksinme tekelci kapitalizmin farklı görüşlerinin toptan bir kavranılmasını günümüzde hissettiriyor. Fakat bu gereksinme devletin ve grupların ilişkile-

rini gösteren bir anlatım, bir sayım ve de bir tablo zorunluluğuyla anlatılır, bu da, sanayi ve ticaret firmalarını, bankaları, malî toplulukları v.s. ye dayanan, sayılarının veya sayılmayanların, bir yığın tasvirî verilerin şüphesiz bir araya getirilmesini içerir.

Fransa örnek alınacak olursa, iktisadî hayat gerçekten bir düzine «malî grup» tarafından egemenlik altına alınmış ve, üstelik gerçek olan şey, bu bir avuç grup, siyasi, diplomatik, askerî, kurumsal v.s. yönetim alanında tayin edici bir rol oynuyor.

Bunlardan adı geçenler daima, Paribas (Paris ve Pays-Bas bankalarında toplanmış malî grup), Suez, Rothschild, Indochine v.s. dir. Tüm önemli işler, asıl malî sahada, sanayi sahasında, veya toplumsal ve siyasi sahada hangisi olursa olsun, doğrudan veya dolaylı olarak bu grupların boyunduruğu altındadır.

Sorunu en belirgin koyma biçimi malî sermayenin tasvirî, fonksiyonel bir analizini, titiz araştırmalar isteyen çalışmayı ve sağlam bir düzenlemeyi gerektirmektedir. Bu çalışma mümkündür. Malî toplulukların ve yönetim kurullarının «sırlarını» ve «esrarını», çoğu kez, tasarladığımız aksine, somut gelişmenin geniş hatlarını ve grupların, firmaların stratejilerini karşılaştırarak incelemekle kavramayı gerekli kılan, şimdilik düzenlediğimiz nicel ve nitel bilgilerin ve ipuçlarının bütününe kısmen büyük ölçüde anlamış olabilirler.

Fakat bu gereki aydınlatıcı çalışma, gerçekte, sadece senteze değil aynı zamanda bu verilerin açıklanmasına yol açan kavrayış araçlarından en küçük bir yararlanıp yararlanmamayla ancak mümkündür.

Oysa, teorik soyutlanma zamanımızda hala çok gecikti. Sentezler insafsız olmuyor. Demek ki, sanayileşmiş kapitalist toplumların en önemli gerçeklerinden biri, yani büyük tekelci sanayi ve malî gruplar sistemi üniversite ik-

tisatçılarına veya devletin görevli uzmanlarına daha az ilgi gösteriyorlar.

Belli bir çalışmaya girmeden önce, kısacası, yeter derecede ayrıntılı somut bir çözümlemeyi yerine getirmeden önce, bu çözümlemenin dayandığı problemleri belirlemek açıklamanın güçlüklerini yerleştirmek öyleyse kaçınılmaz oldu, çağdaş kapitalizmin incelenmesine bir sınır koymak için değil fakat aksine ondan yeni gelişmeleri ortaya çıkarmak için.

Tekelci kapitalizme dayanan teorik çalışmaların bilançosu, kapitalist toplumun hareket bütünlüğünde tekellerin ve malî grupların etkisinin daha fazla artmasına karşın çok önemsizdir.

Büyük kapitalist ülkelerin yeni bir aşamaya girmeleri üç çeyrek asır önceydi; bu demek ki kapitalizmin tarihsel evrimini gösteren bir gerçek olarak ortaya çıkmış olması daha üç nesil önceydi... Bütün incelemeler, kısmi teknik araştırmaları saymak gerekmezse, son derece sınırlıdır.

Ele alınabilecek olanın ancak bir tek olduğunu söyleyebiliriz bu; başarılı bir istisna olan LENİN'in «broşür»ü dünya savaşında yayınlanmış ve çok açık ve kesin politik bir durumla mahkum etmiştir : sosyal-demokrat Rus'un savaşta kapitalist devletlere teslim olan II. Enternasyonal yöneticilerinin işbirliğine karşı çoğu yol gösteren inatçı mücadelesidir. Her ne kadar, sansür nedeniyle, formülasyonlarının bazılarını hafifletmişse. **EMPERYALİZM KAPİTALİZMİN EN YÜKSEK AŞAMASI** (1), J. A. Hobson ve R. Hilferding (2)'kilerden öz olarak, politik ve polemik

(1) LENİN : Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Sol Yayınları.

(2) J. A. Hobson : *İmperialism*, London, 1902.

R. Hilferding : *Das Finanz kapital*, Vienne, 1910.

düşüncelerin ve kapitalizmin evriminin ilginç bir sentezini sunar.

Açıkcası, Marx ve Engels'in kapitalizmin biçimleri üzerinde geliştirdikleri ve onların toplumsal devrimle ilişkileri ciddi biçimde aktüalize olmak gereksinmesinde. Tarihin onlardan revizyon istemiş olmasından değil. Tam tersine, kapitalizmin gelişmesi, Kapital'de Marx tarafından incelenmiş kapitalist üretimin temel çizgilerini üstelik daha şiddetli ve kesinlikle açıklayan özgür iktisadi ve siyasi çizgileri kapsayan, yeni bir döneme ulaştırdı.

Lenin'i daima ilk planda politik sonuçlara götüren «eşit olmayan gelişme»nin incelenmesi belli başlı emperyalist devletlerin iktisadi, siyasi ve askeri egemenliğinin meydana çıkarılmasına dayanıyordu, bu egemenliğin iktisadi özü sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesiyle, tröstlerin ve kartellerin, malî grupların oluşumuyla meydana gelmiştir.

Burada bu iktisadî öz tam olarak —malî-sermaye ve eşit olmayan birikim— söz konusu olacak. Fakat bu konuda, kullanılan yöntemle ilgili olarak bir kaç not vermek zorunludur.

Bunun soyut bir yapı olmadığı olgusunu ileri sürerek bu yöntem üzerindeki kuşkuları belirtebileceğiz fakat somut çözümlemelerin bir dizisinden başlamak gerekecek. Somut çözümlemeler ve Marx'ın Kapital'inin kavramlarının hazırlanması, diğer taraftan, ve Lenin'in çalışmasını içeren yönelimler arasında gerçek bir kupür (coupure) varsa bu eleştiri bizim kabul edilebilir düşüncemiz olurdu. Oysa, bu kupür mevcut değil. Marx'ın analizlerinin aktüel bir hale getirilmesi ve derinleştirilmesi, emperyalizmin incelenmesinde, aslında vardır. Bu sürekliliğin derin nedeni, kapitalist üretim şeklinin temel iktisadî ilişkilerinin, tekelsizliğin ortaya çıkmasıyla aynı zamanda özel-

likle belirtilmesini ve açıklanmasını gerçekten sade bir biçimde kapsar.

Kapitalist dünyanın temel gerçeği sömürüdür ve sömürü olarak sürer. Sermaye ve emek arasındaki bu temel çelişki kapitalist üretim biçiminin aldığı yeni tarihsel biçimleri açıklamaya şüphesiz yeterli değildir, fakat tekelliliğin kendi kanunlarını inceleme tamamıyla gereklidir.

Tekel, kelimenin açık anlamıyla, kapitalist üretim biçiminin hiç bir aşamasında yok değil. Sınıf olarak, kapitalistler gerçekte üretim araçlarının tekeli ellerinde bulundurulur. Fakat emeğin sömürüsünü mümkün olduğu kadar yerine getiren koşullardan biri olan, bu toplumsal sahiplik ve şu halde kapitalist birikim üretimin toplumsallaştırılması hareketi içinde ancak somut olarak açığa çıkmış olur. Tekel ve özel mülkiyet, uzun zaman özel mülkiyetin esas dayanağı olarak süren bireysel mülkiyet ile hiç bir zaman birbirine karıştırılmamalı. Açıkçası, «sermayenin toplumsallaştırılması», bütün bir tarihsel dönem boyunca, üretimin ve sömürünün sonucu olarak meydana gelen özel mülkiyetin toplumsallaştırılmasını uzlaştırmaya yolaçan çözümü halletmeye çalışıyor. Daha açıkçası, bireysel kâr ortadan kalkmadı, fakat giderek, ilk önce toplulukların (şirketlerin) ve sonra kapitalist grupların oluşmasını, son dönemde de, üst yapının (devletin) müdahalesini harekete geçiren, üretimin ve toplumdaki sınıfların gerçekleşmesinin koşullarına bağlı kaldı. Tekellilik ekonomik bakımdan birikimin tarihsel hareketinin sonucudur ve, bunun içindir ki, bu tarihsel hareket bu aşamanın zorunlu olarak üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin politik sorununu topluma yerleştirmeye sevketmesi kapitalist sınıfın içindeki ayrılık ve kutuplaşmasının (işçi sınıfının gelişmesi, ücretliliğin gelişmesi) ikili bir görünüşünü içerir.

Tekelci kapitalizmin incelenmesinin freni ve uyarıcısını aynı zamanda oluşturan politika ve ekonomi arasındaki bu ilişki doğrudan doğruyadır. Çünkü daha elli yıl önce ekonomik bilimde emperyalizmin analiziyle açılan kısmen büyük ölçüde bakımsız kalmış olması ister istemez bizi düşünmeye yöneltebilir. Bu oluşan verimsiz zaman aralığının nedenlerinden biri bu dönemi bilimsel çözümlmeden alakoyan temel noktanın —yani politik yönünün— tek bir nokta, kesinlikle sağlam değerlendirilmiş olan iktisadî **substratum** (dayanak) olmasını kapsar görünür.

Tekelciliğin analizleri, sonraki gelişmelerin hangisi olursa olsun tamāmamıya yeniden ortaya çıkması gerekli bir ders olmuştur : «büyük buhran», faşist ekonomi, ikinci dünya savaşı ve özellikle ekonomik gelişme dönemi, yeter derecede ayırt edilmesi gerektir, bunu izleyen, bir yığın yeni verinin teorik bir analizin çözümlendirilmesini gerektirdiği vakit, ancak belirli konuyu oluşturur.

Buna karşın, ekonomik uygulamalar (tekelci yönetim, devletsel programlama) önemli gelişmelere tanık oldu, genel görünüşlerde duraklamak tamāmıyla olanaksızdır. Bu çok açıktır çünkü bu uygulamalara dayanmış yeni sorunlar ekonomi ve politika arasındaki bağlantının şimdiden bir uyarıcısı olması teorik kavram deposuna başvurmayla ancak kararlı olabilir.

Gerçek araştırma amacı o halde daha açık biçimde ortaya çıkıyor : devlet ve tekelci sistem arasındaki ilişkilerin özgül biçimlerdeki değişimleri, gelişmeyi, oluşumu ortaya koymak sözkonusu. Tekelci devlet kapitalizmi, somut biçimlerinde, kapitalist üretim biçiminin «sınır» larını belirtmeye ve yerleştirmeye yol açar. Öyleyse, devlet ve tekelci gruplar arasındaki çapraşık ilişkileri ilgilendiren ve doğrudan doğruya devlet ve tekellerin gelişimini bir-

likte veren çelişmenin sürecini esaslı bir biçimde ortaya koymak sözkonusu.

Şistemin yeniden üretiminin devamı böylelikle (üretim araçlarının özel mülkiyetinin ve bu amaçla kâr biçimi altında artı-değere sahipliğin korunması) devlet ve tekeller arasındaki çapraşık ilişkilerin gelişmesine, devlet mülkiyeti ve onun temelinin, kâr gözetmeksizin, sağlamlaştırılmasına bağlıdır.

Sermaye yoğunlaşmasının güçlendirilmesi koşuluyla, bu yeniden üretimin belli başlı görünüşü artı-değerin birikimi olarak devam eder. Fakat eşit olmayan gelişme koşullarında, üretim araçlarının özel mülkiyeti tekelci grupların yardımcı ve tamamlayıcı devlet sermayesini oluşturan yatırma ve geri çekme hareketlerine ara vermeksizin, etki yapmaksızın bu birikime uygun bir yere yerleşemez.

Bu gözlemler bizi, belirli olan genel sorun ve burada ele alınmış özel konular arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı yetkil kılan bir kaç noktayı belirtmeye yöneltir.

Herşeyden önce, bu konuların, özel çözümlerle karşılaştırıldığı zaman ancak tamamıyla onların anlamını alabileceği sonucunda iyice bilinçli olmak gerek, bu da tekelci aşamaya ulaşmış (A.B.D., Federal Almanya, Japonya, İngiltere, Fransa, İtalya, belli başlıları) veya uluslararası düzeyde (çoğunun gerçekte Amerika malî gruplarının egemenliğinde olan «transnasyonal» tekelci gruplar, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu tipindeki süper devletsel biraraya gelmeler) belli başlı kapitalist ülkeler çerçevesinde ele alınır. Fakat bu karşılaştırma üstelik, «dev girişimler» ve bu dev girişimlerin yer yer bulunan orta ve küçük girişimlerle ilişkileri konusunda, banka grupları konusunda ve, genel olarak, sanayi sermayesi ve banka sermayesi arasındaki ilişkilerin son derece zengin ve üstelik az bilinen bütün biçimleri konusunda çözümlerinin gelişmesini kapsamalı.

Bu çalışmanın giriştiği peşin sonuçları öne sürmeye gelince, bu çözümlemelere öncelikle başlamak içindir.

Ele alınmış olan noktalar bir sonuca başlangıç noktasında yol gösteren, tam olarak, zincirleme bir konuyu oluşturmaz fakat, tek bir konuyu ilgilendiren özel görüş biçimlerinden bir dizi yeğ tutulur : bu da, tekelci üretimin ve birikiminin niteliğidir. Birikim hareketi üretici güçlerde üretim ilişkileri arasındaki ilişkiyi devamlı olarak ele alan çelişmeli bir harekettir. İlk beş konu bazen üretken sermaye bakımından (büyük tekelci girişimler) bazen de para-sermaye bakımından (banka grupları, kredi, aksiyoner ve anonim şirketler), bu tek yanlı hareket biçimini ele alıyor.

Devam eden bölümler, malî sermayenin aşağı yukarı temel kavramına yönelmiş, tekelci aşamaya özgü bir incelemeyi oluşturuyor. Doğrusunu isterseniz bize öyle geliyor ki kapitalist üretim biçimi evrimi, kendi çelişkilerinin gelişmesini ve derinleştirilmesini özellikle kapsarsa, toplumsal yeniden üretimin bütün görünüşlerini etkileyen nitelendirici değişiklikleri ikinci dereceden içerir. Baran ve Sweezy'nin ki (1) gibi analizlerde, devletin «fazla» dan yararlanması ve tekelci büyük devletler çerçevesinde sömürünün toplumsal biçimleri dev girişimin analizini doğrudan doğruya gözden uzak tutarak, üretimin toplumsallaştırılması ve artı-değerin özel sahipliği arasındaki ilişkiden, yani temel bir düşünce dizisinden kendilerini yoksun bırakıyorlar. Kapitalizm «rekabet» le de açıklanmaz, tekelci kapitalizm kendi üretim biçiminin iç çelişkilerinin kavranılmasını aradan çıkaran eksiksiz bir modelden hareketle açıklanmış olunamaz. Hayret edilmemeli, buna göre, o, tekelci sistemin «ideolojik» nedeninden, son düşüncenin

(1) Baran ve Sweezy : Tekelci Kapitalizm.

bu sistemin irrasyonel niteliği olması nedeninden çıkarılır.

Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, büyük malî toplulukların oluşması, kapitalizmin, gittikçe dolaysız olarak sosyalizmden kaynaklanan itici bir «rasyonalizasyon» ve bir entegrasyona doğru değ erleneceğini kabul ettirebildi. Sonraki tarihsel deneyin giderilmesine geniş olarak yardım eden bu kuruntu, malî sermaye ile hafifletilmeyen aksine canlandırılan sistemin iç çelişkileri açıkça belirdeği vakit, sistemin belli bir rasyonalite anlayışını aynı ölçüde kabul etmiyordu. Toplumsal üretimin yaygınlaşma güçlükleri, «irrasyonelite», israf biçimleri altında v.s., sübjektif düzeyde, şimdilik anlatılmalı, bu bir kararsızlık belirtisi 'olarak' görünmez. Fakat, objektif çelişkilerde gelişmenin soyutlamasını oluşturan ve öte yandan bu çelişkilerin sübjektif belirmelerini derin anlamdan yoksun bırakan iki yargı, malî sermayede bir rasyonalizasyon kökdeşi sözkonusu olmazsa o zaman düşünülür. Tekelci devlet kapitalizminin ortaya çıkmasıyla bu sübjektif belirmelerin aldığı giderek, çatışan biçimler herhangi bir işin olmasına izin vermez, fakat daha önce objektif çelişkilerin tanıtılmasını, aksine gerektirir.

Demekki, başlangıçta sözkonusu edilen üç yönlü inceleme (tekelci kapitalizmin temel biçimleri, malî gruplarla ilişkilerinde devletin analizi, toplumsal ve siyasi sorunların gözden geçirilmesi), bu denemenin sistematik olmayan bir biçimle ancak —bunu iyice bilmek gerek— ele alındığı, ideolojilerin derinlemesine bir eleştirisini kapsayacak.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜRETKEN-SERMAYE ve PARA-SERMAYE

Hiç bir değerin, üretken-sermaye biçiminden geçmeden, değetlenemeyeceği olgusundan hareket edilmezse tekelci sermaye ve onun birikim hareketini anlamak imkansızdır.

Sermaye önce, üretimdeki emeğin sömürülmesi sayesinde «meyve veren» ve değetlenen bir değerdir.

Fakat sermaye aynı zamanda kapitalist (veya kapitalistler) tarafından bir mülk edinme neticesi, yalnız kendi içine dönük bir değerdir. Bu sahipliği, değerin insan emeğiyle harekete geçirilmesi, verimli kılınması, arttırılması nedeniyle ancak bu esnada artı-değerin edinimine izin verebilir. Görüldüğü gibi, bu, kapitalist üretim biçimi devam ettiği sürece gerçek olan temel bir veri (sömürü)dir : günümüzde bu üretim aşamasına ulaşmış olan, tekelci aşamada, emek-sermaye ilişkisinde, bu açıdan temel olarak hiç bir şey değişime uğramamıştır.

«Nesne» gibi sermayenin (bireysel veya kollektif) mülkiyet biçimlerini ayırtetmek ve ayrıştırmak gerektiği farklı biçimlerde mal edinmenin devam etmesi daha az sürer. Aslında sermaye bir nesne değildir, fakat bir ilişki, bir harekettir.

Kapitalist üretim biçiminin temel karakteristiklerinden biri, «sermayelerin» —hepsine bir ek getirirlerse— tamamen doğrudan doğruya üretime «tünemiş» olmadıklarıdır.

Bir veya bir çok mülk sahipleri tarafından elde bulundurulmuş bir «sanayi sermayesi» söz konusu olunca, sömürü ve bir kâr sağlama arasındaki bağ açıkça ortaya çıkar. Fakat bir ticaret, banka veya bir başka sermaye söz konusu olunca, bu sermayenin genel artı-değerden bir payı nasıl elde ettiğini açıklamak kalıyor. Daha genel olarak, «soyut değerler», para, «senetler», çeşitli «ticaret senetleri», poliçeler v.s. —ancak sahteleri olmıyan— değerlendirdikleri zaman üretimin yok olması sırasında bir ilave getirdikleri için esrarlı bir özelliğe bezendikleri sanılır. Bütün değerler sermaye kadar işler görünür!

Sermayesini yararlı biçime getiren «kapitalist girişimci»nin durumunda, sorunlar bir dereceye kadar basittir : patron olarak, girişimi yöneterek, ücretli işçilerin sömürülmesi sayesinde bir «sonuç» elde eder. Bu «sonuç» para biçiminde (malı satarak kazancı «gerçekleştirdiği» vakit) bir anda ortaya çıkmalı. Böyle rahat toplam (para tutarı-ç), kapitalist tarafından tüketilmiş ve israf edilmiş olabilir : veya aksine girişimdeki sermaye olarak «değişikliklere uyarak» o andan itibaren değerleri yanına çekebilir. İşin «yüzeyini» genişleterek, gelecekte hiç olmazsa daha önemli «sonuçlar» sağlamaya yol açar : kâr devamlı olarak artar ve sermaye geniş bir ölçüde ürer.

Fakat girişimin sahibi bu «kapitalist müteşebbis»in durumu bu gün o kadar nadir —azda olsa belli bir boyutu olan girişimi ilgilendirir— ki sermayenin elde bulunma ve işleme biçimlerini daha ileriye uzatmak gerekir. Para biçimindeki değerleri «ele geçiren»; örnek olarak hareket edelim. Bu değerlerin sermaye olarak işlemesi olgusu otomatik değildir. Bizim «elinde bulunduran», bir çekmede parasını çok iyi uykuya yatırabilir. Bir para kolektörüne güvenen, örneğin bir bankaya (veya hiç olmazsa hisse senetli bir şirkete) güvenen, «hamura el sokmaksızın» sermayesini yararlı hale getirebilir.

Aynı müteşebbisin parasını sermayeye dönüştürmek için nasıl bel bağlayacağını kararlaştırmayı bilmemekte ekseriya kendi ısrar ediyor. Onun ilgisini çeken şey, yatırımının verimidir. Onun değerleri, tamamıyla soyut bir biçimde, kendisi onlara gelir sağlar görünür. Para —belli koşullarda— parayı geri getirir.

Aynı gayretle, parayı diğerleriyle çevirten kapitalist müteşebbis işlev halindeki sermayenin artık tek sahibi değildir. Hatta sermayeyi elinde bulunduran kimseyi bilmemesi ve tamamıyla yabancı olması mümkündür. Kapitalist bir girişimci anonim bir sermayeyi yönetir.

Sözün kısası, hiç bir değer, üretime girmediyse değerlendirilemez. Bu, sermayenin birikimini anlamak için hareket noktasıdır.

Canlı emekle «artırılan değer» bir yerde yoksa —hangi biçimde olursa olsun— şu halde orada kâr da yoktur. Üretken emeğin sömürüsü yoksa, şu halde birikimin —sermayeye göre— artma olanağı da olamaz. Fakat bu birikim «soyut» değer biçiminde görünür, sömürünün izini doğrudan doğruya taşımaz.

Sonuç olarak önceki iki gözlem birleşir ve elde bulundurdıkları somut değerleri arttırmak için, sınıf olarak kapitalistlerin dayandıkları temel, soyut değerlerden değil, aksine üretim araçlarıyla, canlı iş-gücüyle, üretimi düzenleyen maddi öğelerden, kısaca «üretken kombinasyon»a giren öğelerden oluştuğu görülür.

Üretim araçlarının özel sahipliği çalışma ve fazla çalışma neticesinde mal edinmeye ve artı-değer sağlama-yaya yol açtığı andan itibaren ancak bir kapitalist sahiptir.

Değerin değerlendirilmesi için (bu sermayenin en genel tanımıdır), üretimdeki çalışmayla artırılan değer, kapitalistin ücretler biçiminde harcanmaya zorlanmış olmasıyla yüksek olması kesin olarak gerekiyor.

İş-gücü üretimde harcanmıştır. Bizzat kendisinin sarfetmediği değerden fazlasını arttırmakla, tamamiyle müstesna bir mülkiyete bu sırada sahip olur.

Daha açıkcası, kapitalist birikim, üretimle arttırılan bu değer bu iş-gücünü kiralamak ve bunlarla üretimi sağlamak için bu yapılan harcamaları cesaretle karşıladığı ölçüde gerçekleşir.

Kısacası, para-değer, makinalar, ham maddelerin vs. söz konusu olduğu, bir veya daha çok kapitalist tarafından elde bulundurulmuş, belli bir değer kitlesi, «sermaye»nin kendisinden değildir. Bu artık-değer çıkarmaya yol açmak için harekete geçirildiği ölçüde ancak alabilir. Bu hareketlendirme veya üretken birleşme belirli kurallara uygun düşer.

Şayet kapitalistler, başlangıçtaki kullanım-değerlerini (üretim vasıtalarını) yeni kullanım-değerlerine (ürünlere) dönüştürebilir, işçileri sömürerek onu işletirlerse, değer kitlesi ancak o zaman **üretken-sermaye** olabilir. Oysa, pek çok değer, bunun için, üretime bu **doğrudan** katmayı içermeksizin «tekrar sağlayabilir».

Üretken-emek, üretim şüphesiz bir ilave getiren değer olarak sermaye birikiminin aldığı biçimleri belirlemede yeterli değildir. Sadece bu birikim çok çeşitlendirildiği için değil fakat aynı zamanda açıkça değer-fiyatlar-aldığı biçimlerin ve artı-değerin-kârlar ve, öte yandan, faizler, rantlar vs.. aldığı biçimlerin bu birikimi gerçekten oluşturan, kapitalistlerce sahip çıkılan ve kullanılan **tarzı** açıkça belirttiği içindir.

Üretken-emek bütünüyle stratejik bir durum alır. Kullanım —değerlerinin başka kullanım— değerlerine dönüşümüyle, insan emeği toplumun maddi evriminin temel bir motoru olarak ortaya çıkar. Bununla beraber üretim araçlarından yararlanmayan üretken emek yoktur. Ve iş-gücünü sömürmeye yani sermayelerine «yeniden kazandırmaya»

yol açan bir durumu kapitalistlere sağlayan bu sonuncuların —üretim araçları, ç— sahipliğidir.

Kapitalist toplum üretim biçimi çerçevesinde —şu halde belli bir toplumsal ilişkiler sistemi çerçevesinde— değer **gerçeğeşmesine ve dolaşımına** ilişkin, çok sayıda üretken olmıyan çalışmayı (iş) kapsar fakat bu çalışmaların herhangi bir anlamı yok, ancak bunlar, değerlerin üretimine yani üretken-emeğe ve artı-değerin meydana gelmesine oranla toplumda yerlerini alırlar.

Açıkça bunun içindir ki üretim araçları daha önce oluşan üretken çalışmaların bir dizisinin sonucudurlar ve bir değer elde ederler. Üretim araçları maddi biçimlerde kristalize olmuş bir çalışma (iş) sonucunu belirler. Üretken-emek, ona gelince, ancak doğadan «bedavadan» sağlanan maddi güçlerden (ham maddelerden-ç) insanın yararlanmasıdır. Doğadan —doğayı mal edinme—, bedavadan, dolaysız sağlanan bir yararlanma insan emeğinin ürünü olan araçları kullanmayı içerir ve gerektirir. İnsanın bu doğal güçlere kısmî bir üstünlüğünü kapsamayan üretken-emek olmadığı gibi doğal zenginliklerin «saf» bir sömürüsünde yoktur.

Atıl nesneler olan maddi araçlar bütün işleme süreleri boyunca, faal emeğin bu hareketendirmeye, bu transfere yol açması koşuluyla **ürüne içerdiği değeri verirler**.

Üretim araçları içinde kristalize olmuş değerlerin ürüne aktarılması, üretken müdahaleleriyle bu değerlerin başlangıçtaki somut biçimini değiştiren faal iş-güçlerini benimserlerse ancak mümkün olur.

«Atıl» değerlerin edinilmesinin özel karakteri, eğer faal iş-gücü özellikle elde bulundurulmuş bu atıl öğelerde kristalize olmuş değerlerin yükümlülükten kurtarılmaları amacıyla müdahale ederse ve ürüne aktarırsa demek ki gerçekten **kapitalist bir mal edinmeye** ancak yol açar.

Fakat bu mal edinmenin, eğer üretken çalışma onların kullanım değerlerini değiştirerek bu ögelere ek bir değeri eklerse ancak anlamı olur ve bu değerlerin bir kısmı kapitalistlerce tekel altına alınabilir.

Üretken-emeğin iki görünüşü (kristalize olmuş değeri hareketlendirme ve yeni değerler yaratma) **çözülmezce-sine birbirine bağlıdır.** Daha ilerde de görüleceği gibi, kristalize olmuş değerlerin liberasyonu ve üretken-emeğin sömürsüyle artı-değerin oluşmasına aynı zamanda bağlı kapitalist bir değerlendirme olanağının olması doğrudan doğruya sermaye biçimindeki değerlerin özel sahipliğinin karakterinden dolayıdır.

Her artık-değer kesin olarak fazla çalışmanın sonucu olduğu zaman artık-değerin elde edilmesi (demek ki kapitalist birikim) üretim araçlarını olabildiğinden ve mümkün olduğundan en hızlı biçimde çalıştırmayı zorunlu kılar.

Sermayenin bir kesimi üretken bir kombinezona girmek için somut araçlar (üretim araçları, ham maddeler, etkin iş-gücü) biçiminde zorunlu olarak daima var olmalı, ki «değerlendirme»deki sonuçlardan her bir dizi, bu somut araçlar biçiminde var olmanın sonucundan oluşabilsin.

Bir sermayeyi değerlendirme, bu, başkalaşımı, dolaşımı, zincirleme biçimlerden geçmeyi içerir. Durmaksızın, «işlev halinde»ki bu sermaye dolaşımının üç zamanını oluşturan üç biçimde ortaya çıkar : para-sermaye, mal-sermaye, üretken-sermaye.

Dar anlamda (birleşme halinde) «üretken-sermaye» biçimi doğrudan doğruya mal biçiminden (bir tarafta, üretim araçları, mal iş-gücü, diğer tarafta, ürün) daha önce oluşmuştur ve sonuçlanmıştır.

Böyle olmakla birlikte gereçlerin sağlanması (iş-gücü

ve üretim araçları olarak), maddi ürün başkalaşmış olduğu, değişim esnasında para biçimini aldığı ve bu paranın —genel eşdeğer olarak— sağlanan üründen geçmesine ve son olarak üretim konjoktürünü yeniden sağlamaya yol açtığı için ancak mümkündür.

Sermaye ancak üretken biçiminde (iş-gücünün sömürsü) «meyve» verebilir. Fakat onun yeniden üretimi, tek kelimeyle, para biçiminden (genel eşdeğer olarak) geçerse ancak gerçekleşebilir. Yoksa yeniden üretim halkası kapanabilir. Ürün, eğer «gerçekleştirilmemişse» —yani paraya dönüştürülmemişse— ücret, ham maddeler, veya iş araçları haline dönemez. Para biçimi, üretken faaliyetin tekrarına yol açan, değerlendirmenin bir anıdır. Sermaye, ürün gerçekleştirildiği ölçüde ancak genişleyebilir, artabilir —ve özellikle, yeni iş - güçlerini satın alma ve tüketim yoluyla sarfedebilir, temel olanda budur.—

Fakat karşılık olarak, sermaye —belirli bir anda— **ancak kısmen para biçiminde** bulunabilir. Büsbütün bu biçimde bulunuyorsa, bu, dolaşımın geçici olarak veya sürekli olarak kesilmiş olacağı anlamına gelecektir. Bu anlamda, para biriktirme sermaye olarak paranın anti-tezidir.

Ürün, veya ürünün bir kısmı, daha sonra bir diğer üretim çalışmasına uygulanmış olmak için para biçiminde bekleyen, yeni bir dolaşım anında ortaya çıkabilir.

Bu görüşler malîsermayenin analizi için daha ilerde önemli olacak. İlk sonucun, elde edilme doğrultusunda olması, demek ki toplumun gerçek hareketi (görüleceği gibi, kapitalist üretim ilişkileri ve üretici güçlerin hareketi arasında ki çelişmeli ilişkiden sonuçlanır) para görünümündeki değerlerin hareketiyle dolaylı (ve deforme) bir biçimde ancak anlatılır.

Öyle ki sermayelerin gerçek yoğunlaşması (dev girişimlerin oluşumu ve, öte yandan, sanayi grublarının olu-

şumu) para değere sahipliğin toplumsal biçimleriyle belirtilir.

‘Büyük tekelci girişimler (tekelci sanayi) birikimin gerçek temelini oluşturlar,’ Fakat bu birikimin aldığı biçimler sermayenin oluşumu olarak (kredi, banka sermayesi) paranın merkezileşmesine bağlıdır. Şu halde «üretken sermaye» (üretken işlevli sermaye) ve para-sermaye arasındaki ilişkinin somut biçimlerini anlamak için, ilk önce, sanayi düzeyindeki, banka düzeyindeki sermaye birikiminin kendi hareketlerine yönelmek gerek. Daha sonra kaçınılmaz olarak onların ilişkileri (malî sermaye) söz konusu olacak. Geçici olarak define (gömü) haline dönüştürülen, sermaye olarak işlevine son veren, her değer kitlesi sermaye varlığını yeniden kazanabilmesi için ve birikimi sürdürmesi için kaçınılmaz olarak yeni bir uygulama bulmak zorundadır. Üretken dolaşımın bu ani saf değiştirmesi, bu çekme (fire). —kâr biçimine dönen— normal olarak kapitalistin eğilimi olan parça-ürünü sadece ilgilendirmez ve bu ya gelir kaynağını, ya katma-sermayeyi (dolaşımı hızlandırmaya ve sermayenin yüzeyini genişletmeye varan) kullanabilir, aynı zamanda piyasada gerçekleştirmek ve paraya çevirmek kısaca doğrudan doğruya para görünümünde bulunmayan sermayenin bütün kesimleri söz konusu olduğunda işlev halindeki sermayenin bütün kesimlerini ise ilgilendirir.

Görülüyor ki para biçimi, işlev halindeki sermayenin mümkün olan eşdeğeri olarak sabit —sermaye dahil, hiç olmazsa kısmen dolaşımda yerini ona vermesi fonksiyonlarını aşar.

Para, genel eşdeğer olarak ve değer ölçüsü olarak, sermayeye olduğu kadar üründede uygun düşebilir.

Başlangıçtaki «öncelik» para biçiminde ortaya çıkar, yani angaje (bağımlı) sermaye biçiminde. Neticede para biçiminde yeniden güçlenir. Gerçekleşmesi ve yerine

gelmesi yine para biçimindedir, bir girişim ortaya çıktığı zaman kapitalist üretimin artıklarını toplama artık rantabl değildir. Para en sonunda «saf sermaye» olarak görünür. Yatırıldığı ve çekildiği an arasında oluşan şey «yapışık»tır.

«Gelir», o halde, kârın niteliğini yok edebilir. Para sermaye özel bir yaşam, izafi bir otonomi, —hiç olmazsa görünüşte, ve yalnız sermaye olarak, «işlenmesi» koşuluyla— bizzat kendisi tarafından arttırılan esrarlı ve olağan-üstü kapasite elde etti.

Üretken sermayenin dolaşımına karışmış olan, **para-sermaye** önemsiz bir miktarda bu dolaşımdan sıyrılabilirdiği, kendi başına buyruk yaşayabildiği ve görünüşe göre otonom olabildiği vakit, **üretken-sermaye** yine de yeni değerlerin arttırılmasına yol açan, demek ki kârın kaynağı olan tek şeydir. Bunun için, kendinde, birikim üretim faaliyetine kayıtsız, salt soyut gibi görünebilir.

Gerçek-sermaye (üretim araçları, üretici güç) ve para-sermaye şu halde birikimin genel hareketinin, üstelik daha az eşdeğerli, iki simetrik kutubunu tam olarak belirlemektedir. Belli anlarda, «finansman» kesin görünebilir, fakat bu ancak ihtimaldir: değer ve artı-değerin dolaşımı kullanım değerlerinin maddi üretim ve yeniden üretimini kaçınılmaz olarak önceden var sayar. Değer ve kullanım değeri aynı bir realitenin aşağı yukarı iki biçimidir.

Para-sermaye «üretken işlev halindeki» sermayeye gerçekten gerçek-sermayeyi ortak etmiştir. Fakat ona ilk önce birikim hareketinde özgür yerini veren farklı kullanım değerleri halinde başkalaşan para biçiminin kapasitesidir.

İKİNCİ BOLÜM

SANAYİ YOĞUNLAŞMASI ve BÜYÜK TEKELCİ GİRİŞİMLERİN YAPISI

Üretken-sermaye ve Para-sermaye arasında ki ilişkilerde açık olan şey, «üretken-sermaye» ve herşeyden önce sanayi sermayesi görünümündeki birikimin çözüm lenmesinden ileri gelen zorunluluğu doğrular.

Basit kooperasyondan manüfaktüre sonra büyük sanayiye geçerek kapitalist sanayi üretimi gelişti ve kendini karakterize eden özgül sınıf ilişkilerini göz önüne aldı. «Üretici güçler»in hareketi üretim ilişkileriyle çelişmeli (istikrarsız) bir ilişki içindedir. Bu «kendi niteliği gereği olarak» önemli evrim, şüphesiz, hâlâ son sınırından uzaktadır, bu nedenle onu sınırlı olarak tasarlayabiliriz. Kabul edilecek olursa inşaat gibi sanayinin bazı dallarında «manüfaktüryer» ilişkilerin geçimini hatırlamak yeterli değil. Daha ilerde görüleceği gibi, esasen «gecikme» farklı sektörlerdeki birikim hareketinin eşitsizliğiyle ancak açıklanabilir, yoksa «teknik» nedenlerle değil.

İlk önce somut iş (çalışma) yöntemlerinin evrimi gözden geçirilirse —yani aynı bir üretim ünitesinde gerçekleştirilen somut «işlemlerin» evrimi— gerçekte tek bir sonuca ulaşmak için birleşen iki hareket görülür.

İlk hareket, tekrarlanan hareketlerin ufak bir miktarını kapsayan, basitleştirilmiş, parçalara ayrılmış bir iş'e karmaşık iş'in (işçi tarafından gerçekleştirilen işlemlerin bü-

yük bir çoğunluğuyla karakterize olmuş) ilerleyici geçişidir. Görevler halinde (ve basit işlemler halinde) iş'in parçalanması zincirleme çalışma durumunda maksimumuna erişmiştir. Operatör (o burada çok somut olarak görülür) makinenin basit bir tamamlayıcısı olmak eğilimindedir. Bazı durumlarda da, makinenin canlı bir parçası kalmakla beraber, çalışmayı denetlemekle yetinmelidir.

Fakat iş'in parçalara ayrılmasıyla birlikte hareket eden bu iş «ehliyetsizliğiyle» engellenen, bazı görevler, zaman zaman, kısmen tekrarlama niteliklerini kaybeden —bakım, onarım, kurma (tesis etme), buluş vs.— daha kalifiye meslek kategorilerinin işi olmak ve ayrılmak eğilimindedir.

İkinci hareket, çalışma, gözetim, uygulama ekibi, kalifiye iş'in adaptasyon ve değişim gereksinmelerine uygun düşen ekiplerle az çok sıkı ilişkide olursa ancak fonksiyoner olur. Mekanizmaların bakım ve düzenlenmesi daha itici, daha «genel» teknik bilgileri gerektirir. Yeni sistemlerin gerçekleştirilmesi ve kurulması, yeni yöntemler veya yeni ürünler hazırlama artık uzun zamandan beri «beceriklilik»ten yararlanmayla yetinmeyebilir.

Bu çalışmeli iki görünüş (bir tarafta nitelikten yoksun olma, sürekli bölünme, diğer tarafta teknikleşmenin gelişmesi) aynı ölçüde tamamlayıcıdır ve ikiside karşılıklı olarak saptanır, fakat aynı zamanda **toplumsal üretim ilişkilerinin özel karakterinden** dolayı, ekipler arasında, niteliksizliğe yönelik tekrarlayıcı çalışma (iş)-görevleri arasındaki «teknik» bölünme yeniden görülür.

Üretim ünitesi geliştikçe, kalifiye işler bağımlı ve tekrarlayıcı tatbikî çalışmalardan eski durumuna dönme eğilimindedir.

Ekiplerin, atelyelerin, üretim ünitelerinin toplumsal mesleki bileşimi makineyle faal iş'i değiştirme eğiliminden yine de etkilenmiştir. Bu yer değiştirmeler —kapitalist re-

Jimde— ne sadece ne de temel olarak iş piyasası ve ücret ölçüsü yapısından dolayı kalifiye olmıyan görevleri ayırmaz. Kalifiye görevler —mühendisler, teknisyenler, bakım ve tesisat işçileri— kısmen makinelerle (enformasyon işlemi, elektro teknik sistemler vs...) ancak değiştirilebilirler: makinalaştırma ilk önce yarı kalifiye işleri ve bazı uzmanlaşmış işçilerin görevlerini ayırmaya yönelir.

Tüm bu girişimlerin neticesi bağımlılaşma (karşılıklı bağımlılık) ve, öte yandan, giderek genişliyen bağlantılı bütünlük içinde «çalışma ekipleri»nin ve «görevler»in entegrasyonudur, bağımlılaşma ve entegrasyon giderek «uygulaması güç» teknik sistemlere (donatım ve tesisatlar) maddeten dahil olur.

Çalışma yöntemi saptanılarak, üretimin maddî bütünlüğünün giderek kompleks karakteriyle doğrudan ilişkidedir. Daha geniş alınırsa, atelyeler ve aynı fabrikanın «bölümleri» birbirlerine daha sıkıca bağlanma eğilimindedir. Nihayet, bireyselleştirilmiş (bu, prototip veya donatım tesisatları gibi belirli uzmanlaşmalara uygun düşen ürünlerin üretim durumudur) ürünlerin **kesintili** bir üretimden sürekli akımlarla kesinlikle belirlenmiş **sürekli** bir üretime (kimya, petrol, demir-çelik sanayileri) veya daha önce belirtilen ürünlerin homojen serisinin üretimine (otomobil, televizyon vs... zincirleme üretimler) geçiş bu entegrasyonu adamakıllı kolaylaştırır. Bu geçiş, çalışma yöntemlerinin toplumsal niteliğini daha açık belirtmeyi somut olarak gösterir.

Bu da üç gereksinmenin sonucu olarak ortaya çıkar :

I — Üretim topluluklarının artan **boyutu** (firmaların mutlak büyümesi)

II — Giderek atelyelerin büyük bir çoğunluğundan oluşan bu toplulukların iç değişikliği,

III — Nihayet, donatımların nispeten artan önemi ve

görevli iş-gücü kitlesinin nispeten azalan önemi. Şüphesiz, büyük üretim sanayi girişimlerinin işçilerin dev gibi yoğunlaşmasından geldiğini unutturmayan izafi bir eğilim ancak söz konusudur. Fakat iş üretkenliğinin daha zayıf girişimlerde de bulunması genellikle çok daha açık bir biçimdedir.

Pratik sonuç olarak, kapitalist üretkenlik (büyük girişimlerin) verime, yoğunluğa (üretim yoğunluğu) ve iş-süresinin uzaltılmasına bağlı kaldığı ölçüde, görevli işçilerin yoğunluğuyla «yoğunlaşma ölçüsü»nün «yoğunlaşma derecesi»nin gerçek değerinden daha az değere ulaşmasını öncelikle buradan çıkarabiliriz.

Her ne kadar bunun, üretimin toplumsallaştırılması ve belli başlı görünüşte olması aynı bir üretim ünitesinde yerine getirilen çalışmaların giderek entegre, birbirine bağlanma niteliğini azaltmış olamaz. Çalışma yönteminin toplumsallaştırılmasıyla birlikte hareket eden bir diğer evrim de devam eder, bu, **üretim üniteleri arasındaki çaprazık bağımlılıkların** (karşılıklı bağımlılıkların) gelişmesidir.

Madem ki şu anda, **yoğunlaşmanın somut temelini** inceliyoruz, pek çok girişim işletmelerinin oluşumunun toplumsal iş-bölümünün gelişmesi (karşılıklı etkileri ve karşılıklı bağımlılıkları güçlendiren) ve aynı ünitelerin içinde teknik bölünmenin gelişmesi arasında bir ilişki bağ kurmak zorunda olduğunu belirtmemiz gerekir. Belli bir görüş açısından bakılınca, çok işletmeli girişim pek çok belirsizlikler gösteren bir görünüştedir. Aynı zamanda, bu **dış ilişkilerden** (onlar arasından donatım sağlama ilişkileri olan «işletmeler») **iç ilişkilere** geçiş olduğunu gösterir.

Fakat «dış ilişkilerin» (piyasa ilişkileri) aynı bir üretim topluluğunda (girişim) entegrasyona, bu geçişi, girişimler arasındaki sermaye mücadelesinin sonucu olan «daha küçük direnme kuralları»na göre yönünü bulur.

Çok işletmeli girişim daha önceden var olan ünite-

lerin bir dizisinin yutulması ve birleşmesi sonucu oluşur. Fakat bu yutulmalar ve birleşmeler doğrudan doğruya teknik mazeretten değil «teknik» ve piyasa faktörlerinin keşşmesinden ileri gelirler. Yoğunlaşma biçimleri o kadar gerçek ki, kapitalist rejimde —«gigantisme»le belirtilen— olduğu gibi ortaya çıkarlar, üretici güçlerin hareketinin nesnel gereksinmelerine hiç bir biçimde cevap vermezler. Fakat tümüyle alınırsa, kapitalist toplumsal ilişkilere, birikimin işleyişine uygun düşer. Çalışma takımlarının üretim ve yapı üniteleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin gelişmesini göz önüne almakla beraber, sosyalist bir üretimin organizasyonu, ilk önce, üretim aygıtının «yeniden demokratik olarak kurulması» esnasında birikimin yöneliminde malî ilişkilerin derin izlerini silmek için bunu yapmakta güçlü olacaktır.

Üretim ilişkileri ve üretici güçlerin ilişkilerinin hareketi ve kapitalist girişimlerin «gelişmesi» elbette ne sadece ne de esas itibariyle nicel açıdan ele alınmamalı. Bununla beraber birden bire yoğunlaşma ölçüsü problemi de ortaya çıkar.

Geçerli tek ölçü etkin toplam sermayenin ($c+v$) tutarına baş vurma olacak. Fakat apaçık ki bu değer ancak fiyatlar arasında ilerlemiş olabilir. Sanayi sermayesi dolaşım zamanının az çok hızlı olduğu öğeleri içerir. Diğer taraftan, gerçekleştirme (yani parayla değerlendirilen ürün veya ürünlerin satılmasıyla sonuçlanan tahsilâtlar) genel dolaşımın tamamıyla gerekli bir anıdır. Gerçekleşme uyumlu olmaktan çok uzaktır.

Makinalar, tesisatlar, donatımlar ve çeşitli yapılar halinde sabit sermaye mal olduğu (fiyatı değer göstermesini verebilir) şey bakımından değil fakat şimdiki fiyatla yaklaşık (ve konvansyonel) bakımından, yani bir satış olsaydı, «tasfiye» edilmiş olan girişimin sağlayabileceği (teoriye) para bakımından bilançoda değerlendirilmiştir.

Bu değerlendirme sermaye öğelerinin yıpranma durumunu genellikle göz önüne alır, bu yıpranma özel bir stoka uygun amortismanla telafi edilmelidir.

Zaten, bu, şirketlerin boyutları arttıkça giderek gerçekleşir, tasfiye etme böylelikle ortadan kalkar ve şüphesiz değerlendirmelere neden olan, pek çok çözümlere (devir-teslimler, birleşmeler, entegrasyonlar) yer verir, fakat bunu daha iyi açıklamak gerek, bu veriler firmaların stratejisiyle adanmaklı tesbit edilmiştir ve bunun imajını, yeni hissedarlar elde etme ve hisse senetleri üzerinde oynama şirketin «sağlık bültenleriyle» az çok şartlandırıldığı ölçüde «kamu»ya olduğu kadar hissedarlara da (ve daha ilerde bunlardan bir çok kategorinin olduğu görülecek) vermek isterler —ve gerçekten muhasebe servisiyle verdirirler—.

Gerçek yoğunlaşmayı değerlendirme —muhasebecilerin değerlendirmelerine güvenilirse— işletme hesabı ve sermaye hesabı (kullanılabilir olduğu vakit) ve bilanço öğelerinin, her duruma özgül, bir eleştirisini kapsamalıdır.

Ek bir karmaşıklık, tekelci firmaların muhasebesinin —ve bu üretim çeşitlerinin artması kadar çok gerçektir— kısmen otofinansmanı gizlemeyi başardığı neticesinden ileri gelir, zira mevcut kârın bir kısmı neticede görünmez fakat ya amortismanların şişkinliğiyle ya «genel masraflar» biçiminde (özellikle araştırma işleri durumunda) doğrudan doğruya tekrar ayrılmış olur. Demek ki ancak çeşitli yaklaşımları olan çapraşık kriterleri kullanarak sanayi yoğunlaşma hareketi değerlendirilebilir.

Etkin değişmez sermayeyi değerlendirme, resmen yerleşik amortismanların süresinin —meslekler arasındaki sözleşmeyle, yani işverenler ve devlet— donatımlarının yıpranma sürelerinin farklı olması olgusunu göz önüne alarak kategorilerde dolaşım sürelerini değerlendirmek zorunda olan **sabit sermayeyi** (şirketin aktif öğeleri : bina,

sermaye, makina, vs..) değerlendirmeyide kapsar. Aynı zamanda **değişmez işletme sermayesini** (üretim halinde tüketilen ham ve yardımcı maddeler) değerlendirmeyi de kapsar. Bu değerlendirme ya üniteyi veya ham ve yardımcı maddeler gibi ürün ünitelerini ayırtırmayı hesaplamakla ya da cari tedariklerden ve stok hareketlerinden giderek daha genel bir yöntemle yapılabilir. Gerçekten etkin sermaye tutarının daha az belirsiz bir görünüşe ulaşması için, dolaşım ritmini çok geniş göz önüne almak **zorunlu olacak**. Sabit sermaye için, referans her ögenin ortaklama «hayat süresi»dir. İşletme sermayesi için, dolaşım aksine pazarda ürünün gerçekleşmesine bağlı olduğundan, pazar tarafından bir yutmaya doğru (şüphesiz pazarın genişleme döneminde) dolaysız olarak sürekli bir üretim akımı veya daha uzun hedefleri yerine getirmeye (donatımlar, yapımlar) yol açan «ısmarlama» üretim akımı söz konusu olduğuna göre süreler çok değişebilir. Nihayet girişimden çıkan ürünlerin sırası önemli olduğu zaman satışa hazır stoklar görünümündeki sabit sermaye (yöneticilerin başlıca endişe konusu olduğu kadar) çok büyük olabilir.

Yoğunlaşmanın en temel biçimi —en sonunda, en önemli çünkü en tipik üretim biçimi— ortaya çıktıkça girişim düzeyinde serbest kârdan yararlanmanın netisesi olmasıdır.

Girişim neticeleri —ki ona çeşitli krediler ve dışardan gelen katkılar (ortaklık sermayeleri) katılabilecek— etkin gerçek sermayeyi salt geliştirici bir biçimde arttırmaya tamamiyle özgül durumlarda ancak yardım eder. Öte yandan, örneğin, daha önceden var olanlara özdeş yeni ünitelerin mevcut kısımlarına, dizilerine, atelyelerine yenilerini eklemeyi de belirtmek gerek.

Bu, bu durumda ne üretimin pratik örgütlenmesinin, ne de yönteminin değişmeyeceği anlamına gelir.

Genel durum, bilakis, sermaye verimliliğini arttırmaya yol açan daha mükemmel değerlendirilen teknikler, yeni yöntemler geliştikçe girişimin «yutması»dır. Bu da gösteriyor ki tümüyle değerlendirilen girişim düzeyinde, verimlilik falan veya filan üretim yöntemine özgü görünüşü etkileyen, az çok ölçülü bir biçimde artar görünüyor.

Ürünün kapitalist tüketime ayrılmış kârdan yapılan başlangıçtaki sermaye indirimini gerçekleştirmiş olduğu (ve bugün, toplumsal düzeyde sermayenin yeniden oluşumunu sağlamak için bu ödemelere, eninde sonunda, gereksinmesi olan devlete her kapitalist tarafından ödenen «pay»dan yapılan indirimi katmak gerekecek) her defasında, önce değer halinde genişletilen her yeniden üretim olarak, yani kârın bir kısmının katılması şeklinde şüphesiz sermayelerin büyümesi -nicel ve **soyut** bakımından- görülebilir. Fakat açıktır ki bu ek, duraksamaların ve sürelerin kendini gösterdiği kullanım değerleri görünümde (daha öncede belirttiğimiz gibi, yeni ek değerler yaratmak zorunda olan özgül bir kullanım değerine sahip olan işgücü, iş-araçları, hammadde) işlev görmelidir. Bununla ilgili olarak, belirli bir sermaye dolaşımıyla aynı basit yeniden üretimin, değerlendirilmesi bakımından çok önemli bir rol oynayan az çok uzun sürelerle (iş dönemi, üretim zamanı, dolaşım zamanı) ve duraksamalarla belirtilmiş olduğunda eklemek gerek.

«Netice»nin (genişletilen yeniden üretimin) kendi kendine katılması, kapitalist üretimin ilişkilerinin birliğini bozmıyacağı gibi üretici güçlerin **toplumsal** görünümünden ayrı olarak demek ki çözümlenemez. İlişkinin girişim --sermaye itibariyle önemli-- ve «ortam» arasında olması bu nedenden açıktır, yani tüm toplum onun önemini tamamiyle kabul eder.

Somut olarak, girişimi etkileyen değişiklikler, kârın oluşmasına uygun düşmeyen ritimlere göre finansman kit-

lesini, zincirleme «duraklamalar»la, düzenlemeyi içerir. Bu da «bakiyeler» veya «hesap açıkları» sorununa dayanır, aksi halde sermayenin bir «arz» veya «talep»i anlamına gelir.

Gelecekteki yatırımlar için, ayrılan rezerveler «define» görünümünde hareketsiz duramaz, aksi halde sermaye olarak işlemesi, bir fazlalık getirmesi kesilir. Bu arada plaseler yani bankalara yatırımlar veya hisse senetlerine çevirmeler, bir «gelir» sağlayan sermaye olarak en azından varlıklarını uzatırlar.

Fakat yeni üretken yatırımları yerine getirmek ve buna ilişkin olarak daha çok ham madde satın alabilmek ve daha çok sayıda ücretli işçi kiralayabilmek için işletme sermayesinin kitlesini arttırmaya gelinece, birden girişimin mevcut fonlarının, toplam katma yatırım yapmaya orantılı olarak, yetersiz olacağı görülecek ve, bu nedenle, diğerlerine mevcut fonları sağlamak zorunda olan şey onun tersine çıkar yol bulabilecek, yani dış yardımlara başvuru olacaktır.

Buna göre, yol, sermaye kredi ve çekme sistemiyle (banka sistemi) eklemlili hisse senetli (senetler vs... biçiminde ki sermaye payları) büyük ortaklıklar oluşturmaya açıktır —daha kesin olmak için yarı açıktır—.

Çalışmaların önemli bir dizisini içeren (üretim ve dolaşıma ilişkin verimli ve verimsiz çalışmalar) büyük tekeli girişim, özellikle zengin ve karmaşık bir inceleme konusu oluşturur, yoksa tekeli aşamada birikimi kavramak tamamiyle olanaksız değildir.

Giderek daha önemli olan (ve değişik) «kiteller halinde» ki üretimin yoğunlaşması, bizzat kapitalist üretim ilişkileri nedeniyle, bir arada bulunan iki görünüş alır.

İlk önce, dev girişim çok yüksek bir sermayenin işlemesini içerir, ve bu da, daha önce, her biri kendi hesabına çalışmış olan sermayeleri daima ortaklık sisteminden

geçmeye zorlar. Bu ortaklık ancak para - sermayenin merkezileşmesiyle olabilir.

İkinci halde, bu toplulukların özgül ve tek karakteri, her birine toplumsal ortamda (pazar vs...) özgül bir pozisyon verir ve bu sonuncuları, oto-finansmana (elde edilen «neticeler» in temeli üzerinde kendi özgül gelişmesi) veya her durumda özel ortaklık biçimlerine (aralarına sanayi tekellerinin katılması) preferans vermeye ve şu halde kredi sistemini, sermaye piyasasını değiştirmeye sürükler. Merkezileşme ve kredi sistemi dev girişimlerin ve sanayi gruplarının gelişmesi ve var olmasıyla en azından iyice etkilenmiş, hatta tamamıyla bağlı olma durumuna gelmiştir.

Gerçekte, bu egemenlik pek çok düzeylerde tutulabilir. Bunların meydana çıkması çapraşıktır.

Örneğin, sadece bu sınırlı bir durum olsa da, dev girişimdeki etkin sermaye bir veya daha çok birbirine bağlı pazarın tümünü veya hemen hemen tümünü açmaya ulaşabilir.

Tekelci girişimin gelişmesi pazarın «mutlak bir teminat»ına doğru ister istemez yönelemez. Mutlak «pazar tekeli»nin durumu aşağı yukarı coğrafi çerçevede bile, nadir, sınırlı bir durumdur. Bu nadir ve sınırlı durum oranının özellikle yüksek olduğu ancak bir kâr söz konusu edildiği zaman, aralarında uyumu sağlamış olan (pazarın paylaşılması, fiyat tespitleri) bir «üretici» veya küçük bir «üretici» topluluğunun bir «rant» çıkarma izlenimi saptamaları tekelci yoğunlaşmanın tam olarak görülebilir biçiminin aşağı yukarı tekelci pazarların varlığına bağlı kalması halinde sürer.

Fakat, özellikle, üretimin uluslararası genişlemesinin ve —öte yandan— üretimin «uluslararasılaşması»nın hızla geliştiği bir dönemde, pazarlar, branşlar vs... den hareketle tekelciliği tanımlamak ileri sürmek, çok büyük güçlük-

lerle karşılaşmak demektir. Eksiksiz «denetlenen» pazarlar ve hatta kartel işleri sarsılır, parçalanır, yeni baştan oluşurlar. Özellikle «dayanıklı» kartellerin ünlü ayrıcalıkları (en azından sınırlanılan bölgelerde) şüphesiz var fakat çok yönlü gelişmeden, tekelci sermayenin çeşitlenmesinden hareket etmek gerektiği açıktır. (Ama birikimi kavramak için branştan değil.)

Tekelci büyük girişimlerin sermayesi, birikerek, daha önceden mevcut üretim topluluklarının teknik karakteristiklerine (somut) dayanmakla beraber, ayrılabilen veya birleşebilen daha küçük direnç kurallarına göre gelişir.

Tekelci büyük girişimlerin (ve sanayi gruplarının) entegrasyonunun ve büyümesinin karşıt ve uygun niteliği pek çok düşünce konusu oldu ve tekelci aşamada üretici güçlerin «durumu» ve üretim ilişkileri arasında ki ilginin belirtisi olarak gerçekten önem kazandı. Fakat bu görünüşü fazla önemsemek gerekmeyecektir.

Özellikle belirlenmesi gereken şey şudur: eğer sanayi sermayesi «daha küçük direnç kuralları»na göre çoğalır ve gelişirse (birikirse), bu, mevcut sabit sermayenin maksimum rantabilizasyonunu (bu aynı zamanda mevcut üretim topluluklarını, teknik, somut niteliklere bas vurmaya zorlar) ve en rantabl bölgelere doğru çalışmaların gelişmesini, yani üretim «potansiyeli»nin artmasını durmaksızın sağlamaya zorunlu olduğu içindir.

Genel şema, açık olmalı: üretim «halkası»nın yukarısında ve aşağısında yer alan sanayi girişiminin ilerleyişi rantabilitenin özel sonuçlarının falan veya filan yönde sağlanabildiği ölçüde doğruluğunu gösterir.

İlk önce özgül bir durumu ele alalım. Maden sanayinin maliyet fiyatlarının, daha yüksek bir rantabiliteyle belirlenen «avantajlar»ın en iyi yerleştirilmesini (tamamıyla eşit olan teknik koşullar) madencilik girişimine veren farklı «rantlar»la doğrudan doğruya belirtildiği bilinir. Ma-

den filizinin niteliği, maden yataklarının görünümü, ırmak veya deniz haberleşme yolları imkânı, doğrudan doğruya müşterilere dayanan, kullananlar bu madencilik sanayiini denetlemeye ve en sonunda birleştirmeye giriştikleri için —tabiyatıyla— ek bir gerekçe ve sermayeler için bir çekicilik veren nedenlerle aynı ölçüdedirler. Her ne kadar, burada doğrudan doğruya ranta (bu sadece tarımı ilgilendirmez) karışan duruma bağlı teorik bir çapraşıklık kapsarsa da, bu özgöl durum, girişimler arasına yerleşebilen alım-satım ilişkilerini daha iyi kavramaya yardımcı edebilir.

Belli bir süre boyunca, müşterisinden yüksek bir kâr oranı elde eden her şirket entegrasyonu kolaylaştırmanın (özel kontratlar, birleşmeler vs...) yollarını hazırladığı ölçüde (şüphesiz, bu nedenden) acımasız olur. Şirket veya şirketler iş alanlarını korumak için fiyatlarını sınırlamaya alıcıları tarafından zorlanabilirler. Satıcılar ve alıcılar arasında ki «teknik» karşılıklı bağımlılık arttığı ölçüde ve çeşitli ortaklık biçimlerinden (sözleşmeler, ilişkiler) veya birleşmeden geçen, satıcılar ve alıcılar arasında «global kâr» payı «serbest bir pazarda» fiyat oluşumu kanunlarına artık tam olarak uygun düşmez. Pay için bu mücadele, başka kullanım değerlerine ulaşmaya alıcıları hazırlayan az çok büyük olanakla sürekli etkilenmiştir. Fakat arbitraj (1) sadece teknik görünüşlere dayanmaktan uzaktır. Müşteri, ona özgü çalışmanın iş alanı sınırlarını bildiği ölçüde bir baskı yapar. Sorun, o vakit, bu etkinin alış veriş yapılan şirketlere nasıl yansımış olduğunu bilmeye dayanır.

Şirketlerin dikey entegrasyonu demek ki «kullanım değerleri» düzeyinde tam açıklamayla bulunamaz, ya da, is-

(1) Arbitraj : Düşük fiyatın oluştuğu piyasadan alıp, yüksek fiyatın oluştuğu piyasada satmak.

tenirse «teknik» düzeyde. Bu konuda, daha ilerde görüleceği gibi, mali gruplar çerçevesinde kredi sistemi, banka şebekeleri, sanayi ve banka arasındaki ilişkiler göz önüne alınmalıdır.

Müşterilere gelince, şirketlerden (alışveriş yapılan şirket) daha açıklıkla, ticaret sermayesi sorununa dayanır. **Büyük girişim sanayi sermayesi ve ticaret sermayesini entegre eder :** bizzat kendi üretimiyle giderek daha bağımlı, sıkı, kendine özgü ticarî şebekesini oluşturur.

Enformasyon sistemleriyle sözleşmelerini, (büyük tekeli girişimler, belli branşlara, binlerce ve onbinlerce farklı sözleşmelerden «yayılabilirler») göz önüne alarak siparişlerin hacmini durmaksızın ölçmeye yol açarlar.

Üretim talebini ayarlayanın ve, buna karşılık, bu talebi «gereğince» hazırlamanın temel problemi, tekeli girişim ticaret şebekelerini kontrol ettiği, egemen olduğu ve entegre ettiği ölçüde ele alınabilir.

Fakat burada sorunun teknik yönünü görmekte yetmiyor.

İktisadî bakımdan, en önemli sonuç «sanayi» sermayesinin ve «ticaret» sermayesinin artık kendini göstermesidir. Bundan dolayı girişimci kârı ve arasındaki kâr payı pratikte yok olur ve yok olmaya yönelir.

Bu entegrasyonu gerçek uyarıcı şey, ticaret sermayesinin, tıpkı sanayi sermayesi gibi, her ne kadar **ticaret sermayesi olarak**, hiç bir değer katmasada maliyetleri düşürebileceği olgusuna bağlıdır. Ticaretin «prodüktüvitesi» ve ticaret sermayesi rantabilitesi ile ilişkisi sorunu bir harcama indirimi olarak —kapitalist koşullarda— ortaya çıkmıştır.

Bu gelişim ek sermaye angajmalarını —sabit sermaye

yeler halinde—, ücretliliğe geçişi sonra daha yüksek «organik bileşime» tekniklerin girişini aynı zamanda içerir. Tekelci sermaye mevcut ticaret şebekelerini ele geçirmeyle yetinmez, ticaretin «rasyonalizasyonu» ve «restürüktürasyon» unda sermaye kitlelerini düzenler.

Ticarî kâr bundan böylede dev girişimin genel kârının öğelerinden birini oluşturur.

)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜRETKEN SERMAYENİN ÇELİŞKİLERİ

Kapitalist (sanayi) girişim atelyeler, servisler, işletmeler gibi alt-topluluklardan oluşmuştur. Bu alt-toplulukların her biri bir bağımlı üniteyi oluşturur, çünkü iktisadî bakımdan az çok doğrudan doğruya girişime entegre olmuştur. Sermaye arttıkça, girişim «toplumsal yüzeyini» ve önemini artırır. Kullanım değerlerini belirleyen başka tip ilişkiler satıcı ve alıcılarla, başka girişimlerle sürdürdüğü «dış ilişkileri» (değişim ilişkileri) giderek değiştirmek eğilimindedir. Girişimde ürünlerin iç akımı para halinde hesaplanabilir. Artık değişim olmadığı takdirde o sadece iç dolaşım olarak devam eder. Bunun için daha önce değişik girişimleri aynı derecede oluşturan çeşitli ünitelerin belli bir sermaye etkisiyle işletilen işletmelerden olması gerekir.

Şimdiki aşamada, işletmelerin bu çoğalması iki süreçte sonuçlanır:

I — bir tarafta, daha önce oluşan ve girişimi («birleşme» yle) büyüten ünitelerin yutulmasına

II — diğer taraftan, gerçekte başlangıçtan beri aynı girişimin sadece «faaliyet merkezlerinden» olan yeni üretim üniteleri, büyük boyutlu girişim düzeyindeki kârların elverişli birikimi sayesinde oluşmasına yardım etmeyle olur. Bu üniteler somut nedenlerin her bir dizisi için maddeten değişiktirler (taşıma problemleri, «ücret mntıkala-

rı» ndan etkin bir yararlanmaya ulaşmak için nadir el-eme-ğinin yaygınlaştırılması problemleri vs..).

Gerçekte, bu üniteler aynı bir girişimin oluşturu- parçalarıdır ve yalnız tek bir yöne değil her türden te- sisler, makineler, donatılarla gerçekleştirilen gerçek ser- mayenin çeşitli öğelerinin tek bir kombinezonuna bağlıdır- lar.

Aynı bir girişimin değişik girişimlerle birleşmesi söz konusu olunca, «merkezileşme» den bahsedilebilir mi? Bu, örneğin, mal sahiplerinden her birinin ellerinde bulundur- duğu «bireysel» girişimlerle, «bireyselleştirilmiş» serma- yeler bir araya gelseydi ancak gerçekleştirdi. Üretken ser- maye düzeyinde ilk önce dağınık öğeleri birleştirme, to- parlama söz konusudur. Fakat gerçekte, bu birleşme çer- çevesine katılan her girişim şimdiden kendisi bir serma- ye merkezileşmesinin neticesi olur.

Bir girişim sermayesi (pratik olarak istisnalardan et- kilenmiyen genel bir kuraldır), hisse senetli şirketler çer- çevesinde çok çeşitli payların ortaklaşa yatırılmasından oluş- an, karma bir sermayedir. Her «pay» (daha sonra gö- rüleceği gibi, gerçekte daha kompleks olmasına karşın) bir sermaye topluluğu tarafından ve böylelikle oluşturu- lan bir başka şirketten çıkan genellikle bir «katılma» dır. Kesin olarak bir büyük sanayi topluluğunun toplumsal ser- mayesi tek üretken sermaye olarak işlemek için yeniden bir araya getirilen para - sermayenin merkezileşmesiyle ne- ticelenir.

Bu yeniden bir araya gelme gerçekte, daha yukarda da gördüğümüz gibi, üretici güçlerin (daha yüksek bir rantabiliteye ulaştırdığı ölçüde, daha yüksek bir prodükti- viteyi araştırma) üretim ve değişim ilişkilerinin bir birine bağlı gelişmesinin aldığı biçimler dolayısıyla zorunlu kı- lınmıştır.

Girişimler düzeyinde kârın birikimiyle doğrudan doğ-

ruya belirlenen sermaye yoğunlaşması merkezileşmeye oranla daha az gerekli değildir. Tek bir sermaye halinde toplanan para biçimindeki sermayeler, gerçekte bir üretim uygulaması, bir rantabilizasyon arayan önceden biriktirilen kârlardandır.

Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi (ki bu «üretken sermaye» ve «para-sermaye» biçimlerini gerektirir) arasında ki karşıtlık ve karşılıklı bağımlılık sanayi grupları ve banka gruplarının gelişmesi ve sonsuz hareketi içinde somut olarak «sırrı anlaşılabilir».

Oysa bizzat o dev girişimdeki inceleme tamamıyla çok önemlidir, bu, sadece artı-değerin çıkarılması, iş-gücünün sömürülmesi yer aldığı için değil fakat aynı zamanda tekелci aşamada topluluğun tümünde daha kompleks ve gelişmiş biçimlerde bulunan çelişkilerden her bir seriyi şimdiden gösterdiği içindir.

Başka bir deyişle, bu dev girişim (tekелci) bir veya pek çok eksik, geçici çözümleri somutlaştırır fakat tekелci sermayenin mevcut çelişkilerini de somutlaştırır.

Bu çelişkilerin gerekli bir yaklaşımı bu girişim düzeyine karşı koyan iki «eğilim» den hareketle belirlenebilir: bir tarafta, **kâr akımını düzenlemeyi araştırma**, diğer tarafta, **işlem ve ürünlerin çeşitlendirilmesini araştırma**.

İlk önce kâr akımının düzenlenmesi eğilimini görelim. Bir pazarın denetimi bir veya bir kaç dev boyutlu girişimlerle sağlanabildiği ölçüde, kâr akımının düzenlenmesini araştırmak dev girişim için mümkün olur. Kâr akımı dalgalanmasının nedenleri gerçekte iktisatın genel hareketine dayanır. Bunlar, pazarın geçirdiği duraksamalara uğrarlar, fiyatlar ve mal satımları düzeyindeki sermayeler arasında mücadelenin etkilerini gösterirler.

Fakat kâr akımı (sermaye olarak ta iş gören) bu kârı rantabilize etmede ortaya çıkan olanaklara en doğru

biçimde «sıkıca intibak ederek» işi genişletme olanağının bulunup bulunmamasıyla ancak yarar verebilir.

O halde ürünlerin tamamını arttırmak ve yeni yöntemler araştırmak zorunlu oluyor.

İşçi ekipleriyle harekete geçirilen bir üretim araçları (ve özellikle donatımların) topluluğunun varlığıyla nitelendirilen belli bir durumdan hareket edelim.

Sabit sermayelerin artan «ağır»lığı (ki buna tekrar geleceğiz) mümkün olduğu kadar aynı donatımları işletmeye başlamayı, aynı iş-gücünden yararlanmayı içeren bir ürünler yelpazesini pazara empoze etmeyi araştırmaya dev girişimi sürükler. Aynı üretim faaliyetlerinin kayıtsız şartsız «yeniden üretimi» donatımlar üretken olarak (yani yıpranmalar) tüketilmedikçe hiç olmazsa kendini kabul ettirir. Şüphesiz bu eğilim sadece izafidir, fakat o, mevcut tesisatları iptal etmeyi sınırlama zorunluluğunda bırakılmıştır. Oysa, göreceğimiz gibi, bu iptal etmeye götüren «dış» nedenlerdir (pazar, demekki yeni ürünlerin rekabeti). Şu halde sorun, ürünlerin gidişini ve sunuluşunu bir az değiştirmek koşuluyla, aynı temel yöntemlerle mümkün olan en uzun süreyi elde etmektir.

Bunun için, dev girişim (veya anlaşmalarla tamamlanmış olan girişimler) sadece anlaşmalarla değil fakat aynı zamanda yerleşmeyle de iş alanını ve geliştirilen bir ticaret aygıtının gelişmesini denetlemeye çalışmalıdır.

Aynı bir girişimden çıkan ürünlerin uzun listesinde, ürünlerin her birinin maliyet-fiyat ilişkisi iyice birbirinden ayrılabilir. Elbette ki bu ilişkilerin her biri bu ürünün özgül pazar durumuyla veya daha açık olarak bu pazarın gelişimiyle şartlandırılmıştır.

Şu halde alıcının çeşitli «kategori» lerine bir uyarılma (adaptasyon) çabasının aranması sayesinde kâr akımının belli bir sürekliliğini sağlamak mümkündür.

Bu uyarlama esasen önemli «saçmalık»lara götürür. Maliyet fiyatının daha ucuz olduğu belli bir ürün piyasasını genişletmek için, dev girişimlerin bunu, komşu işlemleri kullanmaya (ki üretim aşağı yukarı özdeştir) götüren diğer benzer ürünlerden daha çok yetersiz bir marjla (1) satması sık sık olur, fakat bu girişimler, önceden denetlenen veya tamamiyle az miktarda «elastiki» alıcılara yöneliktirler.

Tüketim pazarı düzeyinde, benzer ürünlerin, birinin toptan (yani geniş yüzeyli mağazalarla) ticarileştirilmesi ve diğerinin yüksek fiyatlı lüks mağazalar tarafından satılması gibi iki kategoriye «bölünmüş» olması mümkündür. O halde bir kaç detayla (görünüş, ambalaj) farkı göstermek ve gerekirse, yalnız daha yüksek ortalama bir «marjı» değil fakat maksimumu olmadığı taktirde hiç olmazsa pazarın «optimumu» nu genişletmeyi (ki bu marjın genel bir maksimazyonuna tamamiyle sade bir biçimde uygun düşer) sağlayabilmek için, «moda» gereksinimleriyle bu farklılaşmayı doğrulamak yetecek.

Otomobil piyasası örneği tipiktir. Bu mal tüketicilerin «masrafın»dan büyüyen bir pay alır. Farklı tipteki arabalardan örnek ayırma mümkün olan en uzun dönem süresince aynı fabrikasyonların çeşitli biçimlerdeki tekrarına uygun düşmelidir. (Kâr akımında maksimum düzenlemeyi sağlamak için.) Fakat aynı zamanda, belirli kategorilerin doygunluğu (saturation), aynı malın çeşitli varyantlarının (maliyetin temel öğelerinden birini örneğin, «blok motor» üretim silsilesini oluşturan üretim ve özellikle tesisatlar açısından önemli) sunulmasını içerir. Örneğin Fransa'da 2 cv'nin gelişimi.

Temel olarak bu değişmez fakat her model satışların

(1) Marj : İmalât fiyatı veya distiribütörün maliyet bedeli ile satış fiyatı arasındaki fark. —Ç.—

tüm hacmini hiç olmazsa yerleştirmede (veya korumada) elverişli değişiklikler gösterir.

Ticarî şebeke, reklâm çabaları, objektif ve subjektif yönlerden aynı zamanda işleyerek, yenilikleri maksimumda değerlendirme amacına yönelmeli. İdeolojik faktörler kadar çeşitli faktörlere uyarlı faktörlerde aşağı yukarı güvenilir, böyle toplumsal «statü»ye uygun düşen araba tipi. Bu son olgu başka yerlerden daha çok hâlâ Birleşik Devletlerde görülür. Bu ülkede, bireysel veya yararlanılan bir aile tipi araba düşünülür (hiç olmazsa ilk anda). Karşılıklı olarak, «toplumsal yer» nihayet bireyin günlük tüketim nesnelerinin şöyle veya böyle belirlenmesinden, yararlanmaya kendini uydurmasını (tüm toplumsal «silüet») gerektiriyor.

Temel değişikliklerin (ki buna kullanım değerleri düzeyinde gerçek «ilerleme»ler adı verilebilir) dış «belirtiler» den sonra açıkça geçmesi tamamen bunun sonucudur ve yatırılmış sermayelerin maksimumda değerlendirilmiş olması yalnız ve yalnızca bu nedendendir.

Modellerin tamamı ve fiyatların ölçüsü daha iyi sonuçlara veya müşterilerin gerçek «ihtiyaçlarına» göre değil fakat girişimlerin sadece pazardan maksimum bir pay almak ve kendi koşullarında her biri kârdan maksimum bir pay elde etmek zorunda oldukları olanağa göre yerleştirilmişlerdir.

Bu, örneğin, otomobil gibi kitle tüketim mallarının üretiminde bulunan girişimler arasında ki rekabetin var olmadığı mı demektir? Bunu ileri sürmek saçma olacak. Fakat bu rekabet doğrudan doğruya pazar payı kurallarıyla ve teknik araştırmanın maksimumda tutulması sırasında aşırı bir ticarî şebeke geliştirerek gösterişli reklam kampanyalarına yönelmeyle kârların belli bir kısmını ışraf etmeyi göze alarak, ticarî yüzeyi, ne pahasına olursa

olsun genişletme çabalarıyla ve sanayi işçi ücretleriyle düzenlenmiştir.

Bu reklam ve ticarî «ısraf», çileden çıkarıcıda olsa, girişimler düzeyinde, tahsis edilen «verimsiz harcamanın» angaje (bağımlı) sermayeyi maksimumda değerlendirmek istediği çapraşık ifadelerden sadece biridir.

Şüphesiz, kâr akımının düzenlenmesi dev girişimi «maliyet fiyatı»nın alçaltılmasını araştırmaya zorlar. Bu araştırma **günlük gereçleri sağlama koşullarının düzelmesini ve iş-gücünün sömürülmesi koşullarının olgunlaşmasını birlikte sağlar.**

Günlük gereçleri sağlama koşullarının düzelmesi, bir çok görünüşü kapsar. Her şeyden önce, satıcılarla mümkün olan en iyi koşullarda «çalışmak» söz konusudur. Sonuçlandırılan anlaşmalar bu satıcıların büyük boyutlu girişimlerden ve sanayi gruplarından kaynaklanmaları durumunda ancak görünüşe göre süreklilik gösterirler. Fakat şüphesiz bu mücadelede bütün görünüşleri hesaba almak gerekecek : fiyat süreler, teslim ve ticaret şartları. Bütün yollar ortaklık üzerinde baskı yapmak için kullanılmıştır. Ticarî ilişkilerin olduğu gibi, hatta banka ve malî ilişkilerin de çapraşık ilişkileri önemlidirler. Burada meselenin dar anlamında «pazar fiyatı» yoktur. Büyük girişimlere ısmarlanmış mallar, salt ticarî anlaşmaların az çok ortaklık, entegrasyon biçimlerine yer vermeye yöneldiği, nicelik ve düzenlilik bakımından, böyle bir mal satma olanağı yaratır. Belli sahalarda gerekli büyüklükte bir satıcı olan devlet, dev girişimlerin ve sanayi gruplarının yapmak durumunda olduğu çapraşık baskı biçimleri göz önüne alınırsa ancak onların ifadesi olan önemli «fiyat indirimleri»ni (özel taşıma veya enerji üretim yolları) uygulamaya yol açabilir.

Üstelik, belli dünya, pazarlarındaki çalkantılar (örneğin, hammeddelerde) girişimleri bu maddelerin üretimi ya-

da çıkarılması doğrultusunda yaygın araştırmaya götürebilir. Özellikle, iş-gücü yönünde kâr akımı dengesini araştırmanın en orijinal çizgileriyle karşılaşılır.

Her kapitalist girişimin «altın kuralı» yapmak kadar yaratmak olunca **kâr çıkarmanın optimum şartları mümkündür**. Bu, şüphesiz dev girişim için geçerlidir de. Bu sonuncu, bu alanda aşırı bir kendine müsaade eden çarelerini yine de elinde bulundurur. «psiko-sosyolojik» hizmetler, verim incelemeleri, görevlerin etüdü, atelyeler ve servislerin (uzmanlaşmış kadrolarla ilişkide) daha arı örgütlenme sistemlerinin araştırılması) şimdiden üretim ritmine işçileri daha titizlikle ve tam/ olarak alıştırmaya ve çalışmayı arttırmaya özgü yolların gerekli bir düzenini oluşturur. İş - ortamının «iyileştirilme»si (çevre, gü-rültü vs...) tekelci girişimin çıkarı açısından **çalışma** **ahenginin arttırılmasına, hızlandırılmasına yol açan fak-törlerden çoğunu kapsamalıdır**.

Fakat, yatırılmış sermayeyi maksimumda değerlendirmenin ve işletme sermayesini daha çabuk «dolaştırma»nın isteminden dolayı, üretim mümkün olanın en düzenlisi olmalı ve ara vermede mümkün olan en az zararı görmelidir. Üretimin içinde bulunduğu sarsıntılar, başka yerden daha ciddiyetle, rantabiliteye yansır.

Hemde, çarelerinin bulunması ve üretimin içinde bulunduğu sarsıntı sonuçlarının daha şiddetli korkutucu olması, bu iki nedenden dolayı, dev girişim personele bağlanmaya, bir «ev» personeli meydana getirmeye çalışır.

Ücretlerin daha küçük boyutlu girişimlerde daha yüksek olması — pek çok durumlarda vasıfsız bir işçi kitlesi olarak kalan ücret kitlesine göre— her şeye karşın uygun bir çözüm değildir.

«İş yeri çevresi» tam bir yetenekler yelpazesini kapsar. Durmaksızın, yaşamlarında bile işçileri girişime bağ-

layan, bağımlı süreçlerden işe girişenlerden daha etkenlik beklenilir.

Bireysel yükselme, klasik yetenek, görevlerin uzmanlaşması ve parçalara ayrılması hareketi kötü kabul edildiği sürece, yetersizdir. Buna karşılık, kategoriyel ölçülerin çeşitlenmesi, ücretleri ayırma, ücret biçimlerinin engellenmesi gereğince hazırlanılan yararlı çareler olarak sayılabilirler — çeşitli avantajların «bekleme dizileri»yle sıralanarak —.

İşçilerin öncü çabaları ve gereğince hazırlanılan kolektif biçimlerin, mücadelelerin sendikal örgütlenmesi elde edilmeye çalışılmıştır. «Karşılıklı» angajmanları içeren (grevdan vaz geçmekte buna dahil,) **iş yeri sözleşmeleri** göklere çıkarılıyor. Sınıf işbirliği yönünden gelişen, üretimin geçirdiği sarsıntıların sorumluluğunu kısmen yüklenmeye sendikaları sürükleyen ya da işverenlerle «riziko»ların bir bölümüne işçileri ortak eden çabalar artarak ve açığa vurularak gelişiyor.

Bununla beraber, «stabilize» bir ortamın araştırılması üstelik bir başka görünüşüde kapsar : **iş-süresini uzatma**. Buna, uygun gerekçe şüphesiz kapitalist girişimlerin tümünde ki gibidir : ücretlere ve çeşitli yükümlülüklerle ait olan tüm masraflar fazla mesai daha pahalıya gelse bile çalışılan saate önemsiz duruma gelir. Fakat bu kısalma (iş — süresindeki) şüphesiz iki ek avantaja sahiptir : sermaye dolaşımını («durgun zaman»ları azaltarak) hızlandırır ve toplumsal ortamın denge kazanmasına yardım eder.

Bu «denge işverenler global yüksek bir kazancı işçilerden sağlayabildiği ölçüde ideolojik bir görünüşü ve şimdiden, toplumsal hayatı yaşatabilen en küçük sürenin çalışma zamanı ve dinlenme zamanı arasında incelenmesi ölçüsünde de toplumsal bir görünüş alır.

Nihayet, **tamamıyla basit olarak, çok çalışan ve çok**

kazanan insanların bir kısmının «gözetlenmesi» (geniş anlamda) şüphesiz işverenler için kolaydır.

Dev girişimin temel yapısı kalifiye tekniksiyenler ve işçiler tarafından oluşturulmuştur. Bu toplumsal «stabilize» ortamı oluşturmak için yönetime sahip olmayı beklemek özellikle onların konusudur.

Çünkü, özellikle kalifeye personel ve O. S. arasında ki farklılaşmaları belirtmek için yönetim çabalarını arttırmayı görmek O. S.'un önemli kitleleriyle çalışan (örnek olarak «seri imalatlar» veya kamu çalışma ve inşaat şantiyeleri) girişimlerde sık sık görülür. «Stabilizasyon» çabası her şeyden önce, O. S.'leri çevreden uzaklaştırmak ve daha klasik sistemleri hesaba alarak yararlanma koşuluyla bu kalifiye personel kategorileriyle ortadan kalkar. Kalifiye personele uygulanan yöntemlerle kalifiye olmayan yedek işçiliğe uygulanan yöntemler arasındaki çelişkiler sendikal ve politik planda önemsiz değildir.

Nihayet, üçüncü eğilim, **dev girişim düzenleyici bir rol oynayan ikinci elden yükümlenilen şeyin etkisini kendi etrafında oluşturmaya yönelir.** Araştırılan şey, sözleşmelerle bağlı, «ek» bir üretim aygıtı ve bizzat girişim arasında ki optimum bir kombinezondur. İkinci elden yükümlenilen şey ani gereksinimleri ne yalnızca ne de esas itibariyle karşılayamaz. Zamanla dalgalanmalarla kısmen durumunu açıklar : ikinci elden müteahhitlerin tümü, bir süreklilik garantisidir. («konjonktür»ün yumuşaması durumunda). Bu da ikinci elden müteahhitler için değil fakat girişimler içindir.

Fakat dahası var : üretimin bir kısmını ikinci elden yükümlenen girişim (tekelci), şüphesiz, küçük ve orta girişimlerce yapılan üretimi piyasa fiyatına göre ödemeye zorlamıştır. Fakat bu, sözleşmenin, hiç olmazsa geçici olarak, pazarın ve devletin (maliye politikası) birlikte baskısından dolayı ancak sık sık ertelemelere uğrayan bu gi-

rişimler için yaşamı sürdürmenin tek çözüm olması koşu-
luyla ancak gerçektir. Bu yine de en önemli ikinci elden
yükümlenilen şeyin görünüşü değildir : iktisadi olarak «diş-
tan gelen» sermayelerin —dev girişimlerce öne sürölme-
yen— daha güçsüz faiz oranında (zira bu ikinci elden mü-
teahhitlerin kârı, genellikle, daha az yüksektir) işlemesi
olgusuna dayanır. Konjonktürün başkalarına göre daha
orantılı sonuçlarının, başka zamanda, daha önce elde edi-
len sonuçları iptal etmesi, siparişlerin biriktiği anda ki ka-
dar yüksektir. Bu sermayeleri bireysel kapitalistlerin veya
güçsüz şirketlerin ellerinde bulundurmaları olgusu, bun-
lara bankaların müsaade etmesi, üstelik dayanıksızlık-
larını arttırması öyleyse finansman ve kredi koşullarına
diğerlerinden daha çok uymalarındandır. Bunlar, büyük
firmaların yaptıkları teknolojik değişiklikleri —demek ki
yatırımlar doğrudan doğruya rantabl değil— yapabilecek
güçte değillerdir. Özellikle ne pahasına olursa olsun açık-
lığı savunarak, değişiklik yaparak üretimi ikinci elden yü-
kümlendikleri tek alıcının etkisinden kurtarmak için gös-
terdikleri çabalar onları zayıf bir rantabilite düzeyinde tu-
tar.

Sorun genellikle orta ve küçük belirli girişimleri «su üs-
tünde» korumanın gerekli olup olmadığını bilmeye dayanır
(özellikle Birleşik Devletlerde). İleri sürölen kanıt özellikle,
«yenileştirme»nin bir kısmının zayıf boyutlu girişimlerden
gelmesidir.

Kuşkusuz ki bu girişimlerin bazılarına yüklenen daha
dolaysız tehlike daha değerli teknik uyarlamalar araştır-
manın objektif bir uyarıcısını «kendi niteliği gereği ola-
rak» oluşturur. Fakat küçük girişimlere göre «büyük-
ler»ce tercih edilen «paternalist» ⁽¹⁾ durum ancak iki
şey ifade edebilir. Ya içinde bulunduğu güçlükler duru-

(1) Paternalist : Patron hakimiyeti niteliğinde. —ç—.

munda kendini kurtaran «güvenlik etkisi»ni korumayı kanıtlamayı, ya da gösterdiği ölçüde «yenileştirmeler»in tekrar sağlanmasını (adaptasyonu araştırma konusunda) daha iyi organize etmeyi. Bu «yenileştirmeler»i uygulamaya sokan küçük ve hatta orta girişimlerin içinde bulundukları yetersizlik, bu girişimleri beratler veya yöntemler biçiminde ya da büyük ölçüde kalifiye personelin (mühendisler ve teknisiyenler) işçileri işlerinden daha ustaca etme biçiminde, işçileri ucuz neticelere terketmeye sürüklemek zorundadır. Çok yüksek nitelikteki atelyeler kavrayış ve hazırlama, formasyon, deneme laboratuvarlarıdır, büyük firmalar kendileri için tasarlanılan şeyi elde etmeyi tercih ederler, yani neticeler ve kalifiye personel, bunların son amacı büyük firmaların laboratuvarı veya sanayi grubunca denetlenilen inceleme topluluğu olmak zorundadır. Verimli sonuçlar ilerdeki rekoltelerden sağlanana kadar bu koşullarda bu girişimlerin duraksamalarını (demek ki zararlarını) veya ilk çabalarını ödemek niye?

Böylece dev girişim, birleşme olanağını, kısmen çevre potansiyelini beklemekle beraber, istikrarsızlık neticelerini çevrede ezmeye ve dalgalanmalara karşı koymaya çabalayan yönetim stratejileri ve politikalarını az çok kesinlikle hazırlamaya zorlamıştır.

Yutma ve birleşme (ki kendine özgü motivleri var) eğilimi ve doğrudan rantabilizasyon gereksinimleri arasındaki çekişmeler, ekseriya söz konusu olan istikrarsız dengeler, ortaklık ve sözleşmenin daha rantabl acil çözümlerini sunan «fatih» firmaların iştahını yatıştırabilen veya aksine bunu şiddetlendirebilen sınır, bunun gibi, tekelci girişimler ve bunların kanunlarına boyun eğen orta ve küçük girişimler arasında ki ilişkilerin tanıdığı günlük raslantı.

Dev firmalar düzeyindeki dengesizlik faktörlerinin (kaçınılmaz) aldığı çeşitli görünüşlere geçmeden önce

hiç olmazsa, emeğin sömürölme koşullarını, orta ve küçük girişimlerin ayakta kalmasını, bu iki nokta üzerinde ikinci elden yükümlenilen şebekelerin gelişmesini kapsayan özgül sonuçlar üzerine bir kaç söz söylemek gerek.

Bir yandan, kalifiye işçilerin «nüve»sine göre, diğer yandan kalifiye olmıyan emeğin (O. S., hiç bir insiyatif ve yetenek istemeyen işler) «itici gücüne» göre politikaların ayrılması ve farklılaşması üzerinde yaygın anlatılan şey, ikinci elden yükümlenilen girişimler düzeyinde uygulanmış ya da daha emin olmak için yer değiştirmiş olabilir. Buna rağmen, ilk önce ihtiyatlı olmakla beraber daha doğrusu, orta ve küçük girişimlerin, bu girişimlerde ücretlere yapılan baskının güçlü olması nedeniyle rantabl olmaması (veya daha az rantabl) tamamen değildir. Bu, mücadelenin farklı koşullarına bağlıdır.

Paternalizm, bu girişimlerde (küçük atelyeler durumundaki) sömürünün en ilkel yöntemleriyle (özellikle kadın ve çocukların sömürölmesi) sürüp gider veya tasarlanır. Ve ücretlilerin örgütlenme faaliyeti koşulları gerçekten daha güçtür. Bu anlamda, kitle büyük girişimlerde nitelik yönünden farklı koşullar oluşturur. İşverenler için, ikinci elden yükümlenilen sistemin avantajı, şüphesiz, dağınık ve bağıntısız olmasına bağlıdır. Bu avantaj üstelik iş piyasasının karmaşıklığıyla, yaygın orta ve küçük girişimleri düzenleyen nesnel olanakla arttırılmıştır, bu girişimler piyasanın nüanslarından sadece «teknik olarak» değil aynı zamanda coğrafi olarak yararlanırlar. Tarım-sanayi kombinezonlarının ve hatta ücretli çalışma yöntemine geçirilen işçilerin örgütlenmesi olanakları konusunda tarımsal yoğunlaşmadan doğan düzen bozan etkilerin elde edebildiği sonuçları hatırlamak yetmez.

Büyük sanayi, tekelci girişimler zanaatkârlar kategorilerini (köylüler veya şehirliler) ücretlendirme, iş pi-

yasasına alıştıran, sonuçları ancak kısmen telafi edebilir. Orta ve küçük girişimler genellikle deklase işçiler için (ve gerileme halindeki toplumsal kategorilerden gelen gençler için) büyük girişime giden yolda ara bir aşamadır.

Sistem «çevrel» bölgenin dayanıksızlığını önceden var saydığı ölçüde, **pazar müeyyidesi tehdidi** (kapanma, tasfiye), hatta büyük girişimlerin sözleşmeli yörüngesine sürüklenmiş zayıf boyutlu girişimler söz konusu olduğunda, ücretliler üzerinde **işverenlerin ideolojik baskısının** temel bir ögesi olur. Kısacası, büyük girişimler ücretlilere şunu der : madem ki size otomotik olarak çizilen bir ilerleme geleceği garanti ediliyor olduğunuz yerde kalın, halbuki aynı zamanda küçük girişimlerdeki ücretlilere şunu der : olduğunuz yerde kalın zira istikrarlı bir dengeyi parçalamak tehlikesinde olursunuz. Unutulmaması gereken şey, açıkça birinin uyumu (veya sözde uyum) diğerinin uyumsuzluğunu belirler ve karşılığı gerçektir. Gerçekten bir yönden diğer yöne kadar, sömürünün olmasıdır. Ve metodların (ve yararlanılan ideolojilerin) özel şartlarda mümkün olan en sıkı biçimde uymasıdır. Bu durum genel sonucun (ikinci elden taahhüt edilme iki «kutup»lu sonuçları bütünleyerek hesaplanabilen «konsolide» kâr) düzenlemeyle maksimize olmaya —en azından bir dönem boyunca— yönelmesi kadar gerçektir. Kanıt, bundan dolayı her ne kadar rastlantı olsa da, kayıtsız şartsız başarısızlığı pratik olarak birleşme adımına boyun eğmesi olgusundadır, bu durum küçük girişimcilerin onlara özgü sermayelerden sağladığı ilişki bakımından önemsiz değildir fakat tümünün, işçilerin sömürülmesi üzerinde dolaysız —hiç olmazsa doğrudan doğruya— etkisi olmaz. Pek çok kişinin etkisi (sürelî) işçilerin patronlara kanunen verilen hakları zorla kabul ettirmek için yararlandığı büyük olanaklardan geçer.

Şimdi orta ve küçük girişimlerin ayakta kalmasına gellelim. Kuşkusuz ki, hiç olmazsa eğilim halinde, elde edilen kâr yüzdeleri daha cılızdır ve hatta, ne olursa olsun, birikmiş kâr kitlesi pazar gereksinimine uygun teknik değişimlere bağlı olan fonların toplamıyla giderek daha az ortak ölçüye sahip olur. Kısacası, rantabilite düşer ve, ne olursa olsun, tekniklerin evrimiyle gerektirilen, yinede kaçınılmaz, değişimleri sürdürmek bakımından yetersizdir. Bu son nokta madem ki süreli olarak önemlidir, rantabilite üzerinde direnir.

Büyük tekелci girişimlerde üretim yoğunlaşması, iflas eğilimi zararına bağımlılıkların gelişmesi (ikinci elden taahhüt edilen şebeke) eğilimini sürdürmeye yönelir. Büyük girişim demek ki işi kurtarabilmesi için, kurtarıcı çıkar yol olarak küçük boyutlu girişime talip olur. Hemen hemen görünmez bir bağımlılık gösteren (para görünümündeki kâr akımı düzeyinde), bankanın finansman halkasına orta ve küçük sermayenin yerleştirilmesinin artık yetmediği görülüyor. Dev girişimler —hiç olmazsa yüksek konjonktür döneminde— bir defada yutulmuş topluluklarda üretimi yeniden organize etmek koşuluyla (yeni usulleri ve daha zorlayıcı sistemleri empoze etmeye), küçük boyutlu girişimlerin (ayrıca giderek küçülen) kitlesinin en iyi kısmını çıkarıp almaya yol açan çareleri elinde bulundurur. Bir girişimin diğerince yutulmasında, başka bağımlı çözümler göz önüne alınmadıkça, bunlar bakımından (dev girişimler) yutma ancak arzu edilebilir. Bundan dolayı tasfiye ile (ünitenin koruyucu yapısını yıkma) iflas, belirli bilgileri yeniden ele geçirme olanaklarını elden çıkmaya bırakan son bir çözüm olamaz.

Pratik düzeyde, donatılar, şüphesiz, az çok telâfi edilebilir değerler arasında yer alırlar. Fakat diğer bilgi-

lerde —ticarî şebeke ve özellikle girişimin örgütlenmesi ve beceriklilik— ele geçirilebilir.

Rantabilizasyon gereksinimlerinin dev girişimler düzeyinde, meydana çıkması olarak, stabilizasyonu araştırmanın daha açık bir görünüşü **ticarî anlaşmaların gelişmesiyle** temsil edilmiştir, bu durum «pazar düzeyindeki tekellecilik» veya «pazar tekelleciliği»nin türsel ögesi altında yerleştirilmiş olabilir.

Ticarî değişim kapitalist üretim biçimini bütünleyen bir ögedir. Değer değişim sırasında ancak gerçekleşebilir. Fakat pazar yasalarıyla uğradığı «ciddi zararlar»ın üzerinde durmadan tekelleciliği suçlandırmak, bu durum, sürekli sözü edilen, tarihsel olarak asla var olmayan «serbest rekabet»in ya da daha kesin olarak onun ideal modelinin özelemleriyle lekelenmiş bir düşünceyi ancak kesin olarak onun önüne koymaktır.

Zenginliklere sahip olmak ve, bu zenginliklerin artmasını sağlamak için (kısacası üretim araçlarının sahipliği) somut olarak mücadelenin olduğu andan beri, birilerinin kazanması, diğerlerinin yenilmesi gerek. Kapitalist sınıf üretim araçları tekeli elinde tutmaya yönelir — bu durum onu birleştirir ve sınıf olarak, toplumsal varlık nedenini belirler — fakat kapitalistler topluluğu olarak, bu sınıf «kamulaştırıcılar» arasında ki ilişkileri değiştirmeye çalışan aç gözlü çıkarlar mücadelesiyle yaşar. Bu anlamda, pazara cesaretle saldırma, şüphesiz, arz ve talep edenleri şaşırtan bir düzenlemeyle sonuçlanan toplumsal yasalara uygun düşer. Pazar fiyatı, değişimi düzenlemeye, ortalama olarak, yönelir ve oluşur. Fakat bireysel olarak ele alınan, arz ve talep sahipleri, sadece üretimini gerçekleştirdiği özel koşullara değil fakat aynı zamanda bu koşulların değişim ortamında tasarladığı biçimde bağlı olmayan farklar üzerinde, az çok dar sınırlarda, çalışırlar. Normal fiyata oranla deği-

şiklik — bu, önemli nitelikleri üzerinde bulunduran, büyük girişimler arasında ki pazarlıklarda daha iyi görülür — sermayeler arasında ki mücadelenin ancak bir yan olgusudur.

Kapitalist üretim tarzı kapitalizm öncesi toplumlara uzanarak temellerini sağlamlaştırdıkça — ve bu üretim biçimi yıkıcı faaliyetini prekapitalist biçimler üzerinde sürdürdüğü ölçüde — ticarî değişimi genelleştirmede bir eğilime ve şu halde, gittikçe daha az yoğun bir ilişkiyi oluşturan tüm değerler arasına sokan, tek bir pazarın oluşumuna yardım ederler. Değerce eşit kılma gerekli çalışma zamanlarında ki ani değişkenlikleri açıktan açığa ortaya koyar.

Fakat daha ilerde de görüleceği gibi, üretim biçiminin temel çizgilerini açıklıkla belirten tekelci aşamayla artık durum bir noktada aynı biçimde değildir. **Gerçekleşme güçlükleri organik bileşimin arttırdığı sermayeleri giderek daha ağır bir biçimde etkiler.** Branştan bransa sermayelerin deplasmanının getirdiği güçlüklerin ardından gelirler. **Kâr yüzdelerinin eşit bir biçimde dağıtımı kanunu faaliyeti üretim fiyatlarına, onunla birlikte, karşı koymuş olur.**

Bu koşullarda, «pazar tekelliliği» fiyat düşmesini — yine de bunu iptal etmekte güçsüz— frenliyen, demek ki talep yapısının ve arz yapısının dolaysız bir bağlantısının sonucu olan kâr yüzdelerinin düşmesini frenliyen, fiyatlarca değeri açıklamayı geciktirmenin bir yolu olarak görünür. Bu durum, 19. yy'dan beri sermaye birikiminde önemli bir rol oynayan gümrük birliği veya himayecilik uygulama biçimidir. Ticarî anlaşmalar, fiyat kartelleri (1), ticarileştirilen bölgelerin paylaşımı ve fiyatlar, nicelikleri

(1) Kartel : Fiyatların düşmemesi için üreticilerin yaptıkları birlik, anlaşma. (—ç.—)

ve özgül belirleyicileri birlikte sağlayan dev girişimler arasında ki tüm arbitraj biçimleri maliyet fiyatları düzeyinde ki kâr görünümü altında artı-değerin paylaşımı için mücadeleyi bir süre erteleyen ateş kesleri ifade eder.

Görünüşe göre, boş yere yapılan harcamadan sakınmayı ilgilendiren bir rasyonalizasyon⁽¹⁾ söz konusudur. Gerçekte, daha önce angaje olmuş sermayeleri değerlendirmeye doğru değer düzeyinde ki («değer devrimleri» önünde fiyat sisteminin baştan başa düzeltilmesiyle kesin olarak açığa vurmak) değişikliklerin etkilerini frenlemekte hazırlanılan tedbirler söz konusudur. Bu anlamda, kartel veya anlaşma, yine de ifadenin bir anlamı olsaydı, «irrasyoneller»le daha iyi nitelenmiş olmak zorunda olacaktı.

Yoğunlaşmanın arz sahiblerinin miktarını azaltmaya götürmesi demek ki «karşı duranlara» göre kollektif bir faaliyete müsaade etmesi kadar iyi gerçekleşebilir. Anlaşma fiyat-maliyet ilişkilerinin kârlar için elverişsiz bir gelişmeyi başlatmaya yöneldiği zaman gerekli olur. Anlaşma buna karşın «eşi silahlar»da bir anlaşma değildir. Başka düzeylerde ki (yenileştirme) veya başka «branşlarda» ki (yakın branşlardaki girişimlerin birleşmesi ve yeni ürünler) kâr için mücadeleyi tamamiyle bastıran pazar-fiyat cephesinin bir an için sağlamlaştırılmasıdır.

Devletin düzenlemesi, bu alanda, gittikçe daha müdahalecidir (kanuni ve toplumsal etkinin sürekli bir rol oynamış olmasına karşın). İstisna, rekabet oyununu savunmak ve eski haline getirmek için müdahale eden devleti görmektedir. **Kural, ayırt edici (taraf tutucu) bir faaliyet yapan ve tekelci yoğunlaşmanın daha iyi belirlenmesi yönünde hareket eden devleti görmektir.**

(1) Rationalisation : İşletme yöntemlerini geliştirerek üretimi yüksek bir düzeye çıkarma. (—ç.—)

Anti-tröst mevzuatlar malî sermayenin rantabilizasyonu ve yoğunlaşmasını yerine getiren yüksek gereksinimlere' uygun düşer.

Sanayi grupları (sadece anti-tröst kanunlarla vizelenmiş) banka sermayelerine oranla birikimi kısmen birleştirmeyen —kendilerine özgü düzeyde kâr transferlerini yapan— koalisyonlara yönelebilir.

Devlet o zaman «korunan av sahaları»nda oluşturulan branşlara malî sermayenin girişini kolaylaştırmak için malî grupların yerine geçebilir.

Bu durum, para - sermaye birikiminin, acil rantabilizasyonunun sanayiye doğru açılmasıyla oluşamayacağı gibi ancak olduğu devirler süresinde önem taşır.

Öyleyse, çıkarlar altındaki bir devlet mitolojisinin bize kabul ettirmek isteyeceği asla söz konusu değildir : tekelci yoğunlaşmaya karşı olanaksız bir mücadeleden fazla değil, imkanları eşit kılma araştırması söz konusu değildir.

Bu anti-tröst kanunların ideolojik tarafı ihmal edilmemeli. Fakat, şüphesiz, tekelliliğin egemen eğilimleriyle bağdaşma ister istemez olmak zorundadır. Devletin bu iktisadi «feodalite»lere karşı mücadele etmesini sadece kabul ettirmek söz konusu değil. Sanayiden başlayarak yeni grupların ortaya çıkmasını görmekte çıkarı olmayan malî sermayenin denetimini daha iyi sağlamak için bu feodalitelerin bazılarını parçalamak söz konusu.

Her ne kadar buna yer olmasada, burada üreticileri kartel halinde birleştirme yönünde devlet faaliyetinin tüm görünüşlerini tekrarlamak gerekecek. Devletler arası düzeyde aynı eğilim yeniden görülür. C.E.C.A.,¹ devlete ait finansmandan daha sistematik yararlanmaya ve çelik tekelleri arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmeye çalışan çok

(1) C.E.C.A. : Avrupa kömür ve çelik birliği.

uluslu bir karteldir, devletlerin yönetiminde ve yardımı ile gerçekleşmiştir. Bu komünote sadece demir-çelik ve demir madenlerinde özellikle ağır sermaye yatırımlarının rantabilizasyon koşullarını iyileştirdi ve hatta yararlanan branşların gelişmesinde (ilk dönüşümler, maden yapraklama makineleri, haddehaneler, borular) ve demir-çelik sermayelerinin uluslararası genişlemesinde normal kotarılma çaresini bulan birikimi, dev girişimler ve sanayi grupları düzeyindeki birikimi hızlandırmaya da yol açtı.

«Pazar tekelliliği» konusunu tamamlamadan önce, yeniden «tekeller» ve «oligopol»ler arasında ki ilişkilere dair bir kaç açıklık getirmek gerek. Bunları hoşnutlukla karşılaştırırız. Şüphesiz, salt tekel (belki özellikle aşağı yukarı salt tekel) yani bir satıcı, bir firma, bir sanayi grubu tarafından oluşturulan bir pazar egemenliği var.

Oligopol aynı bir ürün için arz sahiplerinin küçük bir miktarının gereksinimini yerine getiren izafi bir egemenliktir.

Birinci not : bu «durum» differansiyel «rant»ların var olması ölçüsünde, maden yataklarının sınırlı niteliği (örneğin nadir madenlerin) maden çıkaran girişimleri denetlemekte tek bir girişime veya tek bir gruba müsaade ettiği ölçüde özellikle belli maden çıkarıcı bölümlerde sürekli olabilir.

İkinci not : sermaye yoğunlaşmasına —bunu belirttik— ancak tek bir çıkar yol var, pazarın denetimi de ancak bir görünüşdür, ki kârın paylaşım biçimine etki yapmak için dev girişimlerce kullanılan bir yoldur. «Tekeller»i «oligopoller»e karşı çıkarmak (yani ürün veya ürünlerden örnek ayırma (échantillonnage) pazarını tamamıyla denetlemeye ulaşan sanayi toplulukları), birikim zeminini, pazar, değişim problemlerini tayin etmektir.

Üçüncü not : ürünlerin çeşitlenmesi ve belirlenmesi

(ve bu, görüleceği gibi, dev girişimler giderek daha geniş bir ürünler yelpazesini pazarda hazırlamaya ve yayılmaya ulaşır) «pazar tekelliliği»ni durmaksızın suçlamaya yönelir.

Kâr akımını düzenleme demek ki doğrudan doğruya dev girişimi, dolaylı olarak düzen bozucu bir etkisi olabilen tüm öğeleri «denetleme»ye, götürür.

Fakat denetleme başka sermayelerin müdahalesiyle ister istemez tehdit edilir. Başka branşlara onları transfer etmek ve hareketlendirmek daha güç olduğu kadar, sermayelerin deplasmanı bizzat girişimin faaliyetlerinin çeşitlenmesiyle gerçekleşir. Sabit sermayelerin rantabilizasyonu pazarları denetlemenin çeşitli biçimlerini içerir.

Fakat bu anlaşmaların etkinliği —«doğrudan» anlaşmalar veya gümrük tarifeleri ya da himayeler gibi mevzuat biçimlerinin söz konusu olması— vaktiyle sınırlandırılmıştır.

Sermayeler arasında ki mücadele (rekabet) prodüktivite ve randıman düzeyinde ertelenmiştir.

Tekel fiyatının yerleşmesi ve ticarileştirme hacminin tesbiti maliyet düşmelerine ulaşmak için ve daha yüksek randımanları, şu halde, daha önemli marjları, ayrıca bütün eşit şeyleri, elde etmek için çabaları hızlandırır.

Kesin olarak iki çözüm, etkin sermayelerin tüm rantabilitesini arttırmak için bir «pazar tekelliliği» sistemine katılan girişimi göz önüne alır :

I — Başka faaliyetlere doğru kârları transfer etmek veya ürünlerin tamamını değiştirmek için bunlara dayanmak, şu halde rekabet yapılan yere daha iyi mücadele koşullarında yaşamak,

II — Prodüktiviteyi güçlendirerek maliyet fiyatlarını etkilemek, mademki prodüktiviteyi araştırma yöntemleri nicelik ve nitelik olarak hammaddeyi değiştirmeye

zorlama niteliğine eksiksiz sahip olduğuna göre «satıcı» pazarın durumunu değiştirecek.

Mal satma olanaklarının fiyat ve hacimlerinin planı üzerinde rekabet koşullarına denge kazandırarak, pazar tekeli sermayelerin birikim hızları arasında ki hızları artırır.

Bir kartel anlaşmaları sistemine angaje olmuş, girişim, anlaşmayı çevirmeye ve maliyetin düşmesiyle maliyet-fiyat ilişkisini etkilemeye çalışır ve bu olgu tam olarak tekelci girişime özgü kâr akımının düzensizlik faktörlerini gözden geçirmeye zorlar.

Prodüktivitenin faydaları ve yöntemlerin değişimleri şüphesiz maliyetlerin düşmesinin temel faktörüdür. **Yeni ürünler oluşturma o halde yeni pazarlar yaratma stabilize bir kartel sisteminin sınırlarını aşmak dev girişimlerce kullanılan hilenin temel aracıdır.**

Bu iki görünüş arasında ki bağ apaçıktır. Yöntemlerin değişimleri ürünlerin değişmelerine derinden bağlıdır. Ve bu bağ iki yönde yerleşir. Her yeni yöntem yeni ürünlere doğru açılıma götürür. Fakat ters sonuç çok daha sağlam ve anidir : her yöntem değişikliği hammeddelerdeki talebi değiştirir. Teknik değişmelere ilişkin olan prodüktivitenin faydaları, kısmi bir eskimeyi ve girişimin kendi donatılarının tümünü harekete geçirir ve belli şirketlerin donatılarının eskimesini paylaşır.

İzlenecek şey bir bilginin önemini göz önüne alınca, **eskime ve moral yıpranma** konusunda bir kaç ek bilgi vermektir.

Yöntemler ve yeni ürünler bilgilerin uygulanmasından doğarlar fakat tekelci yoğunlaşmanın gelişmesi, girişimler ve gruplar arasında ki mücadelenin şiddetlenmesi, araştırma, yaratma ve üretim faaliyetleri arasında ki ilişkilerde önemli değişikliklere ulaşır.

Tüm bir dönem boyunca, yöntemler ve yeni ürünler

kapitalist girişimciler tarafından sık sık en düşük fiyatla veya yok pahasına de geçirilmişlerdir.

Öyle bir zaman ki, yöntemler teknik ilerlemelerin yapılmasının kısmen zorla elde etmeye bağlı bulunduğu biçimde casuslukla elde edilmiş ya da çalınmıştır. Fakat şüphesiz fabrikasyon yöntemlerini ve «fabrikasyon sırlarını» elde bulundurma «rekabet yeri» anlamına gelen kapitalizmin tüm dönemlerinde önemli bir rol oynadı. Hatta dikkat edildiğinde, yinede açık bir ifadeyle tekel-den bahsetmeksizin — ya da o halde, korporatist tekel-den bahsetmek gerekecek, bu da bizi konu dışına iter — kısacası pazar üzerinde ayrıcalıklı bir durumu onlara —özellikle alıştırılan (makinalar ve motorlar) bir beceriyi ekleme— sağlayan belli fabrikasyon yöntemlerinin kullanılmasına dayanır. Sanayide yeni yöntemlerin, yeni tekniklerin belirmesi, tekellilik açısından tamamıyla hiç bir şey yeni değildir, tamamıyla bağımsız bir biçimde olmasada, bizzat o üretime oranla otonom biçimde gelişen **bilimsel (ve teknik) bilgilerin etkilerini** ve üretimin pratik tecrübesinden çıkan ve yöntemleri basitleştirmek, tasarrufları gerçekleştirmek, fiziksel, kimyasal, biyolojik süreçleri hızlandırmak için devamlı olarak sokulan çapraşık değişiklikleri kullanan, **üretimin teknik tecrübesinin sistemleştirilmesini** aynı zamanda birleştirmiştir.

Dev girişim, bu bakımdan, işçilerin becerisi ve yatkınlığından doğan ayrıntılı «yenileştirmeler»in bir araya gelmesini sistematize etmeye çalışır ve, şüphesiz, primlerle bu bir araya gelmeyi ortaya çıkarır. Buluşun «bedeli ödenmeli», bu çok söylenir, şüphesiz gerçek bir piyasada görüşülemediğinden gerçek olarak paha biçilemez. Buluşta pirimler sistemi, işçilerin ve kullandığı üretim araçlarının ayrılmasının (endüstriyel makineleşme) teknik değişikliklerle sağlayabildiği çıkarı tamamıyla yok ettiğini veya frenlediğini gerçekten daha iyi ortaya çıkarmış olur.

Buna ayrıca bir ağırlaştırıcı neden eklenir : çok ender olarak çalışma koşullarının bozulmasını ve daha çok ahenklerinin hızlanmasını ve «ölü vakitler»in azaltılmasını kapsamayan —kapitalist sistemde— teknik değişikliklerdir. İşçilerin üzerine yüklenen sömürü sistemini «rasyonalize etme»yi işçilerden istemek, gereğinden çok fazla şey istemektir. Bu çelişkilerin bilinç dayanağı az çok uyarıcı olabilir. «Yenileştirmenin muhafazası»nın üretimin belli branşlarında önemli olabilmesi hiç olmazsa sürer.

Fakat gerçek olarak problemin değer kazanması üretim mühendisleri ve tekniksiyenleri düzeyindedir. Zira onlar, üretim ünitesinde elde ettikleri pozisyonla, üretimin somut koşullarıyla doğrudan ilişkideki teknik bilgilerini kullanıp yararlanmak durumundadırlar. Yöntemlerden her bir seri, teknik personelin tekliflerini rantabilite eleğinden geçirmeye ve devşirmeye göre kabul ettirdi. Bu sistemlerin «randıman»ı prodüktiviteye göre (öte yandan rantabiliteye) «kadrolar»ın durumunu ve ideolojilerini birleştirmiştir —yönetimler onun aşağı yukarı farkındadırlar— ve ideolojik olarak «teknokrasi»nin sağlamlaştırılması ve yaygınlaştırılmasıyla belirtilmiştir. «Çok genel» ve «kollektif çıkar» fikrinin daha da etkili olması zaten daha az yenileştirmeyi gerektirecektir.

Bu büsbütün o anda, **teknik ve bilimsel araştırma konusunda az çok doğrudan doğruya bir branşa bağlanmış olan dev girişimlerin içinde bulundukları zorunlulukla** ikinci plana itilmiş olmaya yönelir.

Laboratuvarlarda ve araştırma ünitelerinde az çok doğrudan doğruya özlerine baş vurulan ancak gerekli büyüklükteki değişikliklerin, teknik modülasyon ve ayarlamaların sonucu olan, ayrıntılı değişiklikleri ayırt etmek gerek.

Ayrıntılı değişiklikler doğrudan doğruya imalat atölyelerinde oluşturulmuş olabilir. Fakat onlar yine de, ranta-

bilite açısından testen geçirilmiş olmasına karşın birleşme araştırmalarına her yönelme, girişimin iktisadi hizmetlerine yeteri kadar sıkı biçimde bağlı uzmanlaşmış teknik hizmetlerin gelişmesini içerir.

Ayırt edilen ürünler dizisiniñ genişlemesiyle pazarın genişlemesi, rekabet fakat bunla beraber çok yakın olanlar (ki bunlar ilaç sanayinin «ortak ürünleri»ni hatırlatır), endişelerinin bilimsel olmaktan daha çok ticarî olması, «araştırma» hizmetlerini geliştirmeye ve kurmaya dev girişimleri zorlar. Araştırma-geliştirmenin artması tek elci kapitalistin özel davranışlarından biridir. Q, tam olarak kararlaştırılan araştırma araçları ve insan kaynaklarının önemi konusunda yanıltıcı olmamalıdır.

Bunlar, yine de dev girişim yöneticilerinin kaygılarında yer alır. Fakat bilimsel araştırma, teknik araştırma ve üretim arasında ki ilişkilerin nedenini çözme biçimi tek elci birikimin çelişmeli iki eğilimiyle derinliğine belirtilmiştir : sabit sermayeleri değerlendirme ve fazla kârın araştırılması (demek ki yeni ürünlerin oluşturulması ve yeni yöntemlerin uygulanması).

Dev girişim veya sanayi grubu bu açıdan basit bir alternatif önünde bulunuyor : ya başka yerlerde hazırlanılan bilimsel ve teknik verilere yanaşıp mümkün olduğu kadar parasız ve mümkün olan en az pahalıya elde etmek; ya da doğrudan doğruya ve işletilebilir neticeleri yerinden edici biçimde sağlanan elverişli hizmetleri (veya uzmanlaşmış topluluklar oluşturmak) finanse etmek ve organize etmek.

Uyarıcı şey aşağı yukarı sermayelerin verdiği mücadele yönünde olur. Yerini tutmak için mücadele etmemek veya daha açıkcası yenileştirmelere giriş koşullarını yaratmamak, bu, fiyatlar veya pazar düzeyindeki en ciddi sonuçlara uğramaya, sınırlamaya kendini mahkum etmektir. Fakat karşılıklı olarak, araştırma harcamaları «ma-

lî yüzeyi»yle bağdaşır olmalı ve rantabiliteye ancak üretim rölesiyle bağlanmış oldukları için, bu harcamalar, bölümdeki yenileştirmenin genel hareketi (fiyat sistemleri bakımından, sonuçları önceden görmeye götüren şey, bu değişmelere yol açabilecektir) ve üretim değişmelerine neden olan finansman kapasitelerinin gelişimi (uygulamaya koyma ritmi) arasında ki bir ayarlamamanın sonucu olmalıdır.

Şu halde, girişimler arasında ki gelişen ilişkilerden ve özellikle entegrasyonlar ve ortaklığa alınmalar hareketine doğru yenilik için bu mücadelenin etkilerinden ayrı olarak, yöntemleri değiştirmek veya ürünler dizisini yaymak için kullanılabilir verilere giriş sorunu getirilemez.

Unutmamak gerekir ki beratlar ve yöntemler her sanayi topluluğu aktifinin bir kesimini oluşturan «cismani sabit sermayeleri» kadar bulunur. Beratlar ve yöntemleri tek-elden kullanma tekелci girişimin «ortak mirası»nı bütünleyen ögedir.

Bu «değerler» doğrudan doğruya eskimeyi ifade eder. Bu değerler üretimi onaylamayı hatta kabul etmiş olmandan önce bile kayıtsız şartsız yürürlükten kaldırılmış olundabilirler. Bu durum, değerlerin özel sahipliğinin, onları elde bulundurmanın tek olgusu başkaları tarafından onları uygulamaya karşı bir garanti olduğu ölçüde büyük bir öneme sahip olabilmesi olgusunu çürütmez.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BANKA GRUBLARI VE KREDİ

Sık sık büyük tekелci girişimler ve finansman «organ-lar»ı arasında ister istemez gelişmek zorunda olan ilişki-ler ima edildi. Kredi akımına, orta ve uzun vadeli finans-mana, malî piyasaya giriş olanağı, kâr akımını düzenle-meye, sermayenin artmasına ve yeni faaliyetlerin gelişme-sine hep birlikte gerekli koşullarla katılır. **Belirleyici pozis-yonlar göz önüne alınınca, dev girişimler ilk önce oto-fi-mansmanı kullanarak büyümelerini sağlamaya yönelir.** Fakat gerçek sermaye birikimi ve para-sermaye hareketi arasında ki ilişkiler onları bir «malî politikaya» sahip ol-maya ve soyut sermayenin genel hareketine katılmaya götürür.

Kârları biriktirerek, tekелci girişim elde edilen iştirak-cilerle kendine özgü şebekesini geliştirir, bir portföy kendi kendini oluşturur, bu durum, malî ajanları aynı zemin üzerine yerleştirmeye yönelir. Girişim için gerçek olan şey, ortaklıkların, iştiraklerin kompleks bir şebekesi ola-rak ortaya çıkan sanayi grubları için daha çok gerçek-tir.

Sanayi grubları, para-sermaye payının bir kısmıyla ya-şayan banka şebekesini bundan mahrum ederek, kendile-rine özgü uzmanlaşmış finansman organlarını oluşturur-lar.

Sanayi kümelenmelerine gelince, bunlar özel tipte grublardır.

Sanayi toplulukları düzeyindeki birikim onları bir çok biçimdeki neticeyi kullanmaya götürür:

- I — Yeni atölyelerin, yeni faaliyet merkezlerinin katılmasıyla veya mevcut faaliyetlere doğrudan doğruya bağlı işletmelerin kurulmasıyla işin gelişmesi veya genişlemesi,
- II — Malî faaliyetlerin gelişmesi ve özellikle iştirak portföylerinin veya beratler, yöntemler v.s... de olduğu gibi «değerler»in oluşması,
- III — Söz konusu toplulukları, başlangıçta kalkanıran sanayiler veya branşların somut karakteristikleriyle asla hiç bir ilişkisi olmayan veya bazen ancak uzak bir ilişkisi olan başka sanayi işlerini yeniden ele geçirmede gereken neticelerden yararlanma.

Örneğin, metalurji toplulukları, kimya, ulaşım araçları vs... doğrultusunda oluşturdıkları belli sermayeleri yönetebilirler .

Son dönemde, Batı Avrupada olduğu kadar Birleşik Devletlerde de bu türden örnekler oluyor.

Dev girişimin, faaliyetlerini çeşitlendirmeye yöneldiği görüldü. Fakat bu çeşitlendirme buna karşın daima mevcut gerçek bir sermayeden hareket etmeyi var saydı, «yani teknolojik sonuçları kapsamayı.»

Gerçek şu ki, üretken sermaye düzeyindeki birikim «sıçramalar» yapmaya, faaliyetlerle ve tamamen farklı bölümlerle ilgilenmeye böylelikle girişimi zorlar.

Sanayi grupları için ve onlar tarafından oluşturulan **holding topluluğu**, başlangıçta bağımlı sermayeye özgü hareketi, kâr akımını düzenleme gereksimine uygun düşmekle beraber önceden mevcut malî gruplar içinde doğ-

rudan entegrasyona karşı «hamiliği» savunan «malî» bir çözümdür.

Bir sanayi grubu veya dev bir girişim tarafından kurulan malî olarak sanayi işlerin «toparlanması», kümelene (conglomerat) gibi bir yeniliğin söz konusu olduğu izlenimini verdi.

Kümelenmelerin oluşumu —ortak davranış için ancak güçlü rantabiliteleri olan işlerin ahenksiz toplanması—, birikim neticelerini uygulamanın bölüm dışında açıkça daha rantabl uygulama alanları bulması, durumu ancak açıklar. Anlaşmalarla pazarın dolması nedeniyle, her sermayenin ilgili bölümde ancak zayıf bir rantabilizasyon elde etme riskiosuna katılması halinde, ortada şaşırıcı hiç bir şey yok.

Sermayeden oluşan, kârlar, malî gruplar tarafından kullanılan finansmanın kontrolünden, mümkün olduğu kadar kaçarak bir diğer faaliyet bölümüne geçerler. Tekelci sanayi yeni işler veya kendinden kaynaklanan kârlarla oluşturulan işler üzerinde denetimi gözden kaçırmadığı sürece kendi malî «organlar»ını kurarak, önceden mevcut gruplar sistemi içindeki entegrasyondan kurtulabilir.

Somut olarak, kümelene sanayi işlerden başlayarak henüz gelişiminin başlangıcında olan yeni grupların oluşumunun ancak ayrıcalıklı bir anını meydana getirir.

Bu ayrıcalıklı an malî sermaye arasına (holding arasına) sermayelerin «terfi»sini sağlar ve sermayelerin bağımsızlığını (izafi) bir süre için korur. Fakat bu bağımsızlık ancak geçici olabilir, zira malî sermaye arasına ulaşma şimdiden yer olarak malî grupların «klüb»ünde ergeç bir araya gelmeye, görüşmelere girmeye ve entegrasyona götürür.

Daha genel olarak, bankaların kendi organlarının ve sanayi gruplarından başlayarak oluşturulan holdinglerin ortaya çıkması, girişimlerin oto-finance sınırlarla kar-

şılasmına karşın yine de biriktirilen kârların, daha bir süre için, malî grublar içinde onların entegrasyonundan kurtulabildiklerini gösterir. Sanayi grublarının malî faaliyetleri onları banka şebekesiyle daha dolaysız rekabete sokar.

İlk önce üretim düzeyindeki kavrayış, tekellilik bizi, birikimin belli başlı görünüşü üzerinde vurgulamaya, gerçek sermayenin yoğunlaşmasını bilmeye götürdü. Fakat bu yoğunlaşma —üretici güçlerin hareketi ve üretim ilişkileri arasında ki çelişkiler nedeniyle— karşıtıyla ikinci dereceden bağımlı olur : para-sermayenin birikimi.

Bu durum, sermayelerin hareketi üzerinde seçici bir denetleme yapan —bankalar— giderek daha yoğunlaşan para ve finansman drenaj merkezlerinin varlığıyla, başka kutupla, anlatılan şeydir.

Banka faaliyetinin sadece «teknik» görünüşlerini çözümlmeyi sınırlayarak —tasarrufun toplanmasının rolü, dönüşüm rolü— kesinlikle temel olan şey gözden kaçmaya bırakılır (yani sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesinde banka merkezlerinin rolü.)

Sermaye olarak —doğrudan doğruya, artı— değer in özel edinimine ve sömürünün toplumsal ilişkisine bağlı —para— sermaye birikim hareketinin bütünleyici ögesi dir. Onun soyut karakteri (paranın genel eş değerinin işlevini yaklaştırmakta), toplumsal ilişkiyi ve kullanım değeri olarak değer in belirtilmesini tamamiyle maskeleyen zorunda olması mülkiyeti ifade eder.

Para-sermayenin «rantabilite»sinin şimdiki ölçütü esrarlı olmaya bırakılamaz. Sır, bu soyut değer in mal sermayeye ve, oradan, üretken sermayeye başkalaşma kapasitesini ortaya koyarak delillerini gösterdiği vakit, ancak aydınlanabilir. Sermayenin son karakteri, değer in değerlendirilmesi buna göre ortaya çıkar.

Banka şebekesi birikim hareketinde pasif bir role bü-

r nmez. O, büyüyen kredi kitlelerini merkezileştirmek ve kendine çekmekle yetinmez. Etkin sermayeleri üretim ve değişim alanlarıyla ilgilenmeye götüren sadece denetimler ve elde edilen iştiraklerle değil aynı zamanda orada tamamlayıcı olan kredi uygulamalarıyla işlerin işleyişine doğrudan doğruya müdahale eder. Fransa'da yeni gelişim bankaların ve finansman denetiminin önemini tamamen aydınlığa kavuşturmuş olmasına rağmen, bankaların ancak «servisler»i yani sermaye birikiminin, merkezileşmenin, yoğunlaşmasının gerçekten temel bir aracı oldukları zaman sadece teknik «fonksiyonlar»ın bir dizisini elde eden teşekkülleri olacağına göre hâlâ sık sık olan —ve resm  tezlerde pek sık kullanılan— yanılma konusunda ısrar etmek yararsız değil. «Banka ticareti»nin ve «dönüşüm» n çeşitli teknik görünüşlerini c z mlmeyi sınırlamak, kapitalist girişimcinin faaliyetinin, kapitalist olduğu ve böylelikle, ücretli emeği sömürmeye kattığı ve sermayesini arttırabildik e k r sağladığı temel olgusundan kendini ayırıp ayırmaması hiç bir anlam ifade etmediği zaman « retken bir işlev» yapan basit bir «ajan»dır, kapitalist girişimcinin yaptığı da tıptı tıpına aynıdır.

Büyük girişimlerin, finansmanları bakımından özerkliğe kavuşma ve şu halde üretim ve ticarileştirme aygıtlarının çeşitlenmesi ve yayılma ile soyut birikim hareketini düzenleme eğilimi sınırlarla karşılaşır. Bu sınırlar nedeniyle, **k r akımı ve gerçek sermayenin artması arasında ki dengesizlikten ortaya çıkan gerginlikler ancak bankaların sistemleri arasında c z lebilir.**

K r akımı yeni işler ortaya çıkarmak veya mevcut işlerin genişlemesine müsaade etmek için yetersiz görülebilir : burada sonuçlanan finansmana baş vurma o vakit ya doğrudan doğruya elinde para bulunduranlara (malî piyasa tarafından), ya da dolaylı olarak merkezileştirme ve

dönüştürme organlarına, yani banka merkezlerine yönelecektir. Hisse senetli şirketler dolayısıyla hatıra getirildiğinde «malî piyasa»ya baş vurma sadece sermayenin merkezileştirilmesinin biçimlerinden biridir.

Başka anlarda, aksine, bir «rezerv» besleyen, kâr akımı yeni yatırımlar hazırlamakta girişime müsaade eder. Fakat şimdilik, bu rezerv şüphesiz sermaye gibi işlemelidir. Bu durum, bankanın diğer kapitalistlere dönüşmüş olduğu ve hazır para yatırdığı örneğini içerir.

Her ne olursa olsun, **cari değişimlerin (mübadele) düzensizliği yatırım duraksamalarına uğramalar, kredinin**—doğrudan doğruya girişimler arasında razı olunan veya dolaylı olarak bankalar tarafından etkilenilen— **denkleştirmeye yöneldiği dengesizlikleri gösterir.** Artan karşılıklı bağımlılık ve dev girişimlerin faaliyetlerinin çeşitlenmesi satıcılar, alıcılar ve kredi gelişmeleri arasında ki karşılıklı ilişkileri düzenler. Fakat karşılıklı olarak, tekelci entegrasyon dev girişimler ve grupların iç değişimini yürürlükten kaldırır, bu durum kredi etki alanını küçültmeye yönelir. Nihayet, üretim konusunda tahmini olarak kredinin artması bankaların rolünü güçlendirir ve üstelik, üretici güçlerin gelişmesini göz önüne alan, yeni yatırımlarla zorlanılan sermayelerin artan genişliğinden oluşan etkiyi daha açık belirtir.

Böylece banka yoğunlaşmasını ortaya koyan geniş alan belirtilmiş oldu. Bankaların şebekesi girişimler arasında cari ticaret işlemlerin tümünü ele geçirir, yatırılan gelirleri merkezileştirir, bölümden bölüme kâr transferleri yapar. Katma sermayelerin sağlayıcıları olarak, banka merkezleri girişimlerin faaliyetlerini (onların «sıhhati») gözler ve denetler, bu da banka merkezlerine aktif bir rol verir. Bu finansman denetimine ek olarak girişimler üzerinde enformasyonu merkezileştirme gerekliliği, çevresine kendini kabul ettirir.

Üretimin toplumsallaştırılması, gerekli finansman hacimlerinin artan boyutu, girişimleri ve sanayi guruplarını sermayeleri merkezileştiren bankalara yönelmeye zorlar. Fakat onların çevresinde, bankalar, sadece kredi politikalarıyla değil aynı zamanda sermaye paylarına hak verdikleri direkt katılmayla sanayi işlerinin aldığı yönelimlere doğru hareket edebilir.

Banka yoğunlaşmasını, banka grubları tarafından ele alınan işlerin hacmiyle yaklaşık olarak «değerlendirmek» mümkündür, bu, sanayi yoğunlaşmasıyla aynı tarzda asla açıklanamaz.

O, fonlar ve «tasarruf toplama»yı, finansman ödeneğini ve girişimleri, sanayi grublarının sermayeye katılmasını birlikte kapsayan finansman merkezlerinin giderek daha sık bir şebekesi görünümünde açığa çıkar:

Banka «teknikler»i gerçekten bir «seçme» ve «dönüş-türme» faaliyetinden oluşurlar.

Finansman araçları olarak, banka tekelleri sanayi ve ticarî işlere borç verme koşullarının çeşitlenmesi üzerinde sürekli çalışmaya eşlik ederler.

Şu halde banka merkezleri sadece girişimlere borç verebildikleri sınırları değil aynı zamanda ticarî işlemlerin sonucu olan «ticarî evrak»ı ele alabildikleri sınırları da değerlendirmelidir. Her girişme, her bransa, her gruba özgü koşullarla göz önüne alınan, elde edilen kâr oranları ayırt edilmeye yöneldiği ölçüde, finansman tekelleri bu girişim, brans ve grupların etrafında giderek daha büyük bir seçicilik yapmaya zorlanmış olurlar. **Faiz oranları** (vadelere göre, yani sürelerine göre) «nötr» referansın yerine geçer fakat şüphesiz ki bankalar tarafından müsaade edilen efektif koşulları bu normdan sürekli uzaklaşır.

Ekonominin tümünü kapsayan, **kredi sistemi sermayelerin dolaşım vitesini hızlandırmaya ve etkin sermayelerin hacmini maksimuma çıkarmaya müsaade eder.**

Fakat üretim hesabına sayılmak üzere avanslar, faal sermayeye karışan avanslar elde etmeyi, girişimlere sağlar kredi üstelik sanayi ve banka arasında ki karşılıklı bağımlılığı güçlendirir.

Kredi sadece cari işlemlerin (devaranın en hızlı olduğu döner sermayeyi belirtelim) finansmanını değil aynı zamanda yatırım finansmanını, seçiciliğin maksimumuyla birlikte ilgilendirir. Kredi en sonunda yeni işleri ortaya çıkarmada yardımcı olur.

Belli dönemler süresince, yatırılan tasarrufları dönüştüren bankaların düşük faiz oranlı finansmanı ve yeni işlerin oluşturulması, iştirakçi elde etme, mevcut işlerde denetim faaliyeti arasında bir ayrıştırma eğilimi görülür : şu halde kısa vadeli kredi bankaları ve iş bankaları «uzmanlaşmış işlevler»e sahip olabilirler. Buna karşılık, faiz oranının artışıyla sonuçlanan, hızlandırılan bir birikim evresine ilişkin, sanayi girişimlerinin oto-finansmanının gelişmesi halinde, malî gruplar tasarruf toplama ve yeni işlerin finansmanı arasında doğrudan doğruya birleşmeyi kesin olarak etkilemeliler. «İş bankaları» o zaman polyvalent olmaya yönelirler : malî gruplar arasında ki mücadele, toplama (tasarruf) ve finansmanın bütün görünüşlerine yayılır ve yoğunlaşır. **Kısa vadeli kredi ve cari kredi merkezleri finansman hareketinin bütünü üzerinde denetimlerini yaparak ancak sermayelerin oluşumu üzerinde etkilerini daha açık belirleyen malî grupların yörüngesine sürüklenmişlerdir.** Bu merkezler ozaman, sadece daha önceden oluşturulan banka şebekelerine (geçenlerde de görüldüğü gibi, C.I.C.'ın denetimi için Suez ve Paribas arasındaki çatışma) değil aynı zamanda devlet tarafından önceden denetlenen (tarımsal kredi vs...) uzmanlaşmış şebekelerde el koyar.

Banka tekellerinin spesifik faaliyeti, işlemlerin «rentabilite»sine bağlı fakat bu malî merkezlerin şimdiden eko-

nominin farklı sektörlerinde bulundurduğu direkt çıkarlarla, özellikle iştirakçi elde etmeyle şartlandırılmış sermayelerin geri çekme ve angajman hareketlerini yerine getirmekten ibarettir.

Finansman kaynakları sadece girişimlerin kârlarını içermezler, bu kaynaklar, kısa vadeli kredi bankalarının sermayeye biçim verdikleri her tip gelirin toplanmasıyla ilgilidirler.

Bunla beraber, ortaya çıkan temel problem tekelci finansman merkezlerinin bu sermayeleri plase etmekte ve toplama merkezlerinden ödenilen hisselerle yüksek bir kâr sağlamakta nasıl yetenekli olduklarını bilmektir. Bu faiz oranlarının farklılığı para sahiblerine (tasarruf edenlere) ödenilen faize, toplama (tasarruf) ve finansman arasında ki bağı kurmuş banka tekelinden sağlanan kâra gider. Şüphesiz, bu bağ kredi ve para arasında ki ilişkiyle belirtilmiştir ve doğrudan doğruya enflasyonla birleşirler.

Girişimler doğrudan doğruya malî piyasadan tasarrufa yönelirler : tasarruf edenler o zaman sanayi ve ticarî girişimlerin hissedarları olurlar. Sonra ki bölümde tekrar ele alacağımız bu hissedarlık (aksyoner) sistem şüphesiz tekellerin tasarruf toplama probleminin gerekli çözümüdür.

Bununla beraber, banka merkezleri cari finansman veya «büyük kitle» halindeki yatırım finansman araçlarını sağlamakta tek yetenekli olanlardır. Bunlardan dolayı, banka merkezleri tasarruf edenle, girişim arasında aracılık yapmak eğilimindedir. Üstelik, bir araçlar dizisiyle veya doğrudan doğruya malî piyasaya müdahale ederler. İş bankaları hisselerin bir bölümünü ele geçirir ve bunun sayesinde daha sonra sanayi ve ticarî işlerin yönelimlerini ve seçimlerini denetleyebilirler.

Grublar (bu malî sermaye sorununun en önemli konu-

sudur) en rantabl katma noktalarını seçerek, kendilerine **özgü katılmayı zorlamakla beraber**, en etkili bir denetimi araştırmaya yol açarlar, bu durumlarda rantabilite oranı, belli bir dönem esnasında, en yüksektir. Şüphesiz en rantabl olma hali en yüksek prodüktiviteyi ifade etmez, prodüktivite ve rantabilite iki ayrı kavramdır.

Gerçekte, banka tekelleri aynı zamanda etkin sermayeyi entegre etmeli ve faiz oranı zayıf finansmanı ve drenajı uzmanlaşmış merkezlerden uzaklaştırmalıdır.

Bu ayırım, malî planda, gruplar tarafından elde bulundurulan sermaye, (ki bu gruplar az çok doğrudan doğruya denetlenirler) zayıf veya hiç rantabl olmayan, uzmanlaşmış finansman merkezlerine iade ettikleri «işlemler» arasında düzenlenir. Bu işlemler aynı zamanda, malî sermaye kârının finansman merkezlerine bağlı olması nedeniyle gerçekleşir. Farklı faiz oranlı işlemlerin karşılıklı bağımlılıklarını açıklamak için, üretimin artan toplumsallaşmasına yeniden gelmek gerekecek. Malî sermayece «rantabl olmayan işlemler»den kaçınma, kâr oranının düşme eğilimi kanunu ve faiz oranlarının sürekli ayrılması üzerinde, şüphesiz tersine çevrilemeyen fakat sabit sermayelerin gerçekleşmesi planında, bundan ileri gelen artan güçlüklerin ve organik bileşimin büyümesi nedeniyle, «donma» eğilimi olan kârların «eşit bir biçimde dağıtılmaması» üzerinde tekelliliğin etkisini birlikte çevirir.

Malî gruplarca, en rantabl katma sorunlarının seçimi, gruplar arasında ki güç ilişkilerinden bağımsız değildir. Sanayi ve ticarî işler çerçevesinde iştirakçi elde etmeler birikim için mücadelenin bu iki görünüşünün sonucudur.

Denetimi ele geçirmenin şu halde bir çok farklı anlamı var : ilk önce o, rantabl işler üzerinde bir «kollara ayırılma», demek ki kâr birikiminin bir aracıdır; o halde gruplar arasında ki mücadelede stratejik bir öğedir.

Bu müdahalelerin aracı, şüphesiz, grubları düzenleyen finansman kapasitelerinden, kâr drenajı ve sermaye toplama ile bunları düzenlemek zorunda oldukları yetkiden oluşmuştur. Finansman farklı kaynaklardan çıkabilir. (bunu biliyoruz).

Öyleyse, finansmanın aktüel biçimlerine değer biçmek için, finansman kaynaklarına geri gelmek gerekir.

Para-sermaye gibi, sonuçlardan yararlanan oto-f finansmanı bir yana bırakalım, finansman temel olarak üç tip toplamadan ileri gelir : a-) **malî piyasa**, b-) «**depozitolar**»dan yararlanma, c-) ufak gelirlerin bir kısmının, devlette dönüşümüne müsaade eden «zoraki tasarruf»un bir biçimi olan —finansman mevcutlarının, devlette oluşmasına ulaştığı ölçüde— **vergileendirme**. Vergileendirmeyi daha sonra yeniden ele alacağız.

Burada malî piyasa ve banka sistemi arasına yerleşen ilişkileri görelim.

Finansmanın bir bölümü gerçekte doğrudan doğruya malî piyasa tarafından (hisse senetleri çıkarma, istikrazlar ve taahhütnâmelerle) sağlanmış olunur. Bunla beraber bu piyasanın kuruması yoğunlaşmayla ve «orta sınıflar»ın bağıl yoksullaşmasıyla, öyleyse malî piyasanın drenaj rolünün bağıl indirimiyle bağlı, tarihsel bir eğilimdir.

Üstelik, **paranın değerinin düşürülmesi ve enflasyon**, plasmanların rantabilite oranlarına değersiz eklemeler, malî piyasanın yıkılmaya yüz tutmasında bu eğilimi güçlendirirler. Bu koşullarda, **banka merkezleri ve devlet**, bu paralara katılan fonları toplama görevini uzman merkezlere (kısa vadeli kredi bankaları, tasarruf sandıkları) emanet ederek, **yeni işlerin önemli bir bölümüne katılmaya yöneltilmiştir**. Banka tekellerinin faaliyeti buna göre oluşturulan aynı işlerin iç oranlarının ayrılması üzerinde oynamaktan ibarettir.

Bir sermaye piyasasının varlığını göz önüne alınca,

malî hesaplarının incelenmesi oranların bu farklılaşmasının genişliğini anlamaya gerçek olarak müsaade etmez. Hissedar ve iştirak senetleri sistemi banka grubları tarafından manipüle edilen birikim cihazı esnekliğinin maksimumunu verir.

Malî oligarşi tarafından elde bulundurulanan sermaye birikimi, salt «kârlar»la açıklanamaz, fakat genel malî sisteme enteğre olmuş, sermayelerin tekele alınmasıyla açıklanır. Finansman toplulukları, holdingler ve asıl bankalar arasında ki ilişkilerin (iştirakler, transferler, akımlar, krediler) karmaşıklığı, tekerci sermayenin birikim biçimlerini doğrudan doğruya anlamaya müsaade etmezler.

Bu zorunluk, banka tekelleri için, kendilerine özgü sermayeyi harekete geçirmek ve yerini değiştirmekle, düşük faiz oranlı, dönüştürme sınırlarını aşan finansman ve drenajda uzman organların eğilimine uygun olarak belirir.

Bu sınırları aşma özellikle bir kredi enflasyonuyla anlatılır.

Her ne kadar çağımızın en çetin teorik sorunlarından biriye de burada enflasyonun analizini geliştirmek söz konusu değildir. Bununla beraber, madem kredi enflasyon, enflasyonun en önemli görünüşüdür, bir kaç noktayı tanımlamaya çalışalım.

Para ve kredi homojen bir bütünlük oluşturmazlar. Değerin belirtisi olarak para, bir kapalı değişim sisteminde otonom görev yapmasıyla çizilen sınırlardaki değerden uzaklaşabilir —merkezileştirilen emisyon nedeniyle—, Bu anlamda parasal enflasyon hem mümkündür hem de kapalı bir sistem sınırlı olduğu için tam olarak sınırlıdır. Değişmezlik dar sınırlarda kaldığı sürece, «değer belirtisi», artık sadece devletçe garanti edilen bir dağıtım aracı olmamaya yönelir. Fakat bu nitelik ister istemez, üretimin toplumsallaştırılmasına bağlı (ve açıklandığı gi-

bi, üretimin uluslararası olmasına), değişimlerin (mübadele) artmasıyla çelişkiye girmeye zorunlu olur. Belli «egemen» paralar (yıllardan beri dolar) enflasyonlarını (değer olarak paraya oranla belirti olarak paranın ayrılması) yansıtabiliyorlar ve zorla kabul ettirebiliyorlar.

Değişim sistemi açıldıkça ve çeşitlendikçe, sağlam para genel eş değerlerin veya evrensel eşdeğerin eşdeğeri olmaya yönelir. Onun enflasyonu değişimlerin gerçek olanaklarını sınırlamaz. Parasal enflasyon, şüphesiz asıl kredi enflasyonda bir ilişkiye sahiptir.

Her ne kadar «değer belirtisi» halinde yazılmış olsa da, **kredi ancak değerleri elinde bulunduranlar arasında bir ilişki biçimidir.** Bu bir değişim karşıtıdır: mal-sermaye ve para-sermaye sahipleri, sermaye dolaşımının sınırları içinde alacakları karşılıklı olarak kabul ederler. Kredi yayılması sermayelerin dolaşım devirlerinin karşılıklı bağımlılığıyla şartlandırılmıştır. Bu karşılıklı bağımlılıkların gelişmesi, kredinin gelişmesini oluşturan dürtüdür, uyarıcıdır. Alacakların üstüste yığılmasını tanımlayan bu yığıntıların sınırları doğrudan doğruya ortaya çıkamıyorlar. Daha açık olarak, parayı iade etmiyorlar. Kredi, sermayelerin dolaşım hızlanmasının bir faktörü olarak görülür, zaten kredi gelişmesinin esası olan da bu hızlanmadır. Güçlükler, toplumsal sermayenin genel yeniden üretiminin üretim araçlarının üretimi ve tüketim mallarının üretimi arasındaki dengesizlikten çıkan gerginliklerle alıkonulduğu ölçüde ancak görünürler. Gerçek sermayenin «birikim fazlalığı» krediyi etkileyen ve sermayenin özel sahipliğine doğrudan doğruya bağlı, anlamsız bir duruma ulaşan konjonktürün «ters yüz olma»sının nedenidir. «Finansman ihtiyaçları»nın arttırılmış olması gerçekleştirme güçlüklerinin (yeniden üretimin zorunlu halkası) ortaya çıktığı andadır. Son test, gerçekleştirme güçlükleri (üretim-tüketim ilişkisi) gerçekte kısmen ertelenmiştir ve bu, sermayenin

organik bileşiminin artması nispetinde fazladır. Fakat sermayelerin bu organik bileşimi, sermayenin toplumsal yeniden üretimi düzeyinde derhal «doğrulanmış» olmak şöyle dursun, değer ve fiyat arasında artan ayrılıkla bizzat gizlenmiş kalır.

Nesnel sınırlarına oranla kredi «fazlalar»ı kötü hesaplardan ya da kapitalist «anarşi»den ileri gelen arızalar değildir. Daha derin bir ilişkiyi, kâr oranının azalma eğiliminin nesnel faktörlerini bastırarak dolaşımını hızlandırmak zorunda olan —değerini arttırmak için— sermayenin özel sahipliğini kabul etmezler.

Genel anlamda alınan parasal enflasyon olarak kredi enflasyon, tüm sermayeleri homojen bir tarzda ve sadece etkilemeyen eğilimin, genel kâr oranının azalması eğiliminin etkilerine karşı mücadelesi sonucudur... Daha sonra ki bölümlerde göreceğimiz gibi, birikimin eşit olmayan gelişimi tekelci aşamada en açık biçimde ortaya çıkan kapitalizmin belirtilerinden biridir. Oysa, görünüşe göre tek düze ve ayırt edilemeyen bir olgu olan enflasyonun bu farklı sermayelere seçici bir biçimde etki yapması kısaca birikimin eşit olmayan gelişmesinin sonucudur. Kredi enflasyon, sermaye yoğunlaşmasına karşı koymak şöyle dursun, sabit sermayelerin rantabilizasyonuna gerekli işletme (döner) sermayesinin katkısını sağlayarak malî grubların güçlenmesini kolaylaştırır.

Banka tekelleri dolaylı olarak kâr oranının azalması eğilimine maruz kalırlar. Artan kâr oranı, otofinansman, sıkı bir biçimde banka faaliyetini cari krediden uzaklaştırır. Merkezileştirme organlarıncı sağlanan finansman (tasarruf toplama), kâr oranının azalması eğiliminin etkileri gerçek olarak kendini hissettirmeye başlamadan önce, oluşan yeni sermayelerin gerekli bir tamamlayıcısı olduğunda, faiz oranı ancak yükselmeye başlar. Toplama (tasarruf-ç) ve cari kredi organlarının ve iş bankalarının

«yaklaşma»sı gerekli oluyor. Dolaşım, toplama ve üretken yatırım organları tarafından merkezileştirilen sermaye kitlesini kısmen ayırıştırır ve hızlandırır.

Yatırımlara rantabiliteleri ölçüsünde ayrılan, «kararsız sermayeler» kitlesinin oluşumu, orta ve uzun vadeli istikrazların (borçlanma) çıkarına yüksek olan faiz miktarıyla, spekülasyonla daha iyi sağlanabilir. Bu kararsız sermayeler tüm malî piyasanın ve uluslararası paranın çıkmazlarından yararlanırlar.

Spekülasyon eğilimi üretim ortamına sermaye katmayı açıkça engeller ve bu durum kâr oranlarının yüksek olduğu zamanlarda görülür. «Değerler»in büyük kısmı, kredi girişimler için daha pahalı olduğu an işlerin gidişinden, nicelik halinde artarak, kurtarılmış olurlar. Enflasyonu frenleme (kemerleri sıkma politikası, kredinin çevrelenmesi) ve sanayi tekellerinin kârını destekleme arasında ki manevra kolaylığı giderek azalır.

Şimdilik, banka tekelleri, sanayi tekellerinin eşit veya yüksek birikim oranlarına, sanayi tekelleriyle yeni bir güç ilişkisinin gerçekleştirilmesiyle ulaşırlar : para-sermayenin spekülatif niteliği (gerçek sermayeyle bağımlı) birden bire artmıştır.

Fakat banka tekelleri, böylelikle dolaşım ve değişim ortamında değer kalmasını uzattığı, üretken olmayan işlemlerde sermayelerin gittikçe daha büyük bir kesimini etkilemeye ulaştığı ölçüde, **devlet tasarrufu toplayarak ve düşük faiz oranlı finansman ve subvansyon uygulayarak üretken sermayenin işleminde yardımcı rolünü artırır.** Düşük faiz oranlı finansmanı ve tasarrufu toplamayı devletleştirme, doğrudan doğruya, özel sermayenin birikimi (rantabilite) ve genel yeniden üretim arasında ki ilişkiler tarafından teşvik edilmiştir.

Devlet ve malî grublarının (özellikle iş bankalarının) ortak olma biçimleri, her özel durumda, grubların sermaye-

yesinin maksimum rantabilizasyonu koşullarına bağlıdır.

Gerekli finansman hacmine mümkün olan en sıkı biçimde uyarlanmış, «tasarruf edenler»e toplama merkezleri tarafından ödenilen (ayrılmış) faizler kapitalist «müşterileri»ne göre bu organlarca uygulanan oranlardan yüksek veya özdeş olabilirler. Toplanan kitle arttıkça bunun önemi kalmaz.

Devletin finansman biçimleri, bu finansmanın yönetimi malî sermayenin çıkarlarıyla tayin edilmiş olduğu ölçüde ancak tekelci sistemde yerlerini alırlar. Finansman organları ve iş bankaları arasında ki ortak olma biçimleri, her özel durumda, malî gruplar düzeyinde hızlı bir birliğe en uygun rollerin dağılımını belirler.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AKSİYONER SİSTEM ve ANONİM ŞİRKETLER

Daha önce, sanayi gruplarının ve banka gruplarının oluşumu üzerine söylenen her şey «kollektif sermaye»nin aldığı biçimlerin, en önemlisi hisse senetli şirketlere ait olan biçimlerin derinliğine çözümlenip çözümlenmemesiyle ancak somut olarak kavranır.

Hissedarlık ne sadece ne de esas olarak hukuki bir biçim değildir. Hisse senedi, senet, diğer tüm «ticarî evrak»lardan fazla olmamakla beraber ancak nesnel sosyo-ekonomik ilişkilerin, deforme olmuş, yansımasıdır.

Hisse senetli şirketler, kapitalizmin «muzaffer» döneminden beri (Batı Avrupada 9. yy.'ın üçüncü yarısından beri), üretimin toplumsallaşması (ve yatırım sermayesinin kaçınılmaz biçimde artan toplamıyla ilişkin olarak) ve sermayelerin bireysel tutulması arasında ki çelişkileri, şüphesiz kısmî biçimde, aşma çaresini elde etti. Bireysel sermaye artık üretimin toplumsal niteliğini «kapsıyamıyordu».

Bu hisse senetli şirketler nedir?

Başlangıçta, bu, bir girişimin ortakları olarak (ortak hissedarları) kanunen tanınan ve onların ortaklık kurallarını ve onları birleştiren sözleşmeyi bozma koşullarını az çok tespit etmeye zorlayan bir kapitalistler ortaklığıdır.

İlk önce, ortak hissedarlar, girişimin işler hale gelmesinde veya gelişmesinde payları olduğunu doğrulayan belgeleri ellerinde bulundürurlar. «Kurucu paylar»ı ve ondan

sonra piyasaya çıkarılan hisse senetlerinin payları vardır.

Fakat ada yazılı hisse senetleri yerlerini daha önemli, daha esnek bir biçime, hamili (elinde bulunduran-ç) hisse senedine bıraktılar. Bu hamili senetin, malî piyasada alım-satım, devir teslimleri yönetmeliklerle düzenlenmeye tâbî tutulmuştur aynı zamanda bu, anonim bir iştir.

Her pay (işin kuruluşu sırasında veya sonra angaje (bağımlı) sermayeyi düzenlemeye yardım eden başlangıçtaki fonların sermaye payını temsil eden) bir diğer payla birleşebilir ve «hamiller»in payı, demek ki, hisse senetlerinin aldığı biçimlerle temsil edilen az çok büyük bir «sermayeler» kitlesini düzenleyebilir. Bu sadece, hissedarların genel toplantısı esnasında şu veya bu yönde müdahale etmek ve işin yönetiminde uygun biçimde hareket etmek amacıyledir.

Hissedarlığın «iktisadi demokrasi»si tamamen değişik bir şeydir... O hatta demokrasinin kayıtsız şartsız inkarıyla sonuçlanır.

Her şeyden önce, o, temel olarak mülkiyete dayanır —aşağı yukarı bir az yükümlü demokrasi, «devlet»in yönetimi konusunda politik sağgörüsünün güvenceleri olarak sayılan, mallarına ve zenginliklerine önem verebilen bireyin ancak gerçekten «vatandaş» sıfatını hak etmesini içerir. «Varlıksız» ve itibarsız kimseleri «tehlikeli sınıflar» arasından değilse bile, hiç olmazsa susma hakkını tamamen elde etmiş kategorilerde ortadan kaldırırsa, hissedarlık «demokrasi»si sahip olduğu şeyle orantılı olarak bir seçme hakkını varlıklı kimselere (teorik olarak) verdiğine göre gerçekte (kapitalist beceriklidir) çok daha ileri gider. Bu «demokratik» sistem katma bir ihlâl uygun düşünüyor : yetki devri güçsüz hissedarların «masum» yetkilerini avans toplamada belli araçlara verir. O halde bu ortaklık niye? Cevap basit değildir. O anda, hisse senedi

ödenilen sermaye payının önemiyle orantılı olarak hesaplanılan işin sonucundan ayrı bir hakkı gösteren bir senettir. 10 000 hisse senedi varsa, her senet en azından yalnız dürumda, iş «neticeler»inin on binde birini alacak. Bu neticeler (ortaklara düşen paylar olarak dağıtılan kârlar) şirketin artırılan «varlığı» üzerindeki hakları hissedarlar arasında bir paylaşırma biçimi oluşturan hisse senetlerinin bedava dağıtımlarına eklenirler.

Her hissedar kendine bir gelir (bir «rant») sağlayan «neticeler» tarafından oluşturulduysa nesneler nispeten yalın olur. «Varlık»larından mümkün olan en fazla (kazancı-ç) elde etmeye çalışan, onu günün birinde bir işe yatırırlardan, yani belli kapitalistlerin sermayesini çalıştıran, kapitalist girişimcilere emanet etmiş olan kişilerce bir toplumsal kategori, «rantiyer»ler oluşturulur. Bu kişiler, özellikle Fransa'da, tarihsel bir öneme sahiptirler. Toprakların, gayri menkullerin, atölyelerin vs... «gerçekleme»sinde veya kârın önceki birikiminden sonuçlanan bu kişilerin varlıkları «malî» piyasada sermayeye dönüştürülmüştür —ve üstelik, olgunun büyük bir kısmı yok olmuş olabilir—.

Fakat gelir sahibine (rentier) yönelen sorun, yıllar yılı ortaklık payı biçiminde görünen bu «rant»ın, bu gelirin nasıl oluşturulduğunu bilmektir. Kapitalist açısından, en rasyonel çözüm vaat dolu bir işe çok özen göstererek ona yeniden yatırım yapmak değildir?

Uzun zaman —ve her ne kadar kısmî bir biçimde olsa da hiç olmazsa şimdiki halde— «rantlar»ı elinde bulunduran kimse tüketmeye yöneltilmemiş olan bu gelirleri ayırmayı (bir işe) bizzat kendisi yaptı. Bu durum, elverişli plasmanları araştırmadır. Bu konuda, şüphesiz, borçlarını sadakatle ödemeye ün yapan öğüt vericilerin hayali kurbanı olmuştur.

Banka, ticaret acentesi bu tür işlemin uzmanlaşmış araçlarıdır.

Sanayi «plasmanları», gayri menkuler veya diğerleri iş-tirak senetlerinin satıldığı ve alındığı bir piyasanın nes-nesini oluşturur. Bu da malî piyasadır. Fakat bu piyasa gittikçe daha çok malî «araçlar» tarafından denetlenir.

Bu konuda, hayli (fictif) sermayeyle sağlanan borsa işlemlerinden bahsedilebilir. Neden?

Fikir basittir : toplam sermaye hisse senediyle su-nulan sermaye değerinden tamamen ayrıştırılmış bir de-ğeri daha fazla temsil etmez. Böylesine bir yıllık temettü hissesi —100 birimlik para koyalım— faiz oranı —«para piyasasında» sonuçlanan— yılda % 10 ise 1000 birimlik bir «hayali sermayeye»ye uygun düşmelidir. Hissesenetle-ri piyasası demek ki para plasmanları için her zaman ol-duğu gibi uygulanılan oranlara, faiz oranıyla bağlanmıştır.

Bu durum, bu soyut düzeyde kayıtsız şartsız olarak kalırsa çok önemli değildir. Fakat bu hisse senetleri işler-de etkin sermayelere katılan senetlerdir ve öyle kalır. Te-mettü hisseleri gerçekten söz konusu olan iş «netice-leri»nin bir dağıtım biçimidir. **Hissedarın bir birine zıt iki karakter gösteren niteliği nereden gelir.** Hisse senetleri el-den ele dolaştığı sürece, elinde bulunduranların kişiliği değişsede, bu toplam hayali sermaye ancak faiz oranların-daki dalgalanmalarla değişime uğratılabilir.

Büyük tekeci girişimler, sanayi grubları ve malî grub-lar faiz oranlarının eşit bir şekilde dağıtım ve sıralanma mekanizmalarını saptırabilirler ya da geciktirebilirler. Bu da temel olarak iki olguda ele alınır : bir tarafta, sanayi firmalarının oto-financemanı ve diğer tarafta teknelci ban-kalarca oluşturulan merkezileştirme.

Bu da, iş rantabilitesinin özlü bir çözümlemesini his-sedarlara sağlamaya müsaade eden, sayman aracı, şirket-

lerin bilançosunun «malî piyasa»nın bir gereği gibi hazırlama aracı olduğunu ilk olarak açıklar.

Bu mekanizma da : iç işlemlerin hesaplanması kâr, genel giderler, amortisman kavramları arasında ki karışıklıkla bozulmuştur. Dış işlemlerinkiyse kâr uygulamaları (satıcılara ve alıcılara) ve «malî yükümlülükler»le birlikte bozulmuştur.

Bu düzensizlikler kısmen iradi hilelerin (muhasabe «bilim»i firmaların ve grubların stradeji hizmetinde bir «sanat» olur) sonucudur fakat bu mekanizmada gerçek-sermaye ve para-sermaye arasında ki çelişkilerin etkisi daha derinliğine yok mu?

Zira, gerçekte, sermayenin ve rantabilitenin «değerlendirilme»si tamamen bir güç ilişkileri topluluğu arasında anlamını korur. Neticelerin kendi kendine katılmasıyla ifade edilen hızlı birikimin gerçek kapasiteside ve oto-finansmanla üretken kapasitelerin artmasında az değerli veya değersiz neticelerin «ilan»ına karşı koyar. Bu durum, (az değerli neticeler göz önüne alınınca) sermayenin hayali değerinin, kâr biriktirme kapasitesi açısından iş değeri artmış olduğu vakit azalmaya eğilimi olduğu anlamına gelecektir. Ve karşılık gerçektir.

Etkin sermaye değeri, iş gelişği ölçüde artmış olur —demek ki bu sermayeyi belli başlı elde bulunduranların «ortak mirası»—. Bu değer, gerçek olarak, gerçek sermayenin belli öğelerinin eskimesiyle (donatımlar, çeşitli tesisatlar) ancak tehdit edilir. Bu konuda, firmanın gelişme «politikası» — «piyasa tekel»i ve «yenileştirme tekel»i arasında ki ilişki olarak — malî piyasa «politika»sından ayrılır.

Sermayenin gerçek «an»ı ancak gerçek sermayenin «hükümsüz kalması», tasfiyesi anında yerini bulacaktır.

Üretim aygıtının muhtemel bozulmasıyla yeniden belirtilen fiyat indiriminin tüm sonuçları, kendini o anda

hissettirecektir. Fakat bu durum çok ürünli ve çok işlemli dev girişimler ve tekeller aşamasında teoriktir. Zira artık tamamiyle iflaslar değil, «birleşmeler» ve «eski üretimden yeni üretime geçmeler» söz konusudur.

Tekelci girişimlerin çok kompleks yapısı göz önüne alınınca, çeşitlenme ve farklılaşma nitelikleri daha önemli olur, genel giderler ve amortisman bölümlerinde birikimi bulundurma olanağı daha artar. Amortismanın arttırılması (ve ihtiyatların oluşturulması) işletme aktif öğelerinin (sabit sermayelerin) artan bir bölümünün «indirim»iyle zorla kabul ettirilen sınırları büyük miktarda aşmaya yönelir.

İşlemler ve ürünler düzeyindeki değişmeler, varlığı sermaye dolaşımının hızlandırılması zorunluluğuna bağlı olan arttırılmış amortisman tarafından büyük ölçüde «peşin ödenmiş»tir.

ALTINCI BÖLÜM

KAPİTALİST ÜRETİM BİÇİMİNİN EVRİMİ ve TEKELCİ AŞAMA

Sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesi, sanayi te-kellerinin oluşumunun farklı görünüşlerinin incelenmesi, malî sermayenin incelenmesine eksiksiz olarak öncülük etmelidir.

Malî sermaye, tekelci yoğunlaşma ve merkezileşme süreçlerinin kusursuz bir biçimidir ve sadece üretim biçiminin çelişkilerini derinliğine incelemeyi açıklamaya müsaade eden anahtar değil aynı zamanda değerlendirilen değer olarak sermayenin genel hareketine bağlı kapitalist sınıfların toplumsal «farklılaşmalar»ını (tekelci sermaye, tekelci olmayan sermaye) da açıklamaya müsaade eden anahtardır. Tekelci grupları karşı karşıya getiren mücadeleler ve daha da önemlisi tekelci aşamadaki toplumsal ve siyasal mücadelelerin geliştiği yeni koşullar (ve günümüzde, tekelci devlet kapitalizminin şartlarında) doğrudan doğruya malî sermayenin hareketine bağlıdır.

Tekelci aşamanın karakteristiklerini ele almadan önce, **üretim biçiminin geliştiği ve farklı aşamalarını belirttiği koşullar** üzerinde bir kaç açıklama yapmak gerek.

İlk önce bir yanlış anlama nedenini halledelim : daha önceki var olan üretim biçimlerini (kölecî, feodal vs...) «yüksek» üretim biçimi olarak, kapitalist üretim biçimi pre-

kapitalist ilişkilere egemen olur, aşındırır, ortadan kaldırır.

Emperyalizmle sert biçimler alan, tarihsel ve coğrafik olarak gelişen bu süreç sürer gider. Kapitalizm, sistem dışı kalmak şöyle dursun, tümüyle kapitalist sistemin bütünleyici ögesi olmaya yönelen «kalıntılar»ın çoğunu «hoş görür».

Somut üretim ilişkisi genellikle belli toplumsal gelişimlerde prekapitalist kalsa bile, prekapitalist toplumsal ilişkinin yeniden oluşması, bu sonucu, sermaye birikimiyle kinin yeniden oluşumu, sermaye birikimiyle bağdaşır olduğu ve onu tamamladığı için ancak devam eder.

Sermayenin egemenliğine karşı mücadele ister istemez prekapitalist biçimleri değiştirmeye, dönüşmeye zorlar.

O anda ki, kesin sorun üretim biçimi evriminin özünü anlamak isteyip istememektir, onun kendi kahunlarından hareket ederek, bu üretim biçiminin analizini yapmak gerekir. Kapitalizm, toplumsal sistem olarak, gelişmesinin kanunlarını ve kendine tarihsel bir geçici yaşam veren sınırları bizzat kendinde taşır.

Emperyalizm çağında, yüksek bir üretim biçimine geçiş için mücadele eden —kapitalizmin bağrında— güçler, tekelci sermayenin saldırılarına ve yayılmasına karşı mücadele eden güçlerle daha sıkı birleşir. Duraksamaksızın, değişimin çekici güçlerinin olduğu ve geliştiği «geri kalmış» ülkelerde olduğu gibi «gelişmiş» ülkelerde de, emek ve sermayenin verdiği mücadele, tekelci kapitalizmin özündedir. Sermayenin kendine özgü hareketi ve iç çelişkilerinin gelişmesi farklı aşamaları kavramaya yol açan anahtarları sağlar .

Tarihsel dönem olarak üretim biçimini anlamaya çalışmak, hareketinin iki görünüşünün nasıl karşılıklı etkilediğini somut olarak ifade etmektir : yeniden üretim ve değişimi. **Devirsiz birikim yoktur fakat devresel hareket sürekli olarak birikimle değiştirilmiştir.** Kapitalizm ilk ön-

ce sömürü biçimi olarak kendini gösterir. Her hareketi emek-sermaye ilişkisini sürdürmeye —ve onu yeniden üreterek— yönelir. Fakat **bambaşka üretim biçiminde olduğu gibi, kayıtsız şartsız yeniden üretim, sürekli kılma temelden olanaksızdır.** Evrim, üretici güçlerin hareketi ve üretim (ve değişim) ilişkileri arasında ki çelişkilerin kapitalist ilişkileri yeni somut biçimler almaya zorlayan yeni hareketler (içtepi) sağlaması olgusuna bağlıdır.

Bu hareketler (içtepiler) doğrudan doğruya kendi üretim biçimindeki çelişkilerin belirticisi olarak hareket ederler. Buna karşın, asıl bilimsel soyutlamadan sapan, gerçek çelişkilerin hareketini kavramaya müsaade etmeyen gereğinden çok belirsiz (müphem) ve genel bir görüşten sakınmak gerek. Genellikle toplumsal ilişkilerin yeniden oluşmasından bahsetmek, bu ilişkiler arasında gelişen ve üretim biçiminin tarihsel sınırlarını ortaya çıkaran, zincirleyen çapraşık çelişkileri unutulmaya bırakmaktır.

Kapitalist üretim biçimini en genel şekilde tanımlayan şey, kapitalistlerce sağlanan kâr birikimi (artı-değerin çıkarılması veya artı-değer sömürüsüyle sonuçlanan kârı) ve iş-gücünün sömürülmesi, tarihsel hareketi kavramak için tamamen yetersizdir.

Bu durum, hiç bir üretim biçimi hareketi, basit yeniden üretimine indirgenemediği için tam olarak gerçek-tir.

Yeniden üretim şüphesiz temeldir : üretim faaliyeti, özellikle, tekrarlanmalı ve bununla birlikte üretim (ve de değişim) ilişkileride sürmeli veya tekrarlanmalıdır. Yeniden üretim halkası, değer in değerlendirilmesi amacıyla tamamlanmalıdır. Buna karşın, somut olarak, **hiç bir yeniden üretim geçmişteki gibi aynı işleyişe, aynı sınırlara tıptı tıpına sahip değildir.** Her defasında, sermayenin yeniden oluşumu yeni durumlarla başarı kazanmalıdır.

Üretim biçiminin «yapısı» yeniden üretim olduğu için

soyutlanabilir fakat bu durum, «alt-üst yapı» diyalektik hareketi göz önüne alınmazsa ve «senkroni-dyakroni» skolastiğinin başa çıkılmaz güçlüklerine düşülürse kaçınılmazdır.

Yeniden üretimin olmamasının açıklanması bizzat kendi tarihsel çözümlenmesinde bulunabilir. O, sadece, kapitalist üretim biçiminin önceki üretim biçimlerini egemenliği altına alma veya yıkma temeli üzerinde oluşması ve gelişmesi olgusuna dayanmayabilir. Gerçekte, üretim araçlarının özel sahipliği, kapitalist sömürü sayesinde, bu sahipliği artırmaya, işgücünü sömürme olanaklarını genişletmeye ve hızlandırmaya olanak verir.

Sermaye etkisinin artışı, hızlanması, genişlemesi —ki bunu, birikim kanunu olan üretim biçiminin temel kanununu inceliyerek daha ilerde yeniden ele alacağız— bir dizi niteliksel değişimleri içerir.

Kapitalistlerin elde bulundurdıkları değerlerin niteliksel birikim hareketi (toplumsal ölçüdeki birikim) gerçekte pek çok somut değişimi gizler. Yeni kullanım değerlerinin oluşturulması başka kullanım değerlerinin yıkılmasına eşlik eder, bu durum az çok, genel yeniden üretimin güçlükleriyle bağdaşma sınırlarında gerçekleşir. **Sermayenin büyümesi, birikimin devamı, sadece elde bulundurulan soyut toplumsal değer olarak, iş yöntemlerinin niteliksel değişikliklerini içerir.** Ve bu somut değişikliklerde (işlemler ve ürünler) somut üretim ilişkilerindeki değişimlere uygun düşer.

Sermayenin özel sahipliği, bu değişiklikleri kapsayan az çok dar sınırlar, ikili hareketin (yeniden üretim ve değişim) bütünüyle elde edilen üretim biçiminin somut (kullanım değeri olarak, yaratılan ve biriktirilen zenginliklerin, üretimin ve değişiminin toplumsal ilişkilerinin somut bileşimi) ve soyut (kapitalistlerce elde bulundurulan değerlerin birikimi) bir yönde birlikte anlatılması demektir.

Bu anlamda, bir üretim evriminin olması ve kapitalist üretim ilişkileri «üretici güçlerin gelişmesi»yle bağdaşmasını sürdürdüğü sürece, bu evrimin mümkün olması ispatlanabilir. Muhakkak ki bu, gerekli şeyi ifade etmiyor çünkü **sermayenin gelişmesi aynı zamanda işçi sınıfının gelişmesinde içerir şu halde kendine özgü tarihsel yok etme faktörünün nesnel olarak doğmasına neden olur.** Bu genel kanun sınıf hareketi arasında düşünülürse ancak anlam kazanır.

Geçmişin mirası olan «üretici güçler»in canlandırılması ve harekete geçirilmesi esnasında yeni değerlerin yaratılması ekin üretici güç'ün sayesinde, bu güç işçi sınıfıdır, üretici sınıftır.

Sermayenin ve birikiminin, genel yeniden üretilmesinin eksenini bu sınıftır. Fakat işçi sınıfı, yaşamak için iş gücünü kiralamak zorunda olduğundan —üretim araçlarından yoksundur— ancak bu stratejik işi yapar. **En önemlisi, toplumsal ve iktisadi ilerlemelerin sürekli dürtüsü olan mücadele, değişimin motorudur.**

Böylece, sermayenin zorbalıkla yayılmasına direnişi sayesinde (işçi sınıfı), prodüktivite ve rantabilite arasındaki sürekli ayrılma eğilimi, prodüktivitenin yararlarına karşı gelen sermaye değerlenmesinin acil çözümü olarak işgücünün artan sömürsünü engellemiştir. Faaliyetiyle, işçi sınıfı yüksek bir üretim biçimine (sosyalizme) geçişin koşullarını daha hızlı yaratır.

Kâr edinme yine de sömürü ilişkilerinin özgül niteliklerine doğrudan doğruya bağlı biçimlerin niteliksel (yöntemler ve ürünler) değişimlerini verir. Bu anlamda, teknik ilerlemelerin «tarafsızlık» kavramını temelden reddetmek durumundadır.

Tarihsel sınırları içinde, kapitalist üretim biçimi, iş prodüktivitesinin artması yönünde hareket eden somut değişimlerin, değişikliklerin silsilesinin içerdiği özelliğe

sahiptir. Bu değişimler toplumun «gereksinimleri»ne uygun değildir ve olamaz. Bu değişimlerin kapitalist üretimin gereksinimlerine, şu halde kâr artmasına, en elverişli biçimde uyması yeterlidir. Sermayenin özel sahipliği onu gerektirir. Global artı-değerin (fazla emek kitlesinin) artması sözkonusu değildir, bireysel olarak elde edilen sermayelerle toplanılan kâr sözkonusudur.

Bu anlamda, emek sayesinde, zenginliklerin oluşturulması için doğal yasalardan toplumsal yararlanma olarak ifade edilen üretimden, doğa yasalarından kapitalist bir yolla faydalanmadan bahsedilebilir.

Kapitalist üretim biçimi çerçevesinde doğayı kullanarak yararlanmanın özgül biçimi, sermayenin özel sahipliğinde, toplumsal değerin sürekli yeni temeller üzerinde yenilenmesi sırasında üretim araçlarının özel sahipliği ile sonuçlanan, eski değerlerin sahipliği olgusuna bağlıdır. Üretken kombinezona, ölü emek (kristalize) ve canlı emek (iş-gücü) katılır. Üretim araçlarının sahipliği sadece emeği sömürmeğe müsaade eder ve bu sömürü, üretim araçları sahipliği etrafında, elde bulundurulan zenginlikleri arttırma ve devam ettirmenin, toplum ve birikimin kutuplaşmasını arttırarak, sınıf ilişkisini sürdürmenin bir aracı olur.

Bu eski değerleri (canlı) etkin emek canlandırmıyorsa toplumsal yönden kısa zamanda yok olurlar.

Bunun sonuçları nelerdir görelim.

Toplumsal yönden gerekli (ortalama) iş-zamanı olarak değer özellikle ele alınan her üretim ünitesi düzeyinde sarfedilen iş-zamanı ile çakışmaz. Genel birikim oranı ve girişimlerin kâr oranı arasındaki ilişki, değer ve gerçekten sarfedilen iş zamanı arasındaki oranı doğrudan doğruya yansıtır. Bütün ile ele alınan sermayenin değerlendirilmesi, her nekadar böyle görünsede, üretim araçlarının değerlendirilmesi değildir. Emeğin sömürülmesi üretim

araçlarıyladır ve sermayenin doğrudan doğruya ortalama yüksek bir kâr (fazla kâr) sağlayabilmesi bu üretim araçlarının değişmesiyledir (prodüktivitenin artması). Bu değişme (prodüktivite) demek ki ortalama aşağı bir düzeydeki «maliyet fiyatını» (ortalama sarfedilen iş zamanı), girişim için yeniden sağlar. Bu sonuncu buna karşın toplumsal değeri belirten tek şeydir. Prodüktivitenin bu toplumsal yararı, canlı emek (izafi küçülme halinde) ve ölü emek arasındaki oranın değiştirilmiş olmasını içerir : böylece organik bileşim ortaya çıkar.

«Yüksek» girişim ancak bu organik bileşimin değişmesi sayesinde kârı biriktirmek durumuna gelir. **Ve daha çabuk biriktirerek üretim yöntemlerini yeniden değiştirme ve yeniden fazla kâr elde etme olanaklarını artırır. Böylelikle sermayelerin eşit olmayan birikimi ortaya çıkar.**

Bununla beraber esasta, organik bileşimi arttırarak yardım ettiği genel kâr oranının düşmesi karşılığında çıkan sonuçlar kendilerini doğrudan doğruya hissettirmezler.

Gerçekte, organik bileşimin değerinin artmasıyla (genel kâr oranının düşmesi) faal farklı sermayelere eşit olmayan bir biçimde yansır.

Prodüktivite ve rantabilite arasında tam bir uygunluk şimdilik kabul edilirse (bu durum tekelci aşamada asla olmaz), prodüktivite seviyesinin en zayıf olduğu (teknik açıdan en az «gelişmiş» fabrikaları farzedelim) faal sermayelerin, gerekli şeyleri terketmek zorunda olan olgular oldukları gösterilebilir. Değerlenmeye devam etmek isterse, başka branşlara doğru yönelmelidirler.

Kâr oranının düşmesi fiyatlar aracılığıyla olur. Yeni yöntem (daha «üretken») gerelleşirse, fazla kâr ortalama kârın gerisinde kalır ve yok olur. Farzedelim ki, fiyat toplumsal değer hareketini izliyor, bu durum eğilim olarak

gerçektir fakat sermaye yoğunlaşmasına doğrudan bağlı engellerle sürekli olarak karşılaşır.

Sermayelerin mücadelesi (rekabet) şu halde ilk önce üretken iş-gücünün artmasıyla olur, bu da değer ve fiyat arasında dengesizlik nedeniyle ortaya çıkan gerginlik üzerinde işlemeye sermayeye müsaade eder.

Fiyatın kaçınılmaz varlık biçimi olan tek ürün değeri, düşmek zorundadır. Fakat ürünün organik bileşimine ilişkin olarak artar. Bu durumda, tüketim nesnelerinin üretim branşından daha hızlı olan, üretim araçlarının üretim branşının birikim hızı üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir.

Kesinlikle, kâr oranı ve artı-değerin oranı arasında olduğu gibi fiyat ve değer arasındaki sürekli ahenksizlikler, sahip olduğu olanağa bağlı bir «düzenleyici» faaliyetle ancak denkleştirilebilirler. **Kâr oranlarının eşit bir biçimde dağıtımı eğilimi, sermayelerin değişkenliğinden veya yeniden, başka kullanım-değerlerinin üretimine, tamamıyla yada kısmen, uygun düşen kapasitelerinden (sermaye) geçer.** Bir bölümden diğerine geçiş şüphesiz dev bir girişim çerçevesinde artık aynı biçimi almaz.

Soyut halde, hiç bir şey bir bölümden diğerine sermaye deplasmanı tasarlamaktan daha kolay değildir (bu «deplasman», tamamıyla basit bir biçimde, «eski üretimi yeni üretime çevirme» veya hiç olmazsa dev girişim çerçevesinde yeni bir faaliyet merkezi kurma olarak isimlendirilebilir.)

Para-sermaye söz konusu olduğu zaman, gerçekte hiç bir önemli problem yoktur. Spekülatör, örneğin sadece para-sermayeden yararlanarak, fırsata göre sermayelerini yatırır veya yatırmaz.

Fakat «soyut» —veya hayalı— sermaye deplasmanı ve gerçek sermaye deplasmanı arasında büyük fark vardır. Bu nedenledir ki, **sermayenin değerlendirme** —değerlen-

mesi gereken değer kitlesi olarak— ve **gerçek sermaye-
nin belli öğelerinin değerlenme problemi** tamamen aynı
anda önem kazanır. Bundan dolayıdır ki, daha ilerde
de ele alacağımız çelişki, üretici güçlerin hareketi ve ka-
pitalist üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyi açığa vurur.

Oysa sermayelerin artan organik bileşimi fiziki biçim-
lerinin bir kısmını daha sıkı kendine bağlar. İşletme (dö-
ner-ç) sermayesi para biçiminde çok sık görülür : şu hal-
de, değerlendirilen somut başka işlemlere başlamak ve
girmek için özel güçlükler tanımaz. Her dolaşımda, ham
maddeler, ücretler ve kâr para biçiminde görünürler. Fa-
kat donatım, makina, tesisat, inşaat veya alt yapı biçimin-
deki «sabit» değerlerin gerçekleşmesi ancak ihtiyatlı bi-
çimde, küçük kesimlerde gerçekleşir. Bir kapitalistin bu
sabit sermayeyi «toptan» gerçekleştirmesi sadece, bu so-
nuncunun bir diğer kapitaliste girişimini bırakması anla-
mına gelir. Fakat satın alan selefleriyle aynı problemlerin
mirasına konar.

Kapitalistler arasındaki bu anlaşmalar tamamıyla hiç
bir sorunu değiştirmez. Kapitalizm, alıcı ve satıcı arasın-
da «değeri düşürülen masraflara katılma», anlaşma şim-
diden gerçekleşebilse bile, sabit sermayenin değerini dü-
şürme sorununu çözmek zorunda kalacaktır.

Esasen bu durum, gerçekten, bir girişimin diğer bir
girişim veya grup tarafından «alçaltma» dan kendini kur-
tardığı zaman oluşur. Elbette ki, kayıtsız şartsız geri satın
alma ancak orta ve küçük işletmelerin durumunda mey-
dana gelebilir, zira önemli işler söz konusu olduğu vakit,
enteğrasyon (birleşme) daha kompleks ticarî işlemleri
kapsar (büyük miktarda hisse senetlerini devretme, payla-
şılmış ticaret bölgelerini yeniden ele geçirme; ortak işle-
rin tanıtılması vs...).

Üretim ortamını ve tepkiyle, dolaşım ve tüketimi et-
kileyen bu sürekli «yeniden kurma» hareketi o anda tersi-

ne çevrilemeyen faktörlerden oluşmuyorsa bir gelişme hareketi olmaz. Üretim biçiminin —tarihsel olarak tasarlanılan— bir evrimi tanımsama kabul etmek, kendi tarihsel evrimi içinde «dönülmez durumlar»ın var olduğunu dolaylı olarak kabul etmektir. **Bu tersine çevrilemeyenler** neden ileri geliyorlar?

Bunu anlamak için, üretimin toplumsallaştırılması sürecine baş vurmak kaçınılmazdır. Bu süreç üretim ilişkilerinden bağımsız değildir ve daha önce gördüğümüz gibi, sözün tam anlamıyla, gelişen iktisadi şartlardan gerçekten ayırıştırılamaz.

Organik bileşimin artması ve merkezileşmesi, yoğunlaşması (kâr oranının azalması ve sabit sermayenin değerinin düşürülmesi üzerindeki sonuçlarıyla) demek ki kesin bir biçimde şartlanır.

Çok genel açıdan koyarak, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki çelişkilerin, sermaye birikimi geliştiğçe giderek artan güçlükleri çözmek zorunda olması gösterilebilir. Birikimin genel hareketi sürekli olarak, bir sermaye değerlenmesinin toplumsal anlamda alınan değerlerin yok olmasıyla yani değersiz kılınmasıyla sonuçlanmasının önemli sonucu olarak oluşan yerel niteliksel değişikliklerle birleştirilmiştir.

Bu kayıp —üretimden çıkarılan sabit sermayenin kesin olarak biçimini alan— üselik ham maddeleride ilgilendirebilir. Fiyat ve değer arasındaki uyumsuzlukların ortaya çıkması ve bundan dolayı, söz konusu değersiz kılmaların (yürürlükten kaldırmaların-ç) meydana gelmesi, iktisadî buhranlar ve buhran sonrası durgunluklar esnasındadır.

Birikim, sürekli olarak girişimler düzeyindeki değişikliklerden oluşur. Yöntemler değişirler, bir makina veya bir tesisatın değiştirilmesi en «modern» vs... yöntemleri kabul ettirerek asla olmaz.

Fakat üretim biçiminin «yapısı» ve özellikle mal edin-

menin özel niteliği özel biçimlerin bu sürekli niteliksel değişmelerini verir.

Bu nitel değişikliklerin hangi koşullarda gerçekleştiğini anlamak için, genel kâr oranı ile girişimlerin kâr oranını karşılaştırmak gerekir. Bu sonuçlar dolaysız bir biçimde genel kâr oranını yansıtmazlar.

Belirli bir anda, toplumsal kural aşağı yukarı bir ürün ünitesinde ortalama kristalize toplumsal iş-zamanıyla gösterilmiştir. Bir «teknik ilerleme»ye sahip olan girişimler toplumsal iş-zamanını (ortalama) daha az içeren bir ürün —üniteden— çıkarmaya ulaşır. Bu girişimlerin genel artı-değere katkıları, daha önemli bir «marj» sağlama olanağı var olduğu zaman düşmeye yönelir, çünkü ortalama fiyat, bu girişimlerin prodüktivite düzeyi ne olursa olsun işleyen bir bölümün tüm girişimlerinin ürününü entegre eder.

Birikim hareketi, sermayeyi değerlendirme ve yeni değerlerin katılmasını, kristalize ölü değerlerden yararlanmayı bilikte kapsar : fakat aynı anda, emek ve üretim araçları arasındaki ara nedeniyle, sermaye birikimi iş-gücünün uygulanması sayesinde bir sermaye değerlendirmesi gibi değil, üretim araçlarında gerçekleştirilen sermaye değerlendirilmesinin sonucu olarak görülür.

Bir üretim bölümünde «yüksek girişim»in fazla kârı, bölüm düzeyinde toplumsal yönden gerekli iş - zamanına oranla yerel bir önceliğe bağlıdır (gerçekten bu girişim düzeyinde harcanan iş-zamanı).

«Yüksek girişim» ölü emek ve canlı emek arasında değişen bir ilişki sayesinde, daha hızlı biriktirmek durumundadır. Aynı zamanda bu girişim, daha hızlı biriktirerek, üretimin toplumsallaştırılmasının dayanağı olur. Sermaye bileşiminin yerel değişiklikleri iş - bölümünün genel değişmelerini oluşturur ve şartlandırır. Birikim hızları arasındaki ani dengesizliklerin ortaya çıkardığı gergin-

likler (çarpıklıklar), sermayeleri farklı bir birikime sürüklerler ve bu birikimi daha güçlü arttırma eğilimine sahiptirler.

Kapitalist üretimin toplumsallaştırılması, sermayenin organik bileşimini arttırarak ve yoğunlaşma hareketini gayrete getirerek kâr oranlarını eşit bir şekilde dağıtım faaliyetini sürdürmek yoluyla, üretim mekanizmasına giderek daha da etki yapar. Bu eşit şekildeki dağıtım gerçekte nitel değişimleri ve özellikle, **toplumsal yönden geride bırakılan üretim araçları biçiminde sabit değerlerin bir kısmının sermayesi olarak çıkarmayı** içerir. Bunun belirlendiği şey şudur, belli üretim değerlerini «zamansız» değiştirme, üretimin toplumsallaştırılması ve sermayelerin artan karşılıklı bağımlılığı nedeniyle, sermayelerin «normal» işlemlerini bütünleyen ögesi olmaya yönelmek.

Eşit bir biçimde dağıtım mekanizmasında ki bu değişiklik üretim biçimi yapısının belli başlı hatlarını etkilemez. Bununla birlikte yeni bir aşamaya geçişten bahsetmeye müsaade eder. Bu değişikliğin çekiciliği şimdiden, sanayi girişimlerinin kendilerine özgü birikim kapasitelerini daima üretimin yeni gereksinimlerine ve pazarda ürünün gerçekleşmesi olanaklarına izafi olarak yetersiz olması olgusunda kendini gösterebiliyordu. O, ya para-sermayenin bakiyesi gibi ortaya çıkan bir «arta kalan» neticenin oluşumuyla, ya da kullanım-değerlerinin değişmesi olarak değişiklik gereksinimlerine oranla bir «hesap açığı»yla sonuçlanır.

Bu anlamda, sermayelerin farklı birikimi, somut üretim değişimleri, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi arasındaki ilişkilere etki yapmaya yönelir: yoğunlaşma ve merkezileşme karşılıklı olarak görevlenirler.

Fakat buradaki durum, sermayelerin birikim sonucu bu sıfatla başgösterir. Yeniden bozmalar göründükçe, değişikliğin «absorbe etmek» ve kâr oranını korumak için on-

lara gerekli boyutu vermeye yolaçan sermayelerin merkezileşme zorunluluğu kendini göstermeye başlar. Bu merkezileşme şu halde gereklidir fakat aynı zamanda, sermayeler giderek daha az bireysel uygulama durumları bulmakla beraber, zayıf boyutları 'gözönüne alınınca, orta ve küçük boyutlu girişimler düzeyinde oluşmaya devam ettiği sürece mümkündür.

Kapitalist üretim biçiminin evrimi bireysel sermayelerin kendilerine özgü birikimine dayanan yoğunlaşma ve merkezileşmenin ikili hareketinden oluşur fakat bu birikimin somut biçimi asla —hatırlarsak— salt geniş veya salt yeğın değildir.

«Geniş» birikim, yeni iş-güçlerini bütünleyen ve pazarların genişlemesine bağlı, üretim ünitelerinin oluşumu ile anlatılır, bu durum prekapitalist üretim ilişkilerinin «aşınması» ve parçalanmasıyla kapitalist üretim biçiminin etkisini arttırır.

Fakat sermayenin bu yayılması (özellikle sermayelerin ihracıyla belirlenen) sınırlarını ister istemez bilir. Bu da birikimin «yeğın» görünüşünü gerektirir, yani fazla kârı sağlamaya yolaçan, üretim ve tüketim kullanım değerleri halindeki farklılıkları tayin eden değişiklikler o anda «geniş» görünüşün önüne geçer.

«Tekelci aşama»nın karakteristiklerine daha ayrıntılı olarak girmeden önce, üç yakın kavram arasında varolan, fakat değişik, ilişkileri belirtmeye çalışalım : bu üç yakın kavram **devir, aşama ve tarihsel biçimlerdir**. Bütün toplumsal-iktisadi oluşumlar gerçekte (meydana getirilen, tarihsel olarak, toplumsal gruplar gibi) az çok ileri evrim «aşamalar»ını erteleyen üretim ve değişim biçimlerini kapsarlar. Örneğın, manifaktürün yanında yaşayan küçük ticari üretim biçimleri de varlıklarını sürdürürler. Bunlar büyük sanayi v.s. tarafından tehdit edilirler fakat kapatılmaları zorunlu değildir. Üretimin somut toplumsal ilişkileri

(her tip ünite çerçevesinde) elbette farklıdırlar ve «yüksek» üretim biçimlerinin belirmesiyle yolaçılan aşındırma-ya karşı koymuş ve üst üste eklenmiş gibi görünen tortuları tarihsel olarak ertelerler. Pek çok «hoşgörü», yeni biçimlerin ister istemez çok etkin, çok yıkıcı olmadığını düşündürür ve bunun böyle devam ettiğini gösterir.

Ücretli el-emeği kullanan ve toprak rantı biçimindeki kârlarının bir kısmını toprak sahibine veren tipik kapitalist girişimci (çiftçi) biçimindeki tarımsal kapitalizm en belirgin kapitalist ülkelerde küçük aile işletmesinin tamamıyla yerini almıştır.

Köylünün kendi ürünlerini kendinin tüketmesi kapitalist pazarın gelişmesi karşısında köylüyü tamamıyla üretimden vazgeçirmedi ve —üstelik daha belirtici göründü— teknik değişimler (örneğin yeni araç ve gereçlerin meydana çıkması) belli bir ölçüde toprak ve tarımsal yapıları (tarım donatımını küçültme) uyabildi. Sonuç olarak sanayi sermayesine oranla küçük köylülerin bağımlılığı artmıştır fakat, burada yine de, bağımlılık yutmayla özdeşleşmiştir.

«Sanayileşmiş» kapitalist toplumlar, «yüksek belirleyiciler»in (tekellerin), üstelik, tekelci sermayenin egemenliğinin ilerlemesini kolaylaştıran, değişik üretim ve değişimin toplumsal biçimlerinin türleri üzerinde etkisini pekiştirmeleri ile tamamen kompleks topluluklar olarak görünürler (kendi özgüllükleriyle).

Tarihsel dönemlerin tanımlanması **toplumsal-iktisadi oluşumların** genel hareketine baş vurur («alt» ve «üst yapılar» düzeyinde birlikte kavranılır). Devirlerden bahsetmeye yolaçan «dönüm noktaları», nitel değişiklikler iktisadi düzeyde yerleşmezler fakat iktisadi ve siyasi düzey arasında karşılıklı ilişki biçimlerini ilgilendirirler.

O halde devir ve aşama bir tutulabilir mi? Öyle görünmüyor.

Kapitalizmin aşamalarıyla, tipik belirleyici bir biçimde karakterize edilen (bu durum, bu biçimin genelleştirilmiş olması demek değildir), **temel iktisadi evriminin** farklı tarihsel evrelerini anlamak gerekir.

Kapitalizmin tipik biçimi sanayi girişimidir (büyük sanayi). Bu biçim, üretim biçimine özgü kanunların tam olarak işlemesi, sermayenin daha iyi koşullarda birikmesi esnasındaki, üretim biçiminin en önemli aşamasına uygun düşer.

Devirlerle ahenkli, kâr kanunu ile, ticarî değişimi arttırarak, toplumdaki emek-sermaye çelişkisiyle oluşturulan, tüm üretken faaliyetlerdeki değer kanunu ile ekonomik hayatı sınırlar. İlkel aşama, yükselen burjuvazi tarafından üretim araçlarını tekeline almasıyla, kapitalistlerce küçük üreticilerin soyulmasıyla, ticaret sermayesinin sanayi sermayesine boyun eğmesiyle bu emek-sermaye çelişkisini o andan itibaren ortaya koyuyordu. Fakat feodal ilişkiler tasfiye edilmemiş ve emekçi kitleler kapitalist sömürü için kullanılan iş-gücünü meydana getirmemiş olsaydı belli başlı toplumsal gelir olarak sermayenin gelişmesi şimdiye kadar kadar alakonulmuş olurdu.

«İlkel» aşamaya oranla, kapitalist girişimin açılım aşaması yeniden üretim ve değişme arasındaki ilişkiyi daha açık biçimde gösterir.

Tekelci-emperyalizm aşaması kadar düşünülemez. Üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin ilişkisi temeli üzerinde doğmuş çelişkileri içinde barındıran kompleks biçimlerde, yoğunlaşma ve merkezileşme hareketi sırasında, sonuçlanmış olan **kapitalist birikimin gelişmesi, daha çok üretici güçlerin gelişmesinin şartı olarak değil aksine bir engel, bir fren olarak sermayenin özel sahipliğini ortaya çıkarır.**

Sermayenin yayılma eğilimi (emperyalizm) emekle doğal güçlerden giderek daha az kullanıp yararlanmasına uy-

gun düşer ve üretimin toplumsallaştırılması ve özel mal edinme arasındaki çelişkileri giderek daha da açığa vurur. Elde edilen artı-değer eşit bir biçimde dağıtımın işleyişle artık paylaşılmaz ve değer kanunu geçişine daha güçlkle yolaçar.

Genelleştirilirse, emek-sermaye sınıf ilişkisi yalnız kârı değil aynı zamanda en genel biçimdeki sömürü ilişkisini de suçlayan paralel bir mücadeleye ulaşır. **«Kollektif» kapitalizm biçimleri ve en nihayet, tekelci devlet kapitalizmi kapitalist ilişki ve üretmin toplumsallaştırılmasını en son uygunluk sınırlarına kadar iter.**

Tekelci aşama malî sermaye aşamasıdır. Gerçek-sermayenin yoğunlaşması ve para-sermayenin yoğunlaşması arasındaki sıkı karşılıklı bağımlılık, bu yeni biçim toplumsal sermayenin yeniden oluşmasında bir engel olur. Tekel arasındaki birleşme (malî sermaye çerçevesinde), sanayi sermayesi ve banka sermayesinin entegrasyonu, üretim araçlarının özel sahipliğinin sınırlarını açığa vurduğuna göre daima yeniden başlamak zorundadır.

Bir yandan, dev girişimler ve gruplar malî merkezler olurlar ve kendilerini banka faaliyetlerine (kredi, borçlar v.s.) verirler. Diğer yandan, bankalar özellikle kredi ve iştirak şebekelerinin gelişmesiyle sanayi faaliyetlerinin pek çoğunun doğrudan veya dolaylı denetimini ele geçirirler. Bu ortaklık tek katma-değer kaynağı olarak gerçek-sermayenin hareketi (üretimde etkin) ve soyut (para) sermayenin hareketi arasındaki karşılıklı bağımlılığı temsil eder.

Sermaye yoğunlaşması ancak sanayi tekelleri sistemindeki yeni sermayelerin entegrasyonundan (banka kredilerinin yardımıyla) doğabilir. İlkönce toplamayla sonra, buna ilişkin olarak sanayi tekellerinin kendine özgü birikimi ile (oto-finance). Fakat, sermayenin yoğunlaşması, yeni işlere girişme kendi kendine birikimi ve krediyi dü-

zenlediği ölçüde, bankaların merkezileşmiş finansman sistemi giderek daha da bağımlı olur.

Sermaye ihracıyla üretim biçiminin yayılması önemli olgu olarak varolduğu sürece, farklı tüketim biçimlerine bağlı, iş-gücünün yeniden maliyet fiyatının farkları, teknik gelişmenin ve yedek sanayi ordusunun kombinezonu sayesinde, yüksek sömürü oranları sağlama olanakları, sermayenin organik bileşiminin artmasıyla sanayi sermayesi düzeyinde harekete geçirilen, kâr oranlarının izafi azalması malî gruplara göre denkleştirilebiliyordu. Birbirini izleyen ileri geri sarsıntılarla (duraksamalar) üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki çelişki kapitalizmin bağrında daha şiddetli kendini hissettirmeye başladı.

Genel kâr oranının düşme eğiliminin ve sermaye kullanma alanının önce izafi sonra mutlak egemenliği altına almanın sonuçları karşılıklı olarak birleşmek ve güçlenmek raddesine geldi. Yerel kâr oranlarının açılması ve dağıtımı (girişimler), değer in «ortaya çıkma»sına yolaçan devresel buhranlardaki durumda olduğu gibi ortalama kâr oranının oluşumunu artık tamamıyla yeniden sağlayamamıştır. Sadece bu bakımdan, **buhran sürekli olur. Ve tekelci devlet kapitalizminin ortaya çıkması buhranın bu sürekliliğine derinden bağlıdır.** Entegrasyon hareketi, karşılıklı ilişki ve karşılıklı bağımlılığın gelişmesi yüksek bir rantabilite gerektiren sermayeler (malî oligarşi tarafından elde bulunduran ve denetlenen) ve zayıf rantabiliteli sermayeler arasında malî sermaye tarafından önceden gerçekleştirilen kombinezonların sınırını sağlar. **Değersiz bir rantabilite olan fonların toplayıcısı olarak, devletten yararlanma bu kâr oranlarının dağılımında son çözümdür.**

Malî sermayenin rolü yalnızca orta ve küçük boyutlu sermayeleri merkezileştirmekten ve yüksek rantabiliteli sermayelerin finansmanını gerçekleştirmekten ibaret değildir aynı ölçüde, teknik-seçimler ve malî-seçimler

arasında bir kombinezon; bir ayarlama sağlamakta, üretici güçlerin ve üretim ilişkileri arasındaki çelişkilerin ifadesidir. Bu yeni «işlev» tam olarak organik bileşimin artmasına bağlıdır.

Bir kesit, sermayenin genel işlemesinden ve bunun için yüksek kâr oranını sağlamaya mücadele etmeksizin tekelci kârların birikiminde kaçınılmaz olarak teknik bir işlevi üzerine almaya devam eden (yani «kullanım değeri» olarak) ve hatta belli sektörlerde zararına işleyen büyük boyutlu belli sermayelere («tekeller» biçiminde ortaya çıkan), bütünü ile ele alınan malî sermayenin işlemesi anlamında kendini gösterir.

Bu koşullarda, devlet artık yalnızca yeniden üretimin ve birikimin «dış» desteği olarak görülemez. Kâr oranını desteklemek ereği ile tekelci grupların ortak çıkarlarının temsilcisi olarak ara konak (röle-ç) olmayı kabullenmeye yönelir. Kâr oranlarının farklı azalması nedeniyle, rantlı olmayan belli «faaliyet branşları» tekelci kârların gerçekleşmesinde zorunlu «görev yaptıkları» için ayakta kalırlar.

Devlet, yalnız toplumsal ve siyasal yapısı ile değil fakat aynı zamanda tekelci kârların oluşumunda doğrudan doğruya yaptığı etkiyle, yeniden üretimin kaçınılmaz, en önemli bir ögesi olmaya yönelir.

Tekelci aşama, devlet kapitalizminin bu gelişmesini içerir ve üstelik bu anlamda, yalnız kapitalizmin değil aynı zamanda sömürü üzerine kurulmuş sınıflı toplumun son aşamasıdır.

YEDİNCİ BÖLÜM

MALÎ SERMAYE

ve

SERMAYELERİN RANTABİLİZASYONUNUN FARKLI EVRELERİ

Stratejik yönelimler, örneğin yeniden bir araya gelmeleri (ortaklık, birleşme) ilgilendiren kararlar, yeni işlerin ortaya çıkarılması, çeşitlenme v.s. belli başlı hisse sahipleri arasındaki «birlikte hareket etmek için anlaşmalar»la sonuçlanır. Kararlar büyük miktar hisse senetlerinin yeniden dağıtımıyla onaylanmıştır fakat bu ancak grubların ve yardımcı grubların çelişmeli müdahalelerinin son neticesidir.

Malî sermayenin bir diğer görünüşü banka faaliyetinden meydana gelmiş olmasıdır. Finansman yalnız grubun bileşenlerinin neticelerinden yeniden yararlanmaya dayanmaz, para piyasasının paylarını da bir araya getirir —banka şebekesi arasında—. Kredi sağlama iştirakler şebekesinde üst üste katılan bir ikinci düzeyi oluşturur.

Böylece, malî sermayenin kendi çelişkileri doğrudan doğruya gerçek sermaye hareketi (sanayi kârını elde etmeye yol açan) ve para-sermaye hareketi arasındaki yetersizliklerle yeniden birleşir.

«Grublar»ın yapısı şu halde ister istemez dengesizdir : buradan bu sonuç çıkıyor fakat gerçek-sermaye düzeyindeki karşılıklı bağımlılıkların ve enteğrasyonların gelişimi, bel-

li aykırılıkları kaldırmayla olur. Karşılıklı olarak, gerçek-sermaye düzeyindeki değişmeler (sanayi gruplarının oluşması) ve entegrasyon biçimleri malî gruplar düzeyinde kabul edilen yönelime bağlıdır.

Bu da açıkça, sanayi yönelimlerinin —demek ki üretici güçlerin aldığı somut yönelimler ve biçimler— doğru-
dan doğruya bilinen üretici güçlerin anlık «yapı»sının sonucu olmadığı, üretim ortamının her hareketinin en sonunda sermayenin denetim ağından geçtiği anlamına gelir.

Bu denetim ağı, sermaye taahhütlerinin ve geri çekmelerin durmaksızın içerdiği bu özelliğe sahiptir. Zira elde edilmeye çalışılan şey (denetim sırasında), gerçek-sermaye ve para-sermaye arasındaki ilişkinin değişmez bir biçimde «yeniden kurulması»dır.

Malî sermayenin özü üretken etkin sermaye ve para-sermaye arasındaki sıkı, fakat çelişmeli ilişkiyle oluşturulmuştur.

Büyük kapitalist ülkelerin ekonomilerine egemen olan malî gruplar, pek çok şebekenin arasında gerçekleşen ve etkilerini arttırmak ve sağlamlaştırmak için tekelci sermayelerin yönettiği mücadelenin stratejik durumlarına uyan birikime yolaçan —az çok dengeli— bir karşılıklı ilişkiler dizisi olarak görülürler. Bu karşılıklı ilişkiler dizisinin bir çok ünite tipini veya yardımcı toplulukları birleştirdiği için anlamı vardır ve onları açık bir işlevle tanımlamaya yönelir. Yardımcı gruplar, topluluklar salkımı ile oluşturulmuşlardır. Ana topluluk, şubeleriyle çevrelenmiştir. Her topluluk açıkça özerktir fakat —özellikle sanayi grupları söz konusu olduğu vakit— bir üretim faaliyetine sahip olsun olmasın bir ana «sanayi» topluluğunun bir sanayi veya ticari topluğu % 100 denetlemesi (veya tercihan % 92 ile % 99 arasında) oldukça sık görülür.

Karşılıklı bağımlılık ve sıkı bir biçimde «malî» zincirleme (katılan iştirakçilerle oluşturulan) kâr akımlarını ve

gruplarca (sağlanan) birikimin tahsisini belirleyen tek biçim değildir. Otofinsmanla birikim neticelerini dolaysız bir biçimde kullanarak, sanayi toplulukları hissedarlara giden kâr akımlarını azaltmaya yönelirler. Bir topluluk —ana topluluk tarafından denetlenilen— «yüksek derece»li kâr akımına yön vermek zorunda kaldığı zaman ve şu halde başka işlemlerin neticelerini yeniden etkilemekte, grubu yetkili kılmak zamanının bile farkında olmayabilir. **Grup bu bakımdan kâr akımlarının bir drenaj şebekesi olarak görünür.** Buna göre, şüphesizki, hisse senetlerini elde bulundurmaya —sağlanan-ç.— denetim başka denetim biçimleriyle (finansman ve kredi, piyasa anlaşmalarıyla) birleşir ve malî grupların davranışlarının açıklanması bu karşılıklı bağımlılıkların tümünün göz önüne alınmasıyla olur.

Bu hareketlerin nedeni malî düzeyde yer almaz. Etkin sermayelerin rantabilizasyonunun safha veya devirlerine havale eder.

Kâr kaynağı, bilindiği gibi, gerçek-sermaye düzeyinde yer alır. Fakat girişimlerin kâr akımı üretim topluluklarının tüm «üretken hayatı» süresince aynı yeğlinliği elde edemez. Bu soruna daha öncede dev girişim konusunda değinildi. Genel kâr akımını düzenleme, özellikle piyasaların denetimi sayesinde, girişimin durumunu sağlamlaştırmak amacıyla değişmez bir faaliyeti içerir. Yenilik yapmak için mücadele, kitle üretimin sonucu olan kâr akımının ahengini bozar. Yeni üretimlerin ortaya konması ve yeni yöntemlerin kabul edilmesi sürekli olarak bu kâr akımıyla beslenmelidir. Malî sermaye, kâr akımının güçsüz veya hiç olmadığı sırada evrelerin desteğini başka finansman dolaşımlarına bıraktığından yüksek rantabilizasyonlu safhaları «susturma» ya yönelir.

Paylarını ve geri çekmelerini değiştirmekle malî grupların içinde bulundukları zorunluluk doğrudan doğruya, sermayenin organik bileşiminin artmasının giderek bölümden

bölüme sermaye hareketlerini bozmasına ve kâr oranlarını farklılaştırması olgusuna bağlıdır.

Şayet kâr akımı azalma eğiliminin sonuçları kendini homojen bir biçimde hissettirmiyor ve devam ediyorsa, en değişken sermaye (para-sermaye) bazen yardımcı olabilir, bazende gerçek-sermayenin işlemesiyle birbirinden ayrılabilir.

Yeni yöntemler, eski yöntemlerin yerini alarak birikmiş kârların artan bir kesimini, yatırımlar biçiminde, kullanmaya zorlar.

Üretim araçları olarak bu yatırımlar ham ve işlenmiş maddelerin hacminin artmasına katılırlar, bu maddeler başka sanayilerden (örneğin madencilik sanayi) veya başka sektörlerden, (tarım gibi) çıkarlar.

Tekelci girişim için, yeni donatılardan yararlanma şüphesiz anında, yeni teknolojilere bağlı ödüllerin gerektirdiği harcamalar nispeten daha önemli olabildikleri zaman (kalifiye olmıyan görevleri izafi ve sınırlı bir biçimde aradan elbirliğiyle çıkarmada daha kalifiye işçilikten, teknisyenlerden ve mühendislerden yararlanma) ham madde ve enerjiden izafi bir tasarrufla mümkün olabilir.

Tüm bu dolaysız veriler (değer olarak), belli teknolojik değişmelerin eskiden bulunmayan yeni formülde nispeten daha az «ağır» olan sabit sermayeyi, sermaye bileşiminin «hafifletilme»sine götürmesi izlenimini verebilir —ki bir çok defa dikkate aldı—.

Yine de kabul etmek gerekir ki, **sermayenin organik bileşiminin yükselme eğilimi**, değer-fiyat uyumsuzluğu nedeniyle doğrudan doğruya kendini ortaya koymazsa, **ister istemez üretici güçlerin değişmelerine uygun olarak harekete geçirilir.**

Ortalama olarak, üretim branşlarının gelişimi, üründe canlı emeğin payıyla karşılaştırılan kristalize ölü de-

ğerlerin hacminin (değişmez sermaye) daha hızlı artmasını sağlar.

Hafta, sabit sermayenin artmasının (ancak değerini ürüne ölçülü bir biçimde veren) değişmez işletme sermayesinin artmasından (ham ve yardımcı maddeler) hızlı olduğunu söyleyerek daha da ileri gidilebilir. Bu da ancak iş prodüktivitesinin artmasıyla sonuçlanır.

Fakat gözden kaçırılmaması gereken bir nokta var; değer halindeki bu bileşim doğrudan doğruya bir duruma giremez, bu bileşim gerçekten uygulanan fiyat sistemlerinin ve pazarın süzgecinden geçer.

Oysa, fiyatların oluşumu ve pazar kanunlarının faaliyetini aradan çıkarmaksızın, **tekelci sistem fiyat-değer ilişkilerini sürekli olarak derinliğine bozar.** Pazarın durumu gözönüne alınınca, sanayiler veya yeni teknolojiler (buna karşın ölü emeğin daha önemli sonuçlarından, yararlanmayı kapsayan), belli bir dönem boyunca, yerini aldıkları faaliyetlerden cari değer halinde daha zayıf bir bileşimle donatılmış olarak görülürler.

Bu durum eğilim olarak sürer, nedeni genel kâr oranıdır.

Bu azalma eğilimi antagonist faktörlerin etkinliği sonucudur.

Özellikle görülüyor ki, büyük sanayiye yeni yöntemlerin girişi sömürü oranını arttırma olanağını sağlıyor. Üstelik, kullanım arzının izafi azaltılması («kristalize emek»in «canlı emek»le «değiştirilmesiyle») iş piyasası ve ücretler üzerine yüklenir. En nihayet, «prodüktivitenin yararlar» — ürünlerin tek değeri üzerinde dolaysız bir etkisi olan malların fiyatları üzerinde önemli etmen olur.

Buna karşın, bireysel sermayelerin gelişimi gerçekten kâr oranının yükselmesi evrelerinden geçerse, hızlandırılan birikiminden, sonuç olarak toplumsal sermayenin organik bileşimi artar.

Farklı evrelerin incelenmesi «yaşamı süresi»nce gerçek-sermayenin bir bölümünün kâr oranının değişmesi olgusunu tam olarak ortaya çıkarmasına yol açar.

İlk evre (hazırlayıcı) doğrudan doğruya neticesiz önemli sermayelerin angajmanını kapsar. Şayet bu evre ile sınırlanırsa, rantabilitenin «olumsuz» olduğu ispatlanabilir.

Esas itibariyle tüm hazırlama ve tanıtmaya işlemlerine uygun düşen fonların yatırımı sözkonusudur. Bu aşama teknik araştırmayı, yöntemleri değiştirmeyi, bulgu (icat) ve mallara pazar araştırmayı ve bunlara ilişkin olarak, üretime geçilmeden önce gelen tesisatların yerleşmesini kapsar. Şu halde yeni bir teknik topluluğu (yeni bir şirket, yeni bir şube, yeni bir üretim «serisi») oluşturma söz konusudur. Bu aşama ayrıca üretim ve banka şebekesinin örgütlenme giderlerini de kapsar.

«Ortaya çıkarma» anında, malî gruplar özellikle tamamlayıcı bir finansmana, örneğin devletin finansmanına yönelerek, kendileri giderlerin bir kısmını yüklenmeye çalışırlar.

Grup için temel olan şey, teknik ve ticari plânda işlemlerin sahibi kalmaktır. Bunun için, teknik araştırma ve mallara pazar aramanın sonuçlarını rekabetlere oranla, muhafaza etmek gerekir.

Devletin «yardım» biçimleri, çok çeşitli olabilir. Devlet yeni bilgilerin hazırlanması (bilimsel araştırma) ve uygulanması (uygulamalı araştırma) yükümlülüğünü üzerine alabilir. Fakat gruplar arasındaki mücadelenin etkileri daha şiddetli olduğunda, bu sonuncular hazırlamanın tamamının veya bir kısmının yükümlülüklerini yerine getirmeye subvansiyonlarla veya tercihli sözleşmelerle bu işlemleri (örneğin donatım siparişleri), devlet tarafından, finanse ettirmeye zorlanmış olabilirler.

Devlet, bu aşamanın, ortak «inceleme toplulukları» ve

«araştırma toplulukları» kuran birlik halindeki gruplar arasında elverişli ilişkiler ve yakınlaşmalar oluşturduğunu bu aşamanın rollerinden birinin daha sonraki malî birleşmeler veya entegrasyonları hazırlamak olduğunu ayrıca gözönüne almak zorundadır.¹

İkinci evre yeni branşın veya yeni yöntemin yayılması ve işleminin ilk adımıyla oluşturulmuştur.

O anda gerçek bir tersine dönme kendini gösterir : «ortaya çıkarma» anında, maksimumuna ulaşmış fiyat maliyet değişmesi, **güçlü bir rantabilizasyona** mücadele eden pazar düzeyindeki «değiştirme»nin sonuçlarıdır.

Mali grupların bu kez işe dolaysız bir maksimum katılmayı sağlamakta çıkarları vardır. Önemlilerinden biri, malî piyasa payını, küçük sermaye sağlayıcılarına «tenzilatı» minimuma indirmiş olması biçiminde belli sınırlarda tutmak zorunda olmasıdır.

Diğer taraftan, pazarın korunması ve onun genişlemesi ticarileştirme şebekelerinin gelişmesi ve fiyat «anlaşmaları» planını artan bir çabaya zorlar. Devletin rolü, bu ikinci evre süresince pazarın oluşturulmasını ve genişlemesini kolaylaştırmak, teknik ve malî «ortam»da, değiştirme amacıyla mümkün olan en iyi şekilde işlemeye mücadele etmektir. Bu bakımdan, «denetlenilen» fiyatlar ve tarifeler sistemi (tercihli tarifeler, teknik normlar v.s.) çok önemli olabilir.

Nihayet, üçüncü evre, yöntemler ve ürünleri birlikte etkileyen, teknik «aşama» ve eskime olgularının yavaş yavaş ortaya çıkmasıyla karakterize edilebilir.

Arz-talep ilişkisinin değişmesi mutlaka bir fiyat düşmesiyle anlatılamaz : fakat ürünler, yeni ürünlerle ve yeni yöntemlerle rekabet etmişlerdir, öyle ki, sermayelerin rantabilizasyonu kâr oranının düşme eğilimi ile abartılan bir sonuca maruz kalır.

Hazırlama evresindeh rantabilizasyon evresine geçiş,

yeteri kadar açık olarak belirtilmiştir. Buna karşılık üçüncü evrede rantabilitenin bozulması birbirini izleyen duraklamalarla gerçekleşir. Bundan dolayı, «değer devrimleri» değişim-değeri düzeyinde doğrudan doğruya kendini hissettirmez.

O anda, bunların sonuçlarından biri «koruma» ve «sağlamlaştırma» olguları olduğunda çok zaman tekelleşmeyle özdeşleşen olgular daha açık olarak ortaya çıkarlar. «Tröstlerin malthusianisme»i (1), (yani teknik ilerlemelerin dondurulması ve tekellerce üretimin gönüllü sınırlandırılması) gerçekte tam olarak rantabilitelerin bu bozulma hızlanmasının sonucu olan çok büyük güçlüklerle karşılaşır. Kâr'a geçiş açıkça teknik değişmelerle çelişmeli olur. Malî gruplar, sermayelerin yatırımlarını yapmalarına müsaade eden bir dizi yedek mekanizmayı (malî piyasalar, tasarrufun artan merkezileşmesi, «devlet sermayeleri»nden yararlanma) tamamiyle işletmeye ve bir düzenli geri çekmeyi başlatmaya çalışırlar.

Tekelci devlet kapitalizminin gelişmesi (zorunlu olarak genel ve rantabl olmayan faaliyetlerin yükünü üzerine almış, devlet finansmanı) organik bileşimin artmasının (şu halde sabit sermayelerin bir kısmının tekeller için «gerçekleşmesi»nin güçlükleri) ve malî sermayeyle denetlenen üretim topluluklarının rantabilite oranının daha orantılı azalmasının birleşmesine bağlıdır.

Önceki evrede, orta ve küçük sermayeler ve tekelci sermayeler arasındaki rantabilitelerin farklılaşmasıyla anlatılan şey, şimdi bizzat aynı büyük toplulukların rantabilitesinin düşmesiyle anlatılır.

Rantabilizasyon evreleriyle ilgili şematik bilgiler, tekelci aşamada yeniden üretimin ve birlikteliğin aldığı özel

(1) Tröstlerin Malthusianisme : Yazar «Malthusianisme»i burada sınırlandırma anlamında kullanıyor.

biçimleri açıklamak için hareket noktası olarak kullanılabilir. Gerçekte, «sermayenin değerinin düşürülmesi» —üretici güçlerin hareketi ve üretim ilişkileri arasındaki çelişkilerin sonucu olarak— bizzat büyük tekelci topluluklarda kendini gösterir ve üretimin toplumsal karakteri ve mal edinmenin özel karakteri arasındaki çelişkileri derinleştirir. Rantlı ve rantlı olmayan sermaye arasında sürekli kendini gösteren parçalanma hareketi ve tekelci gruplarca mal edinme yapısı arasında artık denklik yoktur. «Roller»in değişmez yeniden dağıtımı devlet finansmanı (kâr yok) ve özel sermaye (kâr var) arasında oluşmalıdır. Devletin dolaylı ve dolaysız müdahalesi («kamu mali sermayesi», para basmak, devletleştirme) tekelci birikimi izleminin gerekli koşulu olmuştur.

Şimdi tekelci aşamada birikimin karakteristik farklarını yeniden toparlamaya çalışalım:

1 — Malî grupların sermayelerinin birikimi ve değerlendirilmesi ancak, kâr oranının düşmesi eğilimi nedeniyle, bu sermayelerin yatırılmalarının ve çekilmelerinin birbirini izlemesiyle gerçekleşebilir, bu durum, farklı rantabiliteleri gerektiren ortaklık sermayelerinin kompleks biçimlerinin gelişmesini içerir.

2 — Malî grupların kendi sermayeleri ve diğerlerinin payları (malî piyasa, bankalarca tasarrufların toplanması, vergi toplama kanalıyla gerçekleştirilen «zorunlu tasarruf» ve uzmanlaşmış kurumlar) kesin olarak veri değildir. Bunlar, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki yenilenen çelişkiler nedeniyle kararsızdır .

3 — Belli bir rantabilitenin altında, sadece devlet finansman yardımını yetkili kılan bir toplamayı yerine getirebilir.

Devlet ve gruplar arasındaki bu ilişki doğrudan doğruya değer düşmesi koşullarında tekelci kârın oluşumuna bağlıdır.

4 — Yatırma ve çekme hareketi gerçek sermayenin «kesimler»ini etkileyen (sanayi grupları arasında) evrelerin değişmez silsilesine bağlıdır : yeni işlerin tanıtılması, rantabilizasyon ve eskime evresi artarda gelirler ve birleşirler.

5 — «Denetim» ve «kâr», yatırma ve çekmeye yani, bu karşılıklı iki harekete uygun düşen iki değişik kavramdır. Denetim, daha sonraki kârın önceden alınan payının koşullarını dışarı yaratma (tanıtma evresi) veya sabit sermayenin tamamını yada bir kısmını karşılama (eskime evresi) tekeli sermayelerin olanağına ve gereksinimlerine uygun düşer. Bu denetim, sermayelerin yatırılmasını ve yüksek rantabilizasyon evresini olabildiği kadar iyi ayarlamaya yolaçar.

Mali sermayenin ilkesi doğrudan doğruya sermayeyi asgari düzeyde tutarak maksimum kâr akımını saptamak demek ki, aynı işlemlere bağlı biçimde diğer ortak sermayeler üzerindeki kâr oranı düşmesinin sonuçlarını daha orantılı olarak yansıtmaktır.

6 — **Devletle tekeller arasındaki çapraşık bağların gelişmesi genellikle toplumsal yeniden üretimin çelişkilerinin ivedi çözümü olarak artık sadece (temel olarak) devletin rolüne sahip değildir fakat birikim ve gerçekleşme sürecinde devletin aldığı yer üzerine daha dolaysız olarak etkir.**

Özel kâr birikiminin özgül çelişkilerini azaltmak şöyle dursun, devlet ve tekeller arasındaki bağların gelişmesi bu çelişkileri yüksek bir düzeye ulaştırır ve üretim biçiminin «sınırları»nın açıkça ortaya çıkmasında onu kendi haline bırakır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MALÎ SERMAYENİN ÇELİŞKİLERİ

Malî sermaye, üretken sermaye ve para-sermaye arasında bir karşılıklı ilişki biçimidir. Kapitalist üretim biçiminin çelişkileri yeni bir tarzda ve özellikle keskin görünürler.

Eğer iktisadi temelle yetinilirse, bu çelişkilerin artması esas itibariyle, sermayenin organik bileşiminin artmasıyla giderek daha da bozulmuş olmasından ileri gelir : toplumsal ölçüde yeniden üretim kâr oranının düşmesi eğilimiyle engellenmiştir.

Her etkin sermayenin günümüzde aynı kâr oranını gerektirmeyen, aynı sermayelerin işlerine ortak «kollektif» bir sermaye olması olgusu yeniden üretimin artan güçlükleriyle bağıntılıdır.

«Hazırlama evresi» süresince (araştırma, tamamlama, ilk yerleşme, üretim ünitelerinin kurulması vs...) fonların önemli yatırımının, rantabilitenin hiç bir biçimde zorlanmadığında gerekli olduğu görüldü. Üstelik hiç bir ürün, kurulmak üzere olan, üretken üniteden çıkmaz. Daha açıkcası, kuruluş halindeki bu üniteden hiç bir kâr beklenemez. Fakat değersiz rantabilite, malî grubların, bu evreden başlayarak, daha sonra rantabl işlemlere tamamıyla ortak olmak biçiminde işin gelişmesi sürecinde bir denetim elde etmek zorunda olmaları olgusuyla çelişme halindedir.

Demek ki, bu ilk evre süresinde, farklı kaynaklı sermayeler ve farklı kâr oranlarının gerekmesi arasındaki ortaklık biçimlerinin ortaya çıktığı görülür.

Devlet yardımları (subvention) veya karma topluluklar ya da devlet tarafından sağlanan zayıf rantabiliteli sermayeler, mal grublarından gelen dolaysız katılmaların, iş gerçekleştikçe ancak genişleyen ve belli bir zaman süresince, daha sonraki entegrasyonlara ortak katılmalarla yol gösteren «dikkat çekici katılmalar»la, durabilen katılmaların eklendiği malî piyasa tarafından sağlanan (zayıf ya da vasat bir rantabiliteyi gerektiren) sermayelere ortak olurlar.

Maksimum bir sermaye yatırımı olmadığına göre, malî rantabiliteyi, maksimize edebilecek optimum bir sanayi yatırımı olmalıdır. (Malî sermayenin bu kanununun bu evre sırasında görüldüğü daha önce açıklandı.) Fakat kâr sağlamayla çeşitlendirilen koşullara bu maksimum uyma kanununun sonucu, sermayeleri bu nedenle etkilenmeksiz işlerin gidişini denetleyen gruplar için gereklidir.

Bu da bizi, üstelik daha önemli, bir ikinci sonunca götürür : **malî sermaye** —sermaye olarak kârlarını arttırmak ve korumak için— **düşük oranlı finansman kaynakları üzerinde dolaylı olarak hareket etmelidir. Bu malî birleşme rantabilizasyonun şartıdır.**

Malî sermayenin «evrensel» eğilimi —sanayi sermayesi ve banka sermayesi arasındaki karşılıklı ilişkileri içermesi olgusuna bağlı olan— işlemlere müdahale etmenin uygun zamanını kollamakla beraber sermayelerin işlemesi üzerinde etkin olmakta ona (malî sermayeye-ç.) yardım eder.

Önceki evrede yapılanların tersine «rantabilizasyon evresi»nde, malî sermaye kâr çıkarmak biçiminde sermayenin işlemesini maksimuma «dayama»lıdır. Bu durum ancak zayıf bir rantabiliteyi gerektiren sermaye kitleleri-

nin ve yüksek bir rantabilizasyonu gerektiren malî grupların kendi sermayelerine ortak olan büyük finansman işlemlerinde belli olur. Önceki evre sırasında grupların sermayelerinin oluşması (her ne kadar zayıf ölçüde olsada), grupları kâr drenajının stratejik durumlarına olanaklı en iyi koşullarda yerleşmeye yöneltir. Asıl «malî piyasa» finansman kitlesinin gerekli boyutlara ulaşması için bir yardım sağlamalıdır.

Malî sermaye için, üstelik bir toplama biçimi olması bu anlamdadır. Fakat grubların egemenliği bu yardım sermayelerini makul sınırlarda savunmaya izin verir. —her biçimde, «para-piyasası»nın düzenleyici kalması olgusu gözönüne alınmıştır.—

Aşınma ve para dengesizliği, enflasyon, («basit gelirlerin» değerini düşüren ve tasarruf sahiplerini sarsan) malî piyasanın bu payının uyarıcısı olur.

Düşük oranlı bütçe finansmanının ve devlet yardımlarının gruplarca oluşturulan finansmanla birleşmesi gibi devlet tarafından kısmen organize edilen carî tasarrufu toplama ve kısa vadeli kredi bankaları sistemi bu şekilde rantabilite evresinin sonuçlarını değişik yönle «yöneltmiş» olur.

Sermayenin kendine özgü artması («görünür» veya «görünmez» otofinansmanla) artan iştirakçilerin gerçek değerinden, sermayenin gerçek sahiplerinden yararlanır; sözkonusu işin dışında görünen —grup içindeki (kâr) akım sistemi sayesinde— ve hissedarlardan tamamiyle gizlenen birikimin «yeniden düşmesi» pek çok grup işletmelerini denetleyen kimselere uygun düşer; müşteriler ve alışveriş yapılan şirketlerden oluşan iki «birikim yolu», hiç olmazsa rantabilizasyon evresinde, malî gruplara doğru kârların esasını yöneltirler.

Kısa vadeli kredi bankalarının veya kamu kuruluşlarının (devlet hazinesi gibi) sözkonusu olduğu, kredi sağ-

layanlara yapılan indirimler, her biçimde, düşük oranlara uygun düşen indirimlerle aynı biçimde değildir.

Nihayet, iki kategori arasına malî piyasa fonlarını sağlayanlar yerleşir. Devletten kredi alma ve borçlanma faaliyetlerini tercih etmelerinin nedeni, daha yüksek indirimi, yükümlülüğü kabul etme anında devletten beklemeleridir.

Üçüncü evrede malî gruplar, malî piyasa fonlarını sağlayanların değerden düşmesi için en etkin biçimde çalışırlar, böylelikle, bu evrenin hareketlerine egemen olabilirler. Bunu da ancak, kısmen yerine getirebilirler, çünkü, onlarla mücadele halindedirler.

İkinci evrede malî gruplara yönelen problem demek ki, farklı kaynaklı sermayeler arasındaki rantabilite oranının çarpıklıklarını olduğu gibi tutmak ve etkilemektir. **Etkin sermayeler bir taraftan birbirine uygun ve entegre olmuş bütünlükte gibi görünürler fakat, kâr getiren sermayeler olarak işlemleri bölünmüştür.** Sistemin «anahtarlarını» elinde bulunduran, malî gruplar paylarını maksimumda ayırt edebilir ve seçebilirler böylelikle birikim oranlarını, hiç olmazsa tam eğilim olarak, en yüksek düzeye çıkarabilirler.

Fakat gerçekte en kompleks problemlere yönelmeleri üçüncü evre sırasındadır. O anda sermayelerinin gittikçe artan bir geri çekimini yapmak, malî gruplar için, sözkonusudur : transferler sanayi sermayelerinin ve banka sermayelerinin ikili denetimi ile adamaklı kolaylaştırılmıştır.

Hiç bir özel sorun, değerlerin organik bileşiminin artması nedeniyle «dondurulmuş» ve sabit olan sermayeleri, hiç olmazsa kısmen, yeniden ele geçirmek söz konusu değilse, değer kazanmayacaktır. Bu nedenle, role, (relais) problemi değer kazanır. Değer düşmesinin (genel hareketle bağlı) etkin sermaye kesimlerini doğrudan doğruya etki-

lediği düşünülebilir. Fakat bu haşın tükenme, mümkün olduğu kadar, sakınmış olmalıdır.

Neşnel karşılıklı ilişkiler (üretim üniteleri arasındaki gerçek akımlar), bir noktada üretken sistemdeki değişmeler başka sermayelerin rantabilizasyonu üzerindeki zincirleme sonuçları kapsadıkça artık rantbl olmayan ünitelerin işleminin gerekli devamını oluşturur.

Bu durum üretimi toplumsallaştırmanın en önemli koşullarından biridir. Örneğin, zayıf rantabiliteli veya hiç rantabl olmayan ünite yada faaliyet branşlarının faaliyeti kesildiğinde, rantabilizasyon sistemi tamamiyle zayıf düşmüş olur. Bu üniteler veya branşlar demek ki, toplumsal olarak yararlıdırlar. Öyleyse bu «yararlılık» herhangi bir rantabiliteyle doğrudan doğruya belirlenemez.

Burada, rantabilite ve prodüktivite arasındaki çelişkilerin bir başka görünme biçimi var. Malî sermaye ve az çok önemli faaliyet «bloklar»ı tarafından terkedilenler yine de genel yeniden üretim de gerekli olurlar, yani sermayelerin değerlendirilmesi olarak kalırlar. Fiyatlar sistemindeki düzensizliklerle bu olguyu belirlemek, sürekli olarak değere karşıt uygulanan fiyatları belirtmek, yeterli değildir. Öyleyse hangi süreçlerle ifade etmek gerekir, malî gruplar brikimin gerçek görevlisi olan devlete özellikle dayanarak, sermayelerinin rantabilitelerini mümkün olduğu kadar savunurlar.

Zayıf oranlı ödenilen katma sermaye payı da devlet «fonlarının» «bedava» payı (hiç bir çıkarı yok) gibi bundan böyle malî sermayenin işleminin gerekli tamamlayıcılarını oluştururlar.

Mali sermaye etkisini daha da pekiştirir ve yeniden üretimin dolaylı ve dolaysız desteği olarak devletin vazgeçilmez tamamlayıcılığına gereksinme duyar.

Üçüncü eyre sırasında en açık olarak görünen şey budur. Malî sermayenin optimum rantabilitesi, maksimum

rantabilizasyon evresinde ve fiyat —maliyet ilişkilerinin giderek daha da elverişli olduğu «eskime» evresinde, bu katma sermaye paylarının «bedel»ini minimuma indirerek ve dıştan gelen payları sınırlayarak bu çabalara eriştiği vakit, «yeni hamle» gerçekleştirilmiş olmalı ve malî sermayenin çekilmesini kolaylaştırmalıdır.

Devlet ve malî sistemi o halde sermayeler (yada teminatlar sağlamak için müdahale edebilir. Devlete borçlanmalar veya devlet tarafından verilen teminatlar yine de son çözüm değildir. Vergilendirme ve bütçe finansmanı ile katma sermaye olarak gelirin dönüşümü itirazsız gelişir. Zorunlu tasarruf (zira bu vergiden başka bir şey değildir) üretken olmayan harcamalarını ödeyerek sistemin toplumsal yeniden üretimini sağlamaya ayrılan vergi tahsiliyle içinden çıkılmaz bir biçimde katılır. Devlet harcamaları (aygıtın sağlamlaştırılması ve sürdürülmesi) girişimlerin işlemesindeki malî paylarıyla açıkça dik-kati çekmez, çünkü «sermaye»nin bu payları hiç bir kâr getirmez.

Bankalar ve tasarruf örgütleri tarafından —tasarrufun— toplanması, özellikle bölümden bölüme sermayelerin deplasmanını gerçekleştirmeye ve tamamlayıcı bir payı malî gruplara sağlayarak «işleri yeniden oluşturmaya» izin vermiş —tasarrufun toplanması—, devlette fonların toplanmasıyla «aynı zamanda oluşmuş»tur. Bu hesaba göre kârlar ve bu kârların doğrudan tahsisi (devletten geçmeksizin) tekelci grupların çıkarlarına daha uygun bir çözümdür. Buna karşılık, devlet hiç bir kâr gerektirmeyen katma-sermayeyi, toptan dönüştürebilen gelirleri vergiyle en iyi biçimde toplayabilir. Şu halde «aynı zamanda oluşma»da olmayacak fakat vergilendirme ve banka tahsili arasında bir çeşit «iş-bölümü» olacaktır, iş-bölümünün önünde toplanılan kitleyi en yüksek düzeye çıkarmaya ve öyleyse birikimi hızlandırmaya mücadele ede-

cektir. Burada sonuç, bu açıdan, kârların vergisinin indirilmiş olması ve tedbirlerin tekelci firmaların otofinansmanını kolaylaştırmak için aranmış olmasıdır.

Buna karşılık, ücretli gelirler, ücreti aynı derecede azaltan ve kitleyi başka amaçlarla kullanmak için —toplumsal yeniden üretimi sağlamak (devlet aygıtını tekelci poliltikanın hizmetine vermek) ve tekellerin kârına dolaylı veya dolaysız olarak katkıda bulunmak— girişimler tarafından dağıtılan değişken-sermayelerin artan bir parçasını geri alan dolaylı ve dolaysız bir vergilendirme baskısının şiddetlendirilmesine maruz kalırlar. Tamamen girişimlerce eklenilen değeri genellikle, belli belirsiz bir biçimde, etkileyen T.V.A. kesin olarak tekellerin birikiminin hızlanmasına iki nedenden yönelmiştir. Bunlardan birincisi, zayıf rantabiliteli orta ve küçük girişimleri ve dev girişimleri «eşitlik derecesinde işler hale» getirmesi, ikincisi, tüm artı-değerin bir kısmının tekelci gruplar tarafından kullanılmasını, onu devlete emanet ederek, kolaylaştırmasıdır.

Rantabilisasyonun farklı evreleri ve genel devresel hareket arasında süren ilişkileri burada geliştirmek olanaksızdır. Devrenin farklı evreleri ve malî sermayenin çelişkileri farklı biçimde göründükleri için : ima edilen eğilimlerin her biri farklı «konjonktürler»de diğerinin önüne geçer.

Kâr oranlarının farklılaşması ve yatırılan sermayenin gerçekleşmesinden doğan güçlükler nedeniyle, malî gruplar sermaye yatırımlarının titiz ve dakik bir seçimini yapmalıdırlar. Bunla beraber, aynı zamanda, kullanılmaya hazır fonların giderek daha geniş ve çeşitli bir toplamını gerektiren tamamlayıcı birikim biçimlerinin gelişmesine yolaçarlar. Bu toplama, kaynaklarının çekilmesi nedeniyle, doğrudan doğruya devlet aygıtı tarafından (vergi politikası) kısmen gerçekleştirilmelidir. Devlet üst yapısında çelişkilerin kısmî ve acil çözümü, «üretken olma-

yan harcamalar»ın ve vergi toplanmasının ağırlaştırılmasına, bir girişimci ve bir müşteri devlet (devlet siparişleri) olgusuna yolaçar.

Fakat devlet finansmanının birikimine doğrudan müdahale etme olgusu onun genel yeniden üretimdeki rolünü de arttırır. Tekelci devlet kapitalizmine doğru bu kesin hareket, çelişkileri yeniden derinleştirir. Tüm sistem malî grupların egemenliğine girdiği ve onlara hizmet ettiği için, malî grupların çelişkileri daha da artar. **Devletin ekonomik temeli** —grupların tamamlayıcısı olduğu ölçüde— açıkça kârsızdır : rolünü ancak, üretim ortamının geçici veya kesin olarak rantabl olmayan kesimlerinin yükümlülüğünü kabul edip etmemesiyle oynayabilir. Müdahalenin iki biçimi (finansman-sübvansiyon, millileştirme) yinede birbirlerini özümleyemezler. Devlet finansmanı ve sübvansiyon, gruplar düzeyindeki birikime en uygun biçimlerdir, zira bunlar en iyi koşullarda oluşan çekmeye müsaade eden finansman kitleleri biçimini kullanırlar. **Millileştirme aksine, devletin ve devlet üzerinde grupların egemenliklerini başarısızlıkla yerleştirmeyi güçleştirmeye, engellemeye ve en sonunda yardım etmeye erkli aktif politik biçimlerin içerdiği probleme doğrudan dayanır.**

Kısacası, bu yönelimde, malî sermayeye bağlı çelişkiler, siyasi ve toplumsal bir boyut kazanırlar.

Bu çelişkilere yeniden dönelim. Malî sermaye ,biryandan yüksek kâr oranlarını doğrudan doğruya sağlamaya erkli çalışmalara, olabilen en iyi koşullarda yatırım yapmaya, katılmaya çalışır. Daha derinliğine olarak, faal olmadığı süreyi azaltmaya, para-sermayenin eğilimi ile bu anlamda uygun düşer. Daha ileriye gitmeksizin, oluştukları oranda sermaye kitlelerinin iş-gücünün sömürülmesine katılmak zorunda olduklarını ortaya koymak yetmeyecektir.

Fakat sermayenin bu yükümlülüğünün dolaysız koşulları, bu sermayeleri daha rantabl çalışmalara doğru yönel-

tebilmek ve ilerde onları kullanabilmek şeklinde para biçimindeki sermaye kitlelerini ayırmakta, malî grupların içinde bulundukları zorunlulukla engelenir.

Sınırlı şeyleri ileri sürerek, en kazançlı çözümün, sermaye, üretken sermaye gibi işletilmediği vakit olduğu söylenebilir.

Böylece, tekelci grupların sermayeleri, girişimlerin oluşturulması veya güçlendirilmesine, kâr «tahsil»i sisteminin oluşturulması veya güçlendirilmesine ya da kâr akımlarının sapmasına doğru yönelmezler.

Malî grupların eğilimi, para biçimindeki sermaye kitlelerini üretken ortamın dışında tutmaktır. Bu, tam olarak asalaksı eğilimi görüldüğü vakittir. Tıpkı para biriktirme gibi, bu sermayeler (değerler kitlesi olarak) genel yeniden üretimi frenleyen bir çekmeyi oluştururlar.

DOKUZUNCU BÖLÜM

TEKELCİ BİRİKİM :

ÜRETİCİ GÜÇLERİN HAREKETİ ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ ARASINDAKİ ÇELİŞKİLER

Kapitalist sistem şüphesiz üretici güçlerin gelişiminin «ala konulması» veya «engellenmesi»ni de böylelikle kapsar. Giderek daha açıklıkla görülen şey budur. Bu «ala koyma» ve «engelleme» anlayışı, üretim biçiminin temel çelişkisinin öznel düzeydeki açıklamalarından biridir. Fakat, sadece bu olumsuz görünüşe değer verildiğinde, temeli gözden kaçırmak tehlikesiyle karşı karşıya kalınır : gerçekte, üretim biçimi evrim göstermelidir. Sermayeyle genişletilen yeniden üretim bu evrimi zorla kabul ettirir. Öyleki, kapitalist toplumsal ilişkiler sistemi (ilkönce üretim ilişkileri, daha sonra değişim ve maledinme ilişkileri) üretici güçlerin «yönelimi»nin veya «sapma» sınırını nedeni olarak daha iyi görülebilir ve genel toplumsal gelişimle, giderek daha dolaysız bir biçimde onları engeller. Bu dev gibi çözülme gerçekte kapitalist sistemde, değişikliklerin tek kaynağıdır; buna karşın faal üretken güce ait olan iş-gücünü, sermaye gereksinimlerine oranla bağlı bir rolü değerden düşürmesi olgusuna bağlıdır. Ayrıca, bu bağlı rol, tekelci aşamada, iş-gücünün niteliklerinin bozulmasına, değerden düşmesine, veriminin azalmasına eşlik eder.

Öznel olarak bu olgu «gereksinimler»in (yeniden üre-

tim ve «dilekler»in (değişiklik) giderek daha da çekilmez baskısıyla belirlenir.

Üretim ve mal edinme ilişkilerinin zorla kabul ettirdiği «ayak bağı»na oranla, üretici güçlerin hareketini kumsursuzca koymak için, moral (ideblojik) yargılardan özenle sakınmak gerekir.

Üretim biçimi, doğa üzerinde insanın zaferleriyle aynı derecede olan —mutlak olarak ele geçirilen— somut bir «teknik devrimler» silsilesini tamamiyle tanıdı. Fakat, doğal güçlerden toplumsal yararlanması olmayan ve kârı olan itici güç, «paradoks» —emekle sermaye arasındaki temel çelişmeye bağlı—, faal üretici gücün en sonunda doğrudan doğruya kâr kanununa egemen olmasıdır.

Öyle ki, bu gücün çapraşık kapasiteleri, sömürde sermaye gerektiren acil yararlanmada, aşağı yukarı gerilemiş ve küçültülmüştü. Kapitalist üretim ilişkilerinden ileri gelen bu yönelim bizzat bu kendi biçiminin belirmesinden beri vardır: beşerî emek onun araçlarından ayrılmıştır. Tekelci aşamayla, bu yönelim sadece iş-gücü kapasitelerinden bir «yararlanma yetersizliği»ne değil aynı zamanda bir zarar vermeye ve hatta kayıtsız şartsız bir tahribe yolaçar.

Ve aslında, üretici güçlerin bir «yöneliminden» bahsedilebilir mi? Buna göre, tümü ile toplumsal yeniden üretime başvurmak gerek. **Tarihsel olarak, tüketim son çözümlemede üretimle saptanmıştır. Ve bu hiçbir zaman tersine çevrilemez. İnsanların tüketme biçimlerinin, tamamıyla bir arabuluculuk silsilesinden ileri gelmesi, insanların ürettiği biçimdedir.** Üretimin bu etkisi tüketim üzerinde dolaysız bir biçimde kendini göstermez. «Sunulan» kullanımlarındaki her somut değişiklik yeni bir «istem»le sonuçlanır görünür. Karşılığında, üretim üzerinde tüketimin etkisi ve toplumun bu kararın farkına (tersine) varması biçimi oluşturur.

Tüketim yinede kapitalist sistemin doğrudan doğruya «yapı»sından, değer biçimlerinin (fiyat dalgalanmaları) ve öte yandan sermayelerin hareketiyle (kâr) saptanmıştır.

Prodüktivite değişimleri, yeni kullanım-değerlerinin arzı, somut olarak ölü-emek ve canlı-emek arasındaki ilişkiye bağlıdır. Üretimde değişikliğe giriş, sermayenin organik bileşiminin gelişimi ve kâr oranının düşme eğiliminin etkisi altındadır.

Oysa, iş yöntemi giderek daha «kollektif», toplumsal oluyor. **Ölü emeğin (kristalize) sonuçlarından, özel mal edinme (üretim araçları biçiminde) demekki doğrudan doğruya üretimin aldığı biçimler üzerine giderek tüm ağırlığıyla yüklenir.**

Sermayenin yoğunlaşması, tekellilik, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasıyla, üretim-tüketim ilişkisini «tamamlamak» için, üretim ve gereksinimle tüketimin toplumsal belirtilmesini birlikte ortaya çıkarırlar. Üretim araçlarının özel mülkiyetinin yokolması, değer yaratıcı olarak, emeğin (iş) tümüyle toplum hareketinin gereksinimlerine gerçekten uygun düşmesi için ilk koşuldur. Fakat üreticilerin üretim araçlarını mal edinmesi ancak, tümüyle üretimin entegrasyonu ve karşılıklı ilişkisi gözönüne alınınca, toplumsal olabilir.

Tekeller tüketimin somut tespitlerini, (kullanım-değerleri olarak, biçimler) giderek daha yapmacıklı bir biçimde oluşturur görünürler. Toplumsal gereksinimler (üreticiler topluluğunun) üretime tekeller tarafından verilen bir yönelimle uyuşmadıkları ölçüde bir veya daha çok tüketim modelini gerçekten zorla kabul ettirirler. Sermaye birikimi giderek daha önemli bir «israf»a neden olur.

Çünkü burada sermaye ediniminin özel karakteri, toplumsal gelişmenin temel fireni olarak ortaya çıkar.

Tekelci sermaye, birikerek, şüphesiz somut üretim değişimlerini gerektirir ve yerel iş prodüktivitesini art-

tırmaya yönelir. Fakat yerel prodüktivite artması —tekelci sermayenin rantabilizasyonu gereksinimlerini titizlikle içine almış— toplumsal düzeydeki üretici gücün genel gelişmesi üzerinde olumsuz sonuçlar elde etmekle durmaz.

Bu gelişme, iş nesnesinin ve aletinin toplumsal üretici gücün gelişme gereksinimlerine bağlı olmasını —en yüksek toplumsal düzeyde— gerektirecektir. Bu da oluşan şeyin tam tersidir. Zira ürünlerin artan niceliğinin ve faal iş-gücüyle belirtilen bir bağımlılığa sürüklenilen kullanım değerleriyle nitelik yönünden belirtilen yelpazenin üretimine ulaşan toplumsal emeğin, genel niceliğinin azaltılması, bağıl olarak bu iş-gücünü, kayıtsız şartsız ortadan kaldırmadığı zaman; nitelemez ve zarar verir.

Sermayelerin eşit olmayan birikimi, toplumun artan kutuplaşmasına ilişkin olarak (ücretlilerin artması), üretimin artan toplumsal karakteri ve mal edinmenin özel karakteri arasındaki çelişkinin gelişmesinin belirleyicisi olarak tekelci çerçevede hareket eder. Bu çelişki, uygun bir şekilde düşünüldüğünde, gizlenmemiştir, fakat kapitalist üretim biçiminin en yüksek noktası ve yükselen evresi süresince tam gelişmesinde ulaşmamıştır. Güçlenmek için, kapitalizm, teknik devrimlerin, üretken güçlerin bir kısmını eleyen ve üretimden haşın bir biçimde eleyerek iş-gücünü bozan, gerçek toplumsal varlıklarını kazandıkları sırada, az çok düzenli, devresel sarsıntılardan geçiyordu. Kapitalist birikim, bu sarsıntıların arasından toplumsal prodüktivite yolunu açıyor, teknik ilerlemeyi «yutmaya» izin veriyordu. Kapitalist üretim esas itibarıyla «ilerici» idi. Günümüz de artık bu durum söz konusu değildir.

Tekelcilikle, organik bileşimin artması ve sermayenin yoğunlaşma çabası, onarmaları (yeni düzenlemeleri) durdurur, produktivitenin ve sermayenin rantabilitesinin artmasını sürekli biçimde birbirinden ayırır.

Prodüktivite artmaları bazen firmalar ve sanayi grupları düzeyinde çok önemlidir.

Fakat, bilimsel kavramların ve az çok dolaysız olarak gerçekleşebilir teknik uygulamaların gelişmesinin sunduğu tüm «çözümler» arasında, daha önceki sabit sermayeleri maksimumda değerlendirme gereksinimine ulaşmış, sermayelerin mümkün olan en hızlı rantabilizasyonunun kesin bir seçimini yapar.

Kâr —fiyatlar sistemi üzerinde oynama ve pazarı doğrudan doğruya geliştirme olanaklarına bağlı olan— **gerçekte toplumsal düzeydeki üretici güçlerin gelişmesiyle anlaşmazlığa düşer.** Bundan dolayı toplumsal düzeyde kalifiye emekle, doğal kanunlardan dolaysız yararlanma sözkonusu değildir, aksine kâr akımını arttırma için özel gruplardan yararlanılır.

Kapitalist toplumsal ilişkiler, emeğin niteliğini geliştirmenin (en genel anlamda alınan, yani bilgilerin becerilerin, kültürün gelişmesi) ücretliler - sermaye ilişkisiyle, yaratıcı kapasitelerin uzmanlaşması ve kısırlaştırılmasında zıddına dönmesini verir. Kalifiye işçiler teknik toplulukların uzantıları şekline bürünmüşlerdir. Mühendisler ve kadrolar «rantabilite» kanunuyla egemen olunan, aşama sırasına konulan bir uzmanlaşma sistemine giderek daha da sokulmuşlardır; kurstan geçirme, kâr kanununa göre, minimumuna düşürülmüştür.

Toplumsal düzeydeki üretken iş-gücünün artması, «el-işi» ve «kafa-işi» çalışmalarının kompleks ve dinamik bir beraberliği olarak yaratılan, iş-gücünün çapraşık güçlüklerini (potentialité) asma, sebat ve gelişmeyle olur. El-işi ve kafa-işi halinde bölünme —manifaktür tarafından zanaatçılar sınıfının yokedilmesinden beri— sermayeyle tekrarlayıcı ve parçalara ayrılmış emeğin sömürülmesi üzerinde tamamiyle yetkili bir çağ açtı. Tek de-

ger yaratıcısı olarak iş-gücü, sermaye yaratmanın ve kâr birikiminin gereksinimlerine boyun eğmiştir.

Fakat günümüzde bu yaratacı iş-gücünü yükümlülükten kurtarmanın olanağı vardır. Otomasyon ve sibernetik —şu halde bulgunun yaratıcısı émeğin yararına, tekrarlayıcı émeğin giderek artan bir biçimde bertaraf edilmesi— şimdiden bu gizli teknik devrimin belirtilerini oluşturuyorlar, bunlar ancak, büyük sanayiye aşmanın somut çarelerinin (hiç olmazsa ortaya çıktığı ölçüdeki) belirtileridir. Ve her biçimde, bu değişimlerin pratik denemesi, genel sonuçları elde etmek için çok fazla zayıf ve sınırlıdır.

Birikimin eşit olmayan gelişmesinin —tekelci girişimlerin sermayelerinin dolaşımının hızlandırılması— elle tutulur, somut biçimde yeni olanaklar ortaya çıkartması ve aynı gayretle, daha açık olarak üretim araçlarının toplumsallaştırılmasının gerekliliğini göstermesi devam eder. Otomasyon ve sibernetiğin, ortaya çıktıklarından itibaren, belli faaliyetlere, belli branşlara, malî gruplarca, ölçülü uygulamaları denendi ve bunlar sırayla sermayelerin farklı birikiminin güçlü bir faktörü oldu.

Gerçekte bunlar, malî gruplar tarafından egemen olan, toplumsal prodüktivitenin artmasının en büyük gizli güçlerine (potentialité) bizzat egemen oldukları için toplumsal bir denetimi, en dolaysız biçimde ve doğrudan doğruya gerektiren faaliyetlerdir. Bu sonuncular, toplumsal prodüktivitenin gelişmesinin stratejik noktalarda yenilenmelerini uygulamayı yaymak şöyle dursun, rantabilite farklılaşmalarını daha çok saptırmak için onları kullanırlar.

Böylece, «teknik ilerlemeler», tekelci sömürü sistemiyle bağdaşmaları nedeniyle ortaya çıkar ve gelişirler, yaratıcı gücün çok taraflı kapasitelerinin gelişmesi şartlarını meydana getirmeye katkıda bulunmak yerine (iş-gücünün kısaltılması, en yorucu işlerin aradan çıkartılması

ve hafifletilmesi, bilgilerin gelişmesi), sermayelerin değerinin düşürülmesi ve yoğunlaşmasının katıksız cihazlarından olurlar.

Devlet tarafından büyük ölçüde desteklenen ve finanse edilen —rantabilizasyon süreleri nedeniyle—, «öncü» sanayilerin ve araştırma sektörlerinin, tekelci sermayenin birikimini ve yeniden üretimini sağlamanın bir aracı olan (fakat toplumu geliştirmenin bir aracı olmayan) mali sermayenin rantabilizasyonunun gereksinimlerine, mümkün olan en sıkı biçimde uyarlanmış oldukları bu «saçmalığa» ulaşılır.

Üretici güçlerin gelişmesinde en büyük sonuçları elde edebilen bilimsel ve teknik araştırma faaliyetlerinin, devlet tarafından dolaylı veya dolaysız olarak desteklenmesi ve finanse edilmesi olgusu —özellikle—, başka amaçlardaki kârı bu faaliyetlerde kullanmanın ve yöneltmenin, gerçekte devletin toplumsal içeriğine ait olduğunu açıkça gösteriyor. Bu çok önemli bir politik problemdir. Tekelci gruplar, yükselmeleri, kârın «araya girmesi»ni engellemek için dolaysız olarak desteklemiş ve korumuş olmalarının aksine istedikleri vakit kâr anlamındaki araştırma çalışmalarını saptırmak için dolaysız (sözleşmelerle) ve dolaylı olarak (bilimsel politika, araştırmacıların gelişimi, teori ve pratik arasındaki ilişkilerin organizasyonu, araştırma ve sanayi üzerindeki etkiye) müdahale ederler.

Böylece, yeni değerlerin tek yaratıcısı emek, üretim ve yeniden üretimin maddi koşullarını tekeline alan sermaye arasındaki kapitalist üretim biçiminin temel çelişkisi, toplumsal faaliyetin tüm düzeylerinde yeniden buluşur. Bu temel çelişki üreticilerin günlük yaşam koşullarına, şimdiden ve üretici güçlerin gelişmesine, gelecekte, yüklenir. İş araçlarının özel mülkiyetinin kapitalist ilişkisi, üretimin artan toplumsallaştırılması çerçevesinde, üretici güçlerin gelişmesiyle giderek daha az bağdaşır.

Üretim ve yeniden üretim sisteminin kilit noktalarını ele geçiren kapitalist azınlık (malî oligarşi) toplumun sonraki gelişim olanaklarını söndüren ve yoldan çıkaran zararlı, asalaksı rolünü açığa vurur.

Genellikle üretim anarşisini 'aşağı yukarı' oluşturan özel mal edinmenin sonucu anlatıldı. Ve, gerçekte, doğru- dan doğruya rantabiliteyi arayarak, kapitalist gruplar, üretici güçlerin sonraki gelişmesini tehlikeye düşürürler.

Tekelciliğin ayırıcı niteliği, malî oligarşi tarafından yönetilen ve elde bulundurulmuş sermayelerin, sermayelerin değerden düşmesini engelleme biçiminde komşu ürünlere ve çalışmalara özellikle yönelmesidir. Gruplar tarafından ortaya çıkarılan yeni faaliyetler, maliyetler (el-işçiliğinin sömürülmesi, daha önceki sabit sermayenin maksimum geri alınması) ve fiyatlar (pazarın yapısı, müşterilerin gereğince hazırlanması, devlet-müşteri üzerinde faaliyet) üzerinde birlikte hareket ederek, elverişli fiyat maliyet ilişkilerini, sınırlı bir dönem boyunca, elde etmeye izin veren «mazgal»lara katılırlar.

Tekelci aşamada, kapitalist «anarşi» devam eder. Bir taraftan, gruplar, üzerinde artan bir denetim, baskı yaptıkları devletin iktisadi politikasına giderek daha da bağlanmışlardır. Bu anlamda, kapitalist «programlama» yeniden üretim ve birikim düzeyinde devletin dolaysız müdahalesi ve üretimin toplumsallaştırılması eğilimiyle gerekli olarak yerine getirilmiştir. Fakat diğer taraftan, bu programlama, malî gruplar arasındaki mücadelelerle sürekli olarak aşılmış ve tekrar tekrar suçlandırılmıştır. Sistemin diğer bir sorunuda her nitel değişimin genel düzeydeki sonuçlara yansımalarıdır.

Malî grupların devletten yararlanması sürekli bir biçimde sabit değildir. Örneğin, bütçe düzeyindeki devlet harcamalarının paylaştırılması (sürekli olarak) gruplar arasında bir etkinlik (erk) paylaşımına neden olur. Her biri

şansını dener, fiyat ve pazar ilişkilerini işine geldiği gibi değiştirmeye çalışır, devletin dolaylı veya dolaysız tedarikleri düzeyinde (tarifeler, dış ticaret politikası) durumunu ve yönünü önceden saptatmaya yönelir. Devletin maksimum drenajı ve mümkün olan en yüksek artı-değer kitlesinin toptan gerçekleşmesini tümüyle sağlamak zorunda olması olgusu üzerinde, grupların «aralarında anlaşması» mümkündür. Fakat yönelimler, bu artı-değer kitlesinin nasıl paylaşılması gerektiğini belirtmek sözkonusu olduğu anda ayrılık gösterirler. Oysa, bu paylaşırma devletsel üst-yapının müdahale sınırını aşan kanunlara uygun düşer. Geçici olarak bir düzeyde düzenli, gruplar arasındaki çelişki yüksek bir düzeyde arttırılınca yeniden belirlir. Bunun içindirki, esaslı biçimde, süper-tekelcilik («tüm» tekellerin entegrasyonu) olanaksızdır. Yaşayabilmek için, tekelci toplumun motorunun («değeri düşürülen sermayeler» üzerinde kâr oranının düşmesine ağırlık verdirerek yüksek kâr oranının sağlanması) yok olması gerekecekti. Süper-tekelcilik, kapitalist üretim biçiminin dışında kalan, tekellilikteki çelişkilerin derinleşmesini (intériorisation) tümüyle gizleyen ideal bir biçimdir. «Anarşi» branşların ve bölgelerin v.s. nin gelişmesi arasında açıkça sürüp giden uyumsuzluklarla anlatılır.

İlkönce olanların branşlar düzeyinde nasıl ortaya çıktığını görelim. «Dev girişimler» ve malî gruplar çağında, «yüksek prodüktiviteli faaliyetler» sorunu, tekelci yapının farklı bir biçimiyle ele alınamaz. «Yüksek girişim»in ve «yüksek branş»ın eski sorunu arasında temel olarak türdeş olmamalı (héterogéné) yoktur. Bu daima fazla kâr sorunudur.

Yüksek girişim ve yüksek branş her ikisi de yatırılmış sermayeye (bağlı) bir oranla kâr akımını kendine çekmek durumunda —az çok sürekli— dir. Malî gruplar sermayelerini yatırmak ve geri çekmek için bu çarpıklıkla-

ra dayanırlar. Fakat pazarların gelişimi üzerinde daha genel olarak etki yapmak zorunda olmaları —özellikle, diğer sermayelerin rantabilitesini uzaktan baltalamakta yetenekli yöntemler ve ürünleri tanıtarak doğrudan doğruya yüksek bir rantabiliteye sahip olanlarından zayıf rantabiliteli branşları ayıran— onlara, çarpıklıkları devam ettirmeye yönelmenin önemini gösterir. Bundan yararlanan, malî gruplar yatırılmış sermayeyi maksimumda geri alma gereksinimi nedeniyle bu çarpıklıkları devam ettirirler. Öyleki, branşların görünüşü («kullanım-değerleri» ile tanımlanan) devamlı olarak bozulma halindedir.

Belli branşlardaki sermayenin yoğunlaşma çabası teknik değil ekonomik gereksinimlere uygun düşer. Burada başlangıçta «rasyonel» hiç birşey yoktur. Öyleki bu yoğunlaşma —toplumsal düzeydeki üretimin her bilinçli düzenlenmesinden tamamıyla ayrılan—, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti ve toplumsal gelişmenin bilimsel örgütlenmesi üzerine kurulmuş bir toplumda, üretimin ait olacağı şeyin bir prototipi (ilk örnek, ilk tip) veya bir imajını kesin olarak sağlayamaz.

Bize görüldüğü gibi üretim biçimindeki «irrasyonalite»ler ne kadar açık! Sermayeler, ısrıflar ne kadar çok!

İlkönce gerçekleşmeye bağlı «ısrıflar»ı ele alalım. Örneğin, her girişim rekabet cephesinde tutunmak için hizmetlerin ve işlevlerin bir serisine tümüyle sahip olmak zorundadır. Ticarî kuruluşlar, alıcıların tedarikleri, istem'e «sıkı sıkıya uymak» zorunda kaldığı ölçüde, nesnel bir gereksinime uygun düşer.

Fakat böylece üretken yatırıma, birikimin bir kısmını ayıran, brüt kâr kitlesinin önemli bir kısmını yutar, çelişir, karmakarışık bir hale gelirler. Burada ilk adımı atanların iddia ettiklerinin aksine, reklamcılık, alıcının koşullandırılmasıyla, bilgiyi zehirlemeyle enformasyonu değiştiren, olumsuz toplumsal bir rol oynar. Ve, şüphesiz, bu ti-

carî kuruluşlar, bu reklâmcılık v.s. yeni kullanım - değerlerinden, gerçekten yaratmak için kullanılabilir olan güçlerin yokolmasına doğru oluşurlar. Bir firmanın reklam bütçesi, belli ki verimsizleştirilen «çareler»le, örneğin araştırmayla veya tamamıyla sade bir biçimde ücretlerin arttırılmasıyla, üretimin yetkinleştirilmesi için yapılan yatırımlarla aynı orandadır.

Topumsal elde bulundurma ve mal edinme sistemi, sistemde listeyi düzenlemenin güç olduğu «israflar» kadar sadece onu kapsar. Güçlük içinde bulunan tüm «sektörler» asalaksı faaliyetlerin çoğaldığını görürler. Konut bunalımı inşaat görevlilerini sevindirir, iş-piyasası güçlükleri geçici iş acentalarının varlık nedenidir ve idarelerinin malî güçlüğü, veresiye satınalma topluluklarına ait olan tekelci tefecilerin refahını sağlar. Tıpkı saflık ve büyük tutkuların umutsuzluğu, gözboyayıcıların, münecimlerin ve şarlatanların kasalarını doldurduğu gibi. Her topluluk «irrasyonel»le doludur. Basın, uyuşturucu kötülükleri gürültülü bir utangaçlıkla ortaya koyar fakat onu madrabazların en büyük kârı için tanıtır, arzu ettirir ve tükettirir. İnşaat toplulukları (Şirketleri) gelişmemiş olanların kalıntılarını yağmalar, televizyon bilimsel bilgilerden daha çok gerçekten olağanüstü temizleme tozu konusunda reklam ve cinayet yayar.

Devlet kapitalizmi evresinde çok büyük önem kazanan silahlanma üretimi ve askerileştirilmeyle saptanan toplumsal emeğin, icat çabasının, yaratmanın dev gibi «israf»ından ne de çok bahsedilir!

Bize «irrasyonel» gibi görünen şey, tam olarak, doğrudan doğruya toplumsal sistemle oluşturulan, toplumsal çelişkilerin dış görünmeleri sonucudur. Sonuçlar düzeltilmiş, değiştirilmiş olabilirler, fakat suçlandırılması gereken bu temel belirleyicilerdir. Yani, kapitalist devam etmek için,

bu birikimin oluşturduğu, biriktirdiği ve kullandığı koşullardan, toplumsal ilişkilerden yararlanır.

Tekelci topluluğun yarattığı biçim, bilimsel bilgileri uygulamanın, doğal gúçlerden toplumsal olarak yararlanmanın múmkún olup olmadığını ėósterir.

Doğal gúçlere daha iyi egemen olmak ve tanımak için emeğinin neticelerini ve çabasının sonraki yönelimini kollektif üreticinin insafına bağlı olarak koyan, toplumsal demokratik organizasyon ancak üretme ve tanıma araçlarının kollektif mülkiyetine dayanabilir. Toplumsal çelişkileri ortadan kaldıramaz fakat doğal gúçlerin artan ústünlüėu ve beşeri emeğin ústün niteliklerinin ilerleyici bir açılımı yönünde, toplumsal çelişkilerin çözümlerine yön verebilir. Tekelci topluluk, daha da derinlemesine, üreticilerin ve onların iş-araçlarının ayrılmasıyla belirtilmiştir.

Toplunun her nitel ve nicel değişikliği, en sonunda, sermayenin toplumsal iç çelişkilerinin egemenliğindedir. Hatta bir başka toplum «ham hayali» geniş ölçüde tekelcilik çerçevesinde toplumsal hayatın ivedi, somut koşullarıyla belirtilmiştir. Üretici gúçlerin yerel sürekli değişimlerinin yönelimlerini «denetleyerek», malî sermaye, topluluğun «maddi biçimleri» üzerinde (teknikler, kullanım-değerleri, «ihtiyaçlar» üzerinde) ve sunma biçimleri üzerinde bir etkiye aynı zamanda sahip olur. Bunla beraber, bu düzeyde, bunların çelişkileride kapitalist üretim biçiminin «saçma» ve «şaşırtıcı» karakterinin bilinçli mücadeleleriyle sürekli olarak beslenmeleri gibidir. Bu karakter giderek daha algılanabilir ve geniş kafa ve elemekçi yığınlarıyla gerçekleşir.

Doğrusu, «kârlılık» doğrudan doğruya sıkıntısı çekilen gereksinimlerin hoşnutluğuna temelden karşıttır.

ONUNCU BÖLÜM

SERMAYENİN TOPLUMSALLAŞTIRILMASI

ve

ÇELİŞKİLERİN DERİNLEŞMESİ (int  riorisation) EĞİLİMİ

Üretimin toplumsallaştırılmasının gelişimini daha öncede gördük, bu faal gerçek sermayeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı arttırır ve emek-sermaye çelişkisini aynı gayretle derinleştirir.

şunu da belirtelim ki, üretim ara  clarının toplumsal sahipliği ile (bizzat   reticilerle) hiç bir ilişkisi olmayan «sermayenin toplumsallaştırılması»na gelince (hisse senetli şirketler v.s.), bu, daha «soyut», daha anlaşılmaz olur ve çok önemli sonuçlardan birinin, çelişkilerin derinleşmiş olmaya yönelmesi olan toplumsal mülkiyet biçimlerini geliştirir, tamamıyla basit bir biçimde bu durumun ifade ettiği şey, **  elişkilerin, yüksek bir dereceye yöneltilmiş olmakla beraber, gelişmesi ve gayrete gelmesi tekel-lerin ve grupların oluşturduğu az çok bağdaşık** (mütecanis) **toplulukların içindedir**, bu durum üstelik, temel ve üst yapının çok daha kompleks bir karşılıklı etkisine yolaçar. **Bu da tekelci devlet kapitalizmidir.**

şüphesiz, doğrudan doğruya, k  r oranının düşme eğiliminden ve sa  it sermayelerin değerden düşmesinden doğmuş çelişkileri yeniden aşma da devletin rolü ve «sermayenin toplumsallaştırılması» arasındaki bir zincirleme bulmak zorunluluğu olacaktır.

Devlet müdahalesinin çelişiklere ivedi çözümler (kısmî) araması şu halde sınıf ilişkilerinin yeniden oluşmasını sağlamak için, araması artık sadece politik ve ideolojik düzeyde değil ekonominin temel düzeyinde de gerekli olacağına göre, politik yönetim (hükûmet), görevinin «transferler»den uygun bir biçimde bahsederek, etkilemek durumunda olmadığı fakat fonların drenajını ve tekelci kârları arttırmak veya korumakta elverişli «katma» çarelerin oluşumu sürecinin politik baskıya dayanmak durumunda olduğu özel bir «girişim»in yönetim kurulu olur. Devletin, iktisadi ilkesi, devletin değil, tekellerin kârıdır.

Fakat ilk önce «hisse senetli» şirkete geçişi ele alalım.

Sermayenin özel sahipliği (ki bu üretim araçlarının özel sahipliğini içerir) girişimin organizatörünü (patron), sömürü ve kârdan çıkarı olan «bireyi» kapitalist girişimci yapar.

Bu da, girişimde, salt egemenliktir. Fakat kapitalist üretim biçimi bu girişimciyi birçok kişiler halinde gösterir.

Yönetici (direktör, menacer) «mal sahibi»nden ayrılır. Bu sonuncu doğrudan doğruya bir «iştirakçiler» kitlesi olarak görünür.

Yönetim, elde bulundurma bölünmüş olduğunda «bir çok parçalara» bölünür.

Büyük sorun üretim biçimleri hareketini izleyen ve düzenleyen, demekki giderek toplumsallaştırmanın ikili niteliğiyle (karışıklı bağımlılık ve entegrasyon) gösterilen, üretim, değişim ve birikimin kapitalist biçimlerinin nasıl ve hangi sınırlarda sermayenin ve artı-değerin özel sahipliğinin «matris»ini koruyarak gelişebildiğini bilmektir. Bu da, genel düzeydeki karşılıklı bağımlılıklar nedeniyle, genel yeniden üretim ve birikimden ayrılamayan (ve şu halde ilkönce tekelci birikimde gerekli tamamlayıcı bir rol oynar) fakat —devlet egemenliğinin değişe-

bileceği olgusu nedeniyle— tersine, yani malî gruplar ve tekelci kâra karşı mücadelenin maşası haline dönüştürülebilen devlet sermayesinin çapraşık katılma biçimlerinin görünmesi ve gelişmesi sorununa değer kazandırır.

Sermaye «paylarının» çokluğuyla uygun «büyük girişimler», «üniteler» halinde oluşturulan, tekelci işletmeler mülkiyetin özel karakterine bağlı çelişkileri bu nedenle yapılarından atmadılar.

Üretim araçlarının «tekeli» ancak üretim biçiminin başlangıcında, üretim araçları sahipleri (kapitalistler) ve iş-gücünün sahipleri (işçiler) olarak genel toplumsal ayrılığı belirler. Fakat bu, «kollektif» tekel giderek, doğrudan doğruya kavranılabilir olmakla, tekelci girişim, «grup», malî-sermaye biçiminde somutlaşır.

Kesin olarak dayanışmalı olan **sermaye kesimleri arasında iki tip ilişki vardır**. İlkönce, her kesim (fraction) olabilen en hızlı biriktirmeye ulaşmak amacıyla doğrudan doğruya kendisi tarafından ve kendisi için mücadeleye girer. Bu anlamda, diğer kesimlerle, sürekli **rekabet** halindedir ve bu rekabet kesinlikle artı-değerin paylaşımı için bir mücadeledir. Bu mücadeleye girmek için, her kesim sürekli olarak tümüyle «ayrıcalıklı» özel bir durum sağlamaya çalışmak zorundadır. Bu da daha çabuk biriktirme olanağını belirli oranlarda artırmakta sermaye kesimine izin veren somut belirleyicilerle olur.

Fakat açıkça, elbirliği ile daha iyi bir somut temel bulmak için sermayeyi ortak olmaya zorlayan, bu mücadelenin zorunluluklarıdır.

Başka tip ilişki, örneğin **ortaklık, «koalisyon»**, şu halde topluluğun, paylarını arttırmakta, üretici güçlerin gelişmesiyle istenilen düzeye yükselmekte, onlara izin veren sermaye kesimleri için temel bir araç olarak görünür.

Mücadele ve birleşme (koalisyon) —ve son olarak tekel ve rekabet— kesinlikle aynı gerçeğin iki biçimi-

dir. Koalisyon, ancak mücadele olanaklarını arttırmanın bir yoludur. Fakat bu mücadele sürerse, her kesim, özel bir durumda bulunduğu için doğrudur.

Tekelci entegrasyonun ancak sermayenin bölünmüş, soyutlanmış, yoksun bırakılmış karakterini arı (saf) bırakan bir birikim hareketi görünüşü olmasını ve «genel rekabet anından» geçen sermayeler arasındaki dış mücadelelerin koalisyonlar ve gruplar içinde yolunu yeniden bulmasını belirleyen şey budur.

Koalisyonlar asla «eşit koşullar»da ortaklıklar değildir, bunlar iç güçlerin ilişkilerinin sonucu olan egemen (ve denetim) sistemlerdir.

Organik bileşimlerine göre sermayenin farklılaşmasına ve eşit bir biçimde dağıtım sayesinde ulaşabildikleri kâr oranına gelince, sermayenin soyut kesimlerinin düzenlenmesi ve birleşmelerinde rantabilitelerin farklılaşma sistemlerinin birbirine eklendiği görülür. Şüphesiz bu iki sistem birleştirilmiştir. Her biçimde, toplam kâr kitlesi elde edilen artı - değerin görünüşü ile sınırlanmıştır.

Sermayenin özel sahipliğini korumakla beraber, toplumsal üretim ve değişim faaliyetlerinin karşılıklı bağımlılığı ve entegrasyonu, diğerlerinin rantabilizasyon şartı olan birilerinin «değerinin düşürülme»sini, sermayeler arasında giderek daha kompleks ortaklık biçimlerine ulaştırdı.

«Sermayenin toplumsallaştırılması» ilkönce falan veya filan mal gruplarının üretimine (metalurji, kimya, mekânîk yapı, elektrik v.s.) sınırdaş oldu. Sonra dolaşım (ticari işletmeler) ve finansman (banka ve kredi toplulukları) egemenliğini aynı zamanda kazandı.

Dev girişimlerin gelişmesini inceleyerek bir universalizm (genelleştirme) eğilimi gözönüne alındı. Branşların engellerini «aşarak» tekelleri geliştiren bu eğilim, sanayî, ticaret, v.s. sermayeler arasındaki çelişkilerin

derinleşmesini ifade eder. Malî gruplar ekonomik düzeyde bu üniversalizmin sonucudur. Birleşme ve ortaklığın iki biçimi özellikle her ilgiyi yeniden edinmeli : «hisse senetli şirket» ve kredi.

Hisse senetli şirket, kapitalistlerin her biri için, kâr elde etme, işin genel gidişine bağlı olduğundan dayanışmalı bir kapitalistler topluluğu görünümündedir. —belli sınırlarda—. Toplumsal sermaye «kesimleri», iş-gücünün sömürülmesi ve mümkün olan en yüksek kâr elde etmek için dayanışma halindedir. Ortaklığın tek nedeni, bireysel olarak elde edilen her payın, sağlayacak gücü olmadığı bir kâr oranını, elbirliği elde etmek için yeterli bir düzeyde yatırılmış sermaye kitlesini başlangıçtaki hareket noktasına ulaştırmak zorunluluğudur.

Kredi en soyut ortaklık biçimidir fakat aynı zamanda alacaklı ancak, değer sahipleri arasındaki, tüm ilişkiler esasının aracı bir elemanı olduğundan en geniş ölçüde bir toplumsal biçimindedir. Fakat ters yönde iki akımla (ki onun biri genel eş-değerli bir akımdır) karakterize olan, değişimin (mübadele) aksine kredi her iki akıma değil tek bir akıma olanak tanır : «karşı fikir» yatırılmış tutarın (meblağ) değerlendirilmesine, mal sermayenin gerçekleşmesine ve kârın elde edilmesine doğrudan doğruya bağlı bulunur. Bu bir değişim değildir çünkü bu sonuncu doğrudan doğruya farklı kullanım-değerlerinin ikili dolaşımını içerir ve tanımla, sona erer. Ortaklık için tek gerçek temel, kredinin tek varlık nedenidir.

Tıpkı «anonim şirket»in sınırlı ortaklığı gibi, kredi daıma birikimin eşit olmayan karakterinin sonucu olan egemen güçleri ve farklılaşmaları içerir.

Bu nedenledir ki, ortak olan sermaye ister istemez belli bir güç ilişkisindedir. Paylara orantılı olarak «anonim şirket»in neticelerinin dağıtım kuralları çok iyi sürer

(tıpkı, belli bir anda, krediyi düzenleyen normların sürdüğü gibi).

Fakat her geçici birleşme bir dış farklılaşmaya doğru gelişir. Hisse senetli şirkette, farklı tipte hissedarların ortaya çıktığı görülür. Bu olgu, «denetim»in ifadesi olan hissedarların durumunu sağlamlaştırma veya güçlendirme, yeni dış paylara başvurmaya içerebildiği ölçüde dengesizdir. Dağılımları nedeniyle başka hissedarları ustalıkla idare eden, güçbirliği yapmış hissedarlar azınlığı tarafından denetlenilen, böyle anonim şirket, bu «denetim» hissedarlarının durumlarını güçlendirmek için «dış» dayanaklar aramak zorunda olduğundan açıkça bir grup veya bir malî topluluğa bağımlı olabilir : bu hissedarlar kârlarının artması veya korunması karşılığında bağımsızlıklarını trampa ederler.

Bir şirketin yönetimi veya stratejisi üzerinde bir denetim yapma düzeyine erişen belli hissedarların etkilis, ancak kısmi olarak, bu şirkete yatırdıkları sermayenin önemine bağlıdır. Şu halde ancak, çevrelerine, yani gruba bağımlı kaldıkları daha geniş koşullarda bu hissedarları uyararak, onların rolü açıklanabilir.

Bir işin rantabilitesi demekki, sadece, sömürünün iç koşullarına değil (emek-sermaye ilişkileri, örgütlenme, iç yönetim, üretim aygıtının değişiklikleri) aynı zamanda tek bir sistem halinde birleşmeye yönelen dış ilişkilere de (pazar, kredi, finansman ilişkileri) bağlıdır; bu bakımdan, malî sermaye ancak, zorlayan, fakat dıştan kendini kabul ettiren, bir dış sınır olarak girişimler düzeyinde ortaya çıkar.

Fakat, girişime oranla malî grubun kesin karakterini gerçekten gizleyen bu bakış tarzı (üstelik geçerli) zıttıyla tamamlanmış olmalıdır. Burada «yalnız» bir işten değil topluluktanda hareket edilebilir. Grup bakımından bu ilişkiler gözönüne alınırsa, şirketin dış ilişkileri bundan böyle işletme koşullarını; pazarları, krediyi, finansmanı tü-

münü aynı zamanda kapsayan, grubun dış ilişkiler sisteme katılır.

Finansman organları tarafından sağlanan, gruba özgü sermayeler, doğrudan katılma (grup payı) nispeten zayıf olsa bile, işlerin gidişinde etkilidir. Bundan böyle, ne değişim ilişkileri, ne kredi payları, ne de her evrenin, her girişimin v.s. emek-sermaye ilişkileri, sonunda, topluluğun hareketinden bağımsız olmayacaktır. Tüm çelişkiler gruplar düzeyinde yansır.

Nihayet, **gruplar arasındaki karşılıklı bağımlılıklar** sorununda değer kazanır. Gerçekte, bu sonuncular açık olsun veya olmasınlar, sınırlı stratejik anlaşmalarla ifade edilen belli ilişki tiplerine gruplar arasında sahip olurlar. Şu halde tüm «yerel» çelişkiler, azar azar, genel bir düzeye yansımış olur. Ve buna karşın her kısmî çözüm sermayelerin verdiği savaşta bir çeşit uzlaşmayla sonuçlanır.

Tekelciliğin acil iç çelişkilerine kısmi çözümler getirmek için kapitalist girişimlerin ileri sürdüğü çarelerden yararlanabildiği ölçüde, devlet giderek daha büyük bir rol oynar. Ve toplumsal yeniden üretimin tüm görünüşleri daha sık olarak dayanışmalı, daha birbirine bağımlı olduğuna göre bunda şaşılacak hiç bir şey yoktur.

Fakat bu dayanışma ve bu karşılıklı bağımlılık kesin olarak bir «entegrasyon» ile karıştırılmamalıdır.

Büyük topluluklarda bileşik sermayelerin karşılıklı ilişkiler sistemi —entegrasyonlu değil— olarak malî sermayeyi kavramak, tekelci kâr sistemini aydınlatmaktır. Bu dönem boyunca tekelci kapitalizmin egemen karakteristiği, tekelci sermayeler ve tekelci olmayan sermayeler ya da büyük, orta ve küçük girişimler arasındaki kâr oranlarının az çok belirli bir farklılaşmasıdır. Ayrıca küçük sermayelerin yenileşmek, yeniliklere ulaşmak için güçlüklerle karşılaştığı açıktır. Bu küçük sermayeler, dev girişim-

lerin rekabetine karşı koymak, yerine getirmek için büyük güçlüklerle karşılaşır.

Fakat —daha öncede görüldüğü gibi— üretimin tayin edici kesimi, dev girişimlerin tamamıyla küçük bir azınlığında toplanmıştır. Bir taraftan da, orta ve küçük girişimlerin bir kesimi bu dev girişimlerin gerçekte şubeleridir. **Kâr oranının farklılaşması gerçekte giderek aynı grupların içinde gerçekleşir.** Atölyeler, işletmeler ve hatta büyük girişimler, artık yeterli bir kâr getirmedikleri için, mâlî gruplar tarafından terk edilmiş olurlar. Demek ki artık sadece tekelci olmayan sermaye ve tekelci sermaye arasında bir karşıtlık söz konusudur. Daha önce belirtilen üç evreden sermaye kesimlerinin geçişi, malî grupların «rantabl alanlar»da (ki bu sürekli olarak değişir), tamamlayıcı payların bu tekelci kârın gerçekleşmesine yardım ettiği ölçüde, ancak aynı durumda kalarak üretken sermayenin hemen hemen tümünü denetleyebilmeleri olgusuyla sonuçlanır.

Bu nedenle, **malî sermayenin belirleyici durumundan bahsedilebilir.** Bir grubun oluşturduğu işlerle birbirine bağlı şebekenin stratejik noktaları genel hareketin değiştirilmesi nedeniyle ciddi olarak denetlenmiş olur. Böylece, grubun genel faaliyetine giren farklı «öğeler» üstelik birikimle çeşitlendirilen araçlar olarak da tasarlanabilir. Sanayi ve ticari işler (genellikle holdingler biçiminde biraraya getirilenler) kârı biriktirmeye yolaçarlar, banka toplulukları iki yardımcı kategori halinde bölünürler : bir tarafta, grubun işlerinde, hiç olmazsa tamamlayıcı olarak, kullanılmaya elverişli sermaye kitlelerini biraraya getirmeye (toplamaya) yolaçan mevduat bankaları (veya tasarruf toplayıcı bankalar) ve diğer yandan yeni işlerin yaratılması ve yönlendirilmesinde, iştirakçilerin «cüzdanları» sayesinde, müdahale edebilen işbankaları, Nihayet hernekadar bu, malî grupların faaliyetinin esası, menkul ve gayri menkul

değerlerin, v.s. «yönetimi» ve spekülasyonu olmasada önemsemek gerekecektir.

Para-sermaye halindeki varlıklar (ihtiyatlar) çok kısa vadede gerçekleşebilmelidir, aksi takdirde bunlar tümüyle elde bulunan bir biçimde varolmak zorunda kalırlar. Bu her an kullanılabilir varlıklar «pazar»da grubun etkisini büyük ölçüde artırır ve gruba özellikle işlerin yeniden ele geçirilmesi olanağını sağlar.

Fakat yeni kârlı işlere olan yatırımın veya mevcut işlere elverişli katılmalar sağlamanın çok daha yüksek —kâr— oranları sağlamaya yol açtığını ve şu halde gruba özgü sermayelerin uygun bir rantabilizasyonuna çok daha uygun düştüğünü aşağı yukarı kabul etmek gerekir.

Yeraldığı siyasî, iktisadî koşulların tümü gözönüne alınan, bir malî grubun stratejisi, gerçekte çeşitli düzeylerde yer alan birçok stratejilerin kombinezonudur.

Herşeyden önce, **en dar malî anlamda strateji** gerçekten dönüşümler ve garantiler deyimine göre düşünülmüştür. Banka sisteminde kısa vadeli kredi ve finansmanlar özellikle katılmaların sağlanmasıyla gerçekleştirilen orta ve uzun vadeli işlemlere karşı durmazlar, aksine onları tamamlarlar. Fakat salt «malî» faaliyet, spekülasyon işlemlerine mücadele ederse, sanayi ve ticaret işlerinin verebildiği kârları genellikle garanti etmez. **Katılmaların oluşumu ve denetiminin «temelleri», açıkça malî grup tarafından sağlanan kâr drenajı, sanayi ve ticari işlerin otofinansmanı arasındaki ilişkiyi iyimselleştirmeye yolaçar.**

Şu halde, üstelik bir de malî strateji (değerleri ele geçirmek bir portfötü yönetmek, para itilafları üzerine oynamak), **sanayi işlerinin denetimi ve finansmanı stratejisi, yani, bir banka stratejisi (drenaj, kredi) ve bir «sanayi» stratejisi (en kârlı alanlara doğru finansmanların yönlendirilmesi) var.**

Tam olarak söylenecek olunursa, strateji ve günlük yönetim arasında hiç bir engel yok ve böyle olmakla beraber, gereksinim tüm işleri uyarlamayı kolaylaştırmak biçiminde, en geniş yönetim özerkliğine denetlenilen işlerin çok zaman bırakmakla, bir gruba kendini zorla kabul ettirir. Fakat bu durum, bu yönetimin, geniş şartlarda, grup politikasının ister istemez yaptıklarını yapabilen menacerlere emanet etmiş olduğu gerekli netice olarak, içerir.

Bir gruba yeniden bağlanmış şirketlerin yöneticileri gerçekten hissedarlar meclisinden seçilmemişlerdir. Daha kesin olarak, en güçlü hissedarı temsil eden (elde bulundurulmuş iştiraklar olarak ve etki olarak), günlük yönetimde büyük bir esneklik gösterebilirler bile şu veya bu özel iş de grubun genel politikasının yerine getirilmesi ve uygulanmasının görevlisi olma durumuna gelirler.

Gerçekte, belli bir iş düzeyinde, hissedar gruptan kaynaklanan sermaye paylarının ve çekmelerin hareketine oranla yardımcı olmuştur ve idareciler sermaye hareketlerini etkilemeye yol açan gerçek «karar yetkisi»ni temsil ederler. Aynı gayretle, hissedarlar ustalıkla idare edilmişlerdir. Yüksek rantabilizasyon evresi boyunca, sonuçlar oto-finance etkilere ve dağıtılan ortaklık payları ancak tek bir kaygıya cevap verir: gereksinmeyi karşıladığı ölçüde malî sermayeyi etkilemek. Eskime evresi süresince, orta ve küçük hissedarların getirdiği sermayeler rantabilite oranının düşmesini daha orantılı olarak desteklerler.

Açıkça, sermaye kesimlerinin giderek daha kompleks ve farklılaşmış yapılarının ve geçici birleşmelerinin sonucu oldukları için, **malî sermayeler dengeli ilişkiler sistemi değildir.**

Sermayelerin yatırımı ve çekme hareketi ciddi güçlüklerle karşılaşır ve duraksamalara uğrar. Kamu müdahale-

lesi gereksinimi, sadece toplumsal ilişkilerin yeniden oluşmasının genel koşullarını (politik, adli, ideolojik v.s.) sağlamak için değil aynı zamanda tekelci sermayenin yeniden üretimini mümkün olan en etkili biçimde tamamlamak içindir. Bu gittikçe daha açık bir şekilde görülür.

Öyle ki, malî gruplar içinde çıkar mücadeleleri gruplar ve devlet arasındaki ilişkilerde malî grupların rölesi olur. Devlet genel yeniden üretimle, tekel kârı ile bağdaşan sınırlarda tekelliliğin çıkar mücadelelerini geçici olarak korumakta yetenekli tek organize kadrodur. Devlet müdahalesi, şu veya bu fırsatta, özel bir tekelci gruba alehte görünebilir.

«Devletin hikmeti» en güçlü malî grupların çıkarlarına uygun düştüğü ölçüde sermaye topluluğuna kendini zorla kabul ettirebilmesi pek o kadar önemli değildir: devletin her faaliyeti kesinlikle bir ayarlama ve uzlaşmayla neticelenen bir faaliyet olarak görünür.

Devlet, kesin olarak bu ortak çıkar alanı azalmaya yöneldiği ve kapitalist sınıfın içindeki zıtlıklar geliştiği için, kapitalizmin genel çıkarlarının aleti olmaktan giderek daha az memnun olabilir.

Sermaye yoğunlaşması yüksek bir dereceye ulaşıldıkça, çeşitli sermayeler esas itibariyle pazarda karşı karşıya gelirler. Buna karşılık tekelci gruplar, tümünü değilse bile, hiç olmazsa üretimin, dolaşımın ve finansman şebekelerinin temelini ele geçirdikten sonra, **kâr için mücadele önce tekelci sistemin içinde, sonra da giderek, devletle gruplar arasındaki ilişkiler düzeyinde yer alır.**

Toplumsallaştırma, devletleştirme ve çelişkilerin derinleşmesi kendi aralarında bağımlı üç ögedir.

«Sermayenin toplumsallaştırılması» ve «üretimin toplumsallaştırılması» ancak kapitalist üretim biçimine özgü çelişkileri derinleştiren iki harekettir. Üretimin toplumsallaştırılması, sömürülen ücretli bir kitleyle kapitalist bir

azınlığı daima daha fazla karşı karşıya getirerek, ücretli emek ve sermaye halinde toplumun kutuplaşmasına neden olur. Fakat, üretici güçlerin gelişmesi mal edinmeyle giderek daha az bağdaştığı zaman özel mal edinmenin sürmesine müsaade ederek, sermayenin toplumsallaştırılması çok güçlü bir azınlığa, bir oligarşiye toplumun yönetimini daima daha çok sunar.

Sermayeler arasındaki çelişkilerin derinleşmesi, hafiflemek şöyle dursun, aksine bunun kapsadığı tüm «tahripler»le kapitalist sistemin anarşik karakterini ortaya çıkarır.

Kapitalist anarşi (kaynağını doğrudan doğruya özel mülkiyetten alan) gruplar arasında yok olur gibi görünür. Tröstler, karteller vs. tarafından kabul ettirilen rasyonalizasyon ve organizasyondan pek çok bahsedildi. Gerçekte, anarşi grupları daha sonraki mücadelelerinde, tam o anda, faal ve yüksek (gruplar arasındaki mücadele) bir düzeyde tekrar görünür. Tekelcilik bu anarşik niteliğin hafifletilmesinin temelini oluşturamaz. Aksine tekelcilik, kapitalizme özgü çelişkileri daha dolaysız olarak aktarır: sınıf mücadeleleri üretici güçlerin gelişmesinin yönünü (dolaysız olarak kâr üzerinden ve dolaylı olarak teknolojik tercihler üzerinden hareket ederek) değiştirirler ve bu olguyla, kapitalist mal edinmenin çelişmeli niteliğini güçlendirirler.

Şüphesiz, üretim araçlarının özel sahipliğini koruma çerçevesinde, üretici güçlerin toplumsal gelişmesi ve kapitalist ilişkiler arasındaki çelişmelere hiç bir gerçek çözüm yoktur. **Tek çıkar yol, toplumsal mülkiyete geçmekle olur.** «Engellemeler», «ısrafılar», «irrasyonallitler» olarak «içeriden» ortaya çıkan şey, yalnızca bu çelişkinin sonucudur. Çözüm iki gereksinime uygun olarak ortaya çıkar: doğrudan doğruya üreticilerle üretimin yönetimi ve bilimsel bilgiye en uygun çözümlerin araştırılması (demokrasi-

nin ve bilimsel formasyonun gelişmesi). Ancak bu değerle, toplum kendine özgü harekete sözünü geçirme yeteneğini bulabilir. Üretici güçleri geliştiren emeği ile **sadece elle tutulabilir doğal gereksinimleri giderek yerine getirmesi değil aynı zamanda**, bilim ve üretim arasındaki ilişkiyi kesinlikle bağdaştırarak, bu gereksinimleri geliştirmek ve zenginleştirmek zorunludur. Ve son olarak, bu, kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminde temelden olanaksız bir şeydir. Çünkü tam olarak kapitalist mülkiyet işçileri iş-aletlerinden ayırır. Sermayenin giderek daha soyut biçimlerinin gelişimini kesinlikle belirleyen aşağı yukarı bu ayırmadır.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

TEKELCİ AŞAMADA EŞİT OLMAYAN BİRİKİM VE YENİDEN ÜRETİM

Şimdi açıklanması gereken şey, tekelci aşamada, toplumsal yeniden üretimin güçleri giderek daha karşıt bir tarzda ve geçici olarak nasıl çözümlediğidir, bu da birikim kanununun aldığı özel biçimleri tanımlamaya çalışmak demektir.

Üretim biçiminin hiç bir aşamasında bireysel şekilde, toplumsal sermayenin kesimleri olarak sayılan sermayeler, boyutlarıyla orantılı toplumsal artı - değerden bir pay elde etmeyi istemezler. Genişletilen yeniden üretimlerine izin veren somut koşulları sürekli olarak yeniden yaratmaya çalışan (şu halde kârlar biçiminde sömürü «netice-leri»nden hareketle sermayeye katılma), sermayeler arasındaki mücadele tekelci aşamanın özgül ayırıcı niteliği değildir. **En yüksek sömürü oranlarının ve en elverişli artı - değerın eşit olarak paylaşılmasının araştırılması sermayenin özel niteliğine ve artı-değerin edinilmesine çözümler bir biçimde bağlanmıştır.** Bu anlamda, tüm aşamalarda, sermayelerin kâr sağlamak için mücadele ettikleri göz önüne alınca «maksimum kâr kanunu» tekelci aşamayı tamamen niteleyemez.

Tekelci birikimin ve yeniden üretimin gerçek sorunu başkadır. Malî sermaye kârlarının nasıl oluştuğunu ve üretimin artan toplumsallaştırılması ve sermayelerle oluş-

turulan yoğunlaşma koşullarında toplumsal düzeydeki sermayenin nasıl yeniden meydana geldiğini açıklamak söz konusudur. Faal sermayeler arasından ayrılan artı-değeri dağıtma ve toplumsal düzeyde bu artı-değerden yararlanma, genel kâr oranının düşme eğilimi ve kâr oranlarının farklılaşması arasındaki ilişkilerin gözden geçirilmesiyle ancak kararlı olabilen yeni sorunlar getirir.

Artı-değer kitlesi duraklaya duraklaya, düzensiz bir biçimde artmaya devam eder. Toplumsal düzeyde, sermaye birikimini sürdürür ve genişletilen bir ölçüde yeniden ortaya çıkar. Fakat genel kâr oranı, yani ayrılan genel artı-değer kitlesi ile toplumsal düzeydeki faal sermaye toplamı arasındaki oranı azaltmaya yönelir.

Genel kâr oranının kesin bir şekilde düşmesine sebep olan faktör, toplumsal düzeydeki faal sermayenin organik bileşiminin artan yükselmesine dayanır. Üretken kombinezonda, «ölü emek» (değişmeyen sermaye) «canlı emeğe» (değişken sermaye) oranla giderek daha büyük bir kesimi temsil eder. Tümüyle alınan sermaye dolaşımı süresi, bu bakımdan, daha da uzamaya yönelir. Üretim araçları ve özellikle ilk sırada üretim aletleri (donatımlar, makinalar, tesisatlar, temel yapılar v.s. sermayenin toplam değerinin giderek daha önemli bir bölümünü gayri menkule çevirirler.

Bu eğilimde, üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin çelişmeli hareketiyle onları birleştirmeye çalışacak çözümlenmesi gereken karşı-eğilimlerin önemli bir dizisine karşı çıkar. Üstelik onların ilişkilerinden sakınmak gerek, zira bu karşı-eğilimler birlikte aynı yöne yönelen bir demet biçimini almazlar.

Kâr oranının düşme eğilimi sömürü oranının yükseltilmesiyle esaslı bir biçimde engellenmiştir. Bu yükseltme (sömürü oranını ç.) toplumsal yeniden üretimin kanunlarıyla belirlenen sınırlar, başlangıçlarla karşılaşır. Öyleki,

ikinci karşı eğilim, yani faal toplumsal sermaye kesimlerinin bir kâr getiren sermaye olarak bertaraf etme gücü sömürü oranının yükseltilmesi devresini arar ve üretimin toplumsallaştırılması nedeniyle giderek dayanışmalı, giderek birbirine bağımlı bir bütünlükte işleyen sermayenin farklı kesimlerine dönen kâr oranlarının açılmasını harekete geçirir.

Sömürü oranının yükseltilmesinden hareket edelim. Bu yükseltme ilkönce kapitalist üretim ilişkilerinin genişlemesiyle ve özellikle «geçim masrafları maliyeti»nin şimdiden çalışan işçilerin maliyetinden daha zayıf olduğu yeni iş-güçlerinin yutulmasıyla ,mümkün olduğu kadar yeri-ne getirilmiştir.

Şu halde gerekli iş-zamanı daha kısa olacaktır. Ayrıca, başlangıçta daha zayıf dirençli bir kapasiteye sahip olan, az önce kapitalist üretimde bütünleşmiş bu yeni iş-güçleri, uzatma ve şiddetlendirmeyi daha kolay elde etme durumunda olacaklardır. Fakat sermayelerle belli bir süre boyunca «fazla» kâr sağlama olanağı arasındaki rekabet koşulları «şiddetli» bir anlamda yani emek (iş) prodüktivitesinin artması anlamında birikimi harekete geçirirler. Emegi uzatma (iş-süresini ç.) ve şiddetlendirmek (emeğin sömürüsünü ç.) için prodüktivite artmalarından yararlanma, tıpkı sömürü oranının yükseltilmesi ve güç ilişkilerinin diğer görünüşleri gibidir. Sömürü oranı hiç bir zaman önceden belli değildir. Fakat prodüktivite artmasının, farklı iki tarzda sömürü oranını arttırmaya mücadele etmesi devam eder.

Herşeyden önce, makinelerin, işçilerin yerini alması **genel kullanım koşullarını değiştirir ve iş-piyasasını etkiler.** Gözden kaçırılmaması gereken şey, «muvazzaf ordu» ve «ihtiyat ordu»su arasındaki ilişkilerin çapraşık nüanslardan düştüğüdür. Şüphesiz bir tarafta «meşgul işçiler» ve diğer tarafta işsizler vardır. Tüm düşük istihdam, va-

sıfsızlık, «düşük ücretli iş», belli bir zaman için yapılan sözleşme, yerleşme, ayrı sözleşme v.s. biçimleri doğrudan doğruya bu genel sürecin öğeleri olurlar. Göçmen işçiliğin ithalatı, tıpkı ücret alanlarının farklılıklarından yararlanma gibi daha büyük bir sorun olan «artmaya» (yeni iş-güçlerini yutma) ve muvazzaf ordu ile ihtiyat ordu arasındaki ilişkilere aynı zamanda katılır. Elde edilmeye çalışılan şey, şüphesiz çalışan işçilerin ücretleridir. Öyleyse önemli olan ücretliler arasındaki rekabet üzerinde bağlı düşük istihdamın (veya iş piyasasının değişmesinin) etkisidir.

Fakat güçler ilişkisinin daha önceleri çalışmış olan işçiler için değişmeyeceği kabul edilse bile, genel sömürü oranı sümürü koşullarının farklılaşmasının tek sonucu olarak artmış olacaktır. Şu halde sömürü oranının yükselticisi değişmeyen bir biçimde özenle çalışmaz, branşlara, sektörlerle, işçi kategorilerine ve bölgelere özgü koşullara uyar. Üretim hacminin genişlemesi dönemlerinde, işçiler prodüktivitenin artırılması (salıverilen) ve kısmen üretim aygıtının genişlemesiyle eritilmişlerdir. İşçiler teknolojik değişmelerin sıçramalarından iki nedenle etkilenirler. Sürekli değişme ve vasıfsız işsizlik. Kâr oranının yükselticisi kısmen büyük ölçüde üretim aygıtında yeni iş-güçlerinin entegrasyonuna (göçmenler, vasıfsız gençler, kadınlar) uğrar.

Sömürü oranı üzerinde prodüktivitenin artmasının diğer sonucu, dolaylı bir sonuçtur. Bu etki, «prodüktivitenin yararları» tüketim nesneleri üreten sermayelerden, geçim fiyatları üzerine yansıdığı ölçüde görülebilir. Başka bir deyişle, **iş-gücünün yeniden üretiminin değer olarak maliyeti** (demekki sömürünün sürekliliğinden ve kârların birikimi sağlamış olduğundan dolayı ödemek gereken, geniş anlamda alınan, ücret) **her ne kadar bu maliyet çelişmeli sonuçlarının merkezi olsada, azaltılmalıdır.** Yine başka bir

değişle, prodüktivite artması ve tüketim neslerinin tek değerinin düşmesi, gerçekten «geçim» fiyatlarının düşmesiyle belirlendiği ölçüde, kapitalistler iş-gücünü sürdürmek için daha az kesenin ağzını açmak zorunda kalacaklardır. İş süresi ve yoğunluk derâcesi, oran olarak düşürülmedikçe daha yüksek bir sömürü oranı elde edeceklerdir.

Örneğin, iş-günü 9 saat olsun ve bu «geçim gereçlerinin» eş-değerini üretmek için gerekli iş-zamanı genel prodüktivitenin artması ve özellikle bu geçim gereçlerini üreten branşların prodüktivitesinin artması nedeniyle 3 saat:ten 2 saate düşerse, sömürü oranıda $6/2$ den $7/2$ ye, yani 3 den 3,5 a geçer. Sömürü oranı değişmemiş kaldığına göre, ister, iş-günü gerçek ücret indirilmeksizin 6 saate $4/2$, $6/3$ eşit olur) geliştirilmiş olsun ister, bu ücret % 50 arttırılmış olsun. İş-gününün indirilmesinin ve ücretin artmasının hesaptan çıkarılacağını buna eklemek gerek. Fakat sömürü oranı indirilmeksizin aynı zamanda meydana gelebileceklerini de eklemek gerek. Gerçekte, güç ilişkilerinin neticesi olan, ücret artmaları ve saat indirimleri kısmen prodüktivite ilerlemelerini izleyebilirler, bundan dolayı sadece sömürü oranını arı (saf) bırakmazlar, ancak sömürü oranının yükseltilmesini kısmen frenleyebilirler.

Bu da şüphesiz meseleleri karmakarışık eder, çünkü iş-gücünün yeniden üretiminin maliyeti dengesiz değildir, nicelik ve nitelik yönünden gelişme halindedir. Geçim gereçleri geniş anlamda belirlenmeli ve iş-gücünün yeniden üretimi için tarihsel olarak gerekli tüm öğeleri kapsamalıdır (yani belli bir anda işçilerin ortalama tüketimine giren eski ve yeni ürünleri). Bu tüketim, somut değişiklikler üretim ortamında ortaya çıktıkça ve tüketim biçimi üzerine yansidikça biçim değiştirir. Sanayii grupları ve dev girişimler «istem»i dolaysız olarak uygun hale getirmek ve biçim vermek için müdahale ettikçe, bu tüketim ancak kıs-

men iş-gücünün yeniden üretimine uygun düşer. Bu da, olgusal düzeyde, doğal gereksinmelerden hoşnutsuzlukla (iş-gücünün yeniden üretiminin «gerçek» gereksinimi olarak) ve tekeller tarafından empoze edilen güçlü bir tüketim veya fazla tüketimle ifade edilir.

Sermayenin etkisinin artması, prekapitalist biçimlerin çözülmesi ve ücretliliğe yeni iş-güçlerinin geçişi, kısacası kapitalist ilişkilerin yüzeyinin gelişmesi birikimin bir kısmını emer. Bu da, emek prodüktivitesindeki değişmelere müdahale etmeksizin ve bundan dolayı sermayenin organik bileşimini arttırmaksızın genişletilen, bir ölçüde sermayeyi yeniden üretme neticesi olarak sayılacaktır. Fakat bu, tek maliyet fiyatına indirgeyerek, kârlarının artmasını araştırmaya; sermayeler arasından hiç olmazsa bir kısmını zorlayan, sermayeler arasındaki rekabeti hesaba katmamak olacaktır. Bu indirim, şüphesiz, değişken sermaye halindeki harcamaları azaltarak sağlanmış olabilir, bu da bizi yukarda hatırlatılan, gerçek ücretin indirimine götürür. İşçi direnişi ile bu indirimle karşı çıkarılan engeller, yine de makinelerle, canlı iş-gücü değiştirilerek önlenebilirler. Diğer yöntem, değişmez bir nitelikle, değişken sermaye harcamasını indirmektir. Ortalama emek prodüktivitesi toplumsal düzeyde, nispeten kısa dönemler boyunca, bir gerilemeyi tanıyabilse bile (özellikle ne zamanki üretim topluluklarından, ilk iş olarak, vazgeçmiş, zayıf prodüktiviteyi güçlü bir istem nedeniyle tekrar yoluna koymuştur), **ölü emeğin canlı emekle değiştirilmesi insafsızca devam eder. Ve bu değiştirme, maliyet indirimi ile kâr oranlarının yükselmesini sağlamakta sermayelerin sahip olduğu olanakla sürekli olarak gayrete getirilmiştir.** Normal olarak sermayelere «hak» veren şeye daha orantılı bir artı-değer payının bireysel sermayelerle araştırılması, bu sermaye toplamını «genel» kâr oranını (yani toplumsal düzeydeki kâr oranını) zayıf düşürmek düzeyine ge-

tirdiği söylenebilir. Şu halde kâr oranının düşme eğilimi, bireysel olarak alınan sermayelerin kâr oranını yükseltmenin araştırılmasıyla yönlendirilmiştir.

Farklı branşlarda, fakat aynı zamanda «değer devrimleri»yle belirlenen (yani farklı ürünlerin değerleri arasındaki oranların düzeltilmesiyle ve ikincil olarak, fiyat sistemlerinin değişmesiyle), üretim ortamının genel düzeyinde, prodüktivitenin yüksek bir düzeye geçişi dolaşımlarının tümünü tamamlamak, şu halde tüm değerlerini ürüne aktarmak, vakti olmayan ölü değerlerin ortadan kaldırılmasıyla sona erer. Üretim aletleri biçiminde sabit sermayenin değerini yavaş yavaş, üretken yararlanmayla azaltan, fiziki eskime de, o zaman, bu değeri kısmen ve tamamıyla ortadan kaldıran moral eskimeye (yani toplumsal) eklenir. Faal sermayenin bir kısmının değerinin düşürülmesinin, bu süreci, yoğunlaşmayı daha bir belli etmek ve genel kâr oranını nispeten yükseltmekle beraber, toplumsal düzeydeki sermayeyi canlandırır.

Tekelci aşama; üretken ortamın farklı branşlarındaki gerçek dayanışmanın veya karşılıklı bağlılığın, genel yeniden üretimin (üretim, gerçekleşme, birikim), **toplumsal sermayenin bir kesimi kâr getiren sermaye olarak işlemekten durursa ancak** gerçekleşeceği böyle bir basamağa ulaştığında durur. Farklılaşma süreci soyut sermaye bölündüğü vakit birbirine bağlı üretken bir topluluğun öğeleri olarak sermayelerin birleşmesiyle sonuçlanır. **Kâr oranının düşmesi karşısında sermayelerin mücadelesi, demekki artık sadece sömürü oranının yükseltilmesini içermez.** Bu mücadele, toplumsal sermayenin bir kısmının «ortalama» kârı veya herhangi bir kârı bu nedenle istemeksizin çalışmayı sürdürmesini ister.

Artı-değer kitlesi artık toplumsal sermayenin hepsine paylaştırılmayacak fakat, toplumsal sermayenin belli kesimleri arasında paylaşılacaktır. Bu da, toplumsal

sermayenin üretim masraflarının bir kısmının ya fiyat-maliyet oranının uzun süren dağıtımıyla (tekel fiyatı) ya hammaddelelerin bedava veya ucuza eldesiyle (tarifeler) ya kârlı mal satma olanağının yaratılmasıyla (devlet pazarları) ya da kayıtsız şartsız transferlerle (sübvansiyonlar), mümkün olabilir.

Devlet müdahalesinin değişik biçimleri ancak kâr farklılaşmasının yüksek düzeyindedir. Hatta tekelci sermaye içindeki farklı kâr oranlarıyla işleyen sermayelerle, ortak olur veya birleşirler. **Bu da ancak, kâr oranlarının eşit bir biçimde dağıtımının işlemesiyle açıklanabilir.**

Neden eşit bir biçimde dağıtım kanunu artık kendini zorla kabul ettirmeye varmıyor? Hangi engellerle karşılaşılıyor?

Bu en basit şu şekilde açıklanır. Ortalama kâr; ya sermayenin başka branşlara göç etmesi, ya da maliyet fiyatının düşmesini harekete geçiren teknik değişiklikler yapmaya zorlanmasıyla aşağı bir düzeyde bulunur. Ortalama kâr oranını tayin etmeye yönelecek, branştan branşa yapılan bu transferlerdir. Fakat bu eğilim sermayelerin «transfer edilebilirliği» sınırlarında sıkıştırılmış kalır. Oysa, sadece değişken sermaye ve değişmeyen sermayenin bir kısmı (az çok değişmez döner sermayeye erişir) başka üretim branşlarına doğru harekete geçirilebilir ve yöneltilebilirler. Sermayenin gerçekleşmesinin (para haline dönüşmesi) oynaması aşağı yukarı sabit sermaye düzeyindedir. Bu sermayenin değerinin düşürülmesi, sonuçlarının (ki bu değer düşürme bu sabit sermayenin sorumlu bir gerçek değerinden az değer biçmeyle veya düşme halinde parasal değişimler yüzünden yetersiz bir revalüasyonla ifade edilir) sabit sermaye değerlendirmelerine müdahale ettirmesi olgusu, sermaye olarak ve sermaye gibi aktif öğeler olarak başlangıçta angaje edilmiş değer-

lerin ancak kısmen transfer edilebildikleri olgusunu gizler.

Eğer belli sermayeler hızlı olarak birikir ve hızlı bir dolaşımı öğrenirlerse, yüksek kâr oranları sağlamak için esas olarak kendilerine gerekli olan başka sermayelerin değerini düşürmeyi durdururlar. Zayıf rantabiliteli sermayeler başka branşlara veya daha güçlü rantabiliteli ortaklıklara doğru yönelemezlerse ve de üretim aygıtlarını değiştiremezlerse, bundan dolayı malî sermayenin karşılıklı ilişkiler sisteminin mahkumu olurlar. Bu zayıf rantabiliteli sermayeler ancak güçsüz haldeki kârlı bir ortaklık (bazen düşük faizli borç almalar veya senetler halindeki belli plasmanlar için durum böyledir) ve biriktirilen para tutarı arasında bir seçim yapabilirler. Üretimin toplumsallaştırılması bu zayıf rantabiliteli sermayeleri ortaklığa katılmaya zorlar ve mali sermaye sistemi bu sermayelerin tekel kârına yanaşmasını reddeder. Ortalama kârın oluşumu, eğilim olarak, artık sadece bir aldatma değildir. Kâr oranından bahsedildiğinde, hangi sermayenin sözkonusu olduğunu bilmek gerekir.

Malî sermaye, küçük boyutlu sermayelerin değerinin düşürülmesinden doğan sonuçları durdurmayı tam olarak, başaramaz. Yeniden üretim hareketi sürekli, düzenli değildir. Belli dev girişimlerin veya belli sanayi gruplarının (piyasa anlaşmaları ve «uygulanmış fiyatlar»la belirlenen) durumlarının sağlamlaştırılması henüz gerçekleşmemiş evrimin vede değer acımasız gelişimini tamamıyla gizleyebilir ve bundan dolayı işlerin rantabl anına kadar mali sermayenin iştiraklerini ansızın güçleştiren acil durumlar ortaya çıkabilir. Sürekli olarak rakip grupların hazırlanmasında aşağı yukarı bu nedenledir. Yeni bir ürünün veya yeni bir yöntemin tek korkutucu belirtisi şimdiden (önceden de görüldüğü gibi) gruplar arasında pazarlığın bir ögesi olarak sayılabilir.

Eğer sistemin genel dayanıksızlığı -karşılıklı bağımlılıkların gelişmesinden ileri gelen- gruplar arasındaki «vahşi mücadele» de uzun dönemler boyunca yoğunlaşmaya giderek daha öncelik verirse, aksi durum ortaya çıkabilir: savaş sadece başka araçlarla politikanın devamı değil, bu aynı zamanda devletlerin desteği ile tekelci grupların mücadelesinin devamıdır. «Hatalı harcamalar» artık sadece bir piyasa (silahlanma) değildir, etki alanlarının haşın yeniden oluşumuna mücadele ederler ve devlet finansmanının kısmen değerini düşürülmesi neticelerini telafi eder.

Kapitalist birikim kanunu gerçekte tekelci aşamada tamamıyla ortaya çıkan iki görünüşü kapsar. **Bir tarafta, toplumun iki kutubu, emek ve sermaye arasında artan karşıtlık**, bu durum, üreticilerin daha önemli bir kitlesinin daima işlettikleri üretim araçlarından uzaklaştırılmalarını fakat aynı zamanda sömürü oranının yükselmek eğiliminde olduğunu içerir, prodüktivite artmalarının etkileri ancak kısmen ücretin alım gücü üzerine yansır. **Diğer taraftan, kâr oranlarının farklılaşması**, genel kâr oranının düşme eğilimi sırasında, sürekli olarak rantabilite ve prodüktivite arasında ayrılık gösterir. Toplumsal sermayenin genel hareketi üzerinde malî sermayenin egemenliği, toplumsal artı-değerin artan bir kısmının özel kâr durumunda ve bu kârın artmasında (özellikle sömürünün artmasında) kullanılmış olduğu ve sermaye için bir amaç değil bir araç olan üretim güçlerinin gelişmesinde kullanılmadığı için bunların asalaksı niteliğini belirtir.

SONUÇ

Kapitalist üretim biçimi ve tarihsel olarak önceden var olan üretim biçimleri arasında karşılaşılan bir fark vardır, en azından bu üretim biçimlerinin çelişkileri, en yüksek noktalarına, «ilerici» bir karaktere ulaşmadığı sürece bu fark devam eder. İşçilerin sömürülmesinin sonucu, soyut değere boyun eğen kısmen büyük ölçüde kapitalist üretim yönteminin değişmelerini ve yayılmasını, yeni üretici güçlerin emilmesini ve yeni teknikler uygulanmasını etkileyebilir. Kâr biçiminde ortaya çıkan sömürü, kapitalist üretimin nicel ve nitel gelişiminin temelini sağladı. Bu gelişme, savunulan ideolojinin sanayileştirme kahramanına ve teknik yaradanına verdiği «girişimci» meziyetlerine hiç bir şekilde bağlı değildir, bu sadece üretici güçlerin gelişmesi ve üretim ilişkileri arasındaki kanunlara bağlıdır. Üretim ve tüketim biçimindeki değişmelerin hemen hemen ardışık sırasını oluşturan «değer devrimleri»ni, sarsıntılar ve buhranlar arasında saptayan sermaye birikimidir -üretimi yeniden etkileyebilen- (yapısını değiştirerek) «fazla ürün»-. Bu değişmelerin kökeni her ne kadar beşeri emek ve doğa kanunlarının pratik tecrübesi olsa da (doğa kanunlarını tamamen tanımadan), ilk kez üretim ilişkilerinin koyduğu sınırlara yerleştirilmiş ve yöneltilmiş olarak ortaya çıkarlar.

Fakat, sermaye biriktikçe, üretim biçiminin çelişkileri üretici güçlerin hareketini frenler ve kuşatırlar.

Sermaye birikiminin, genişletilen bir ölçüde yeniden

oluşumu, üretim biçimi evriminin temelini meydana getirir. Fiyatlar ve buna ilişkin olarak, kâr oranları somut farklı faaliyet branşlarında birikimi paylaştırarak üretici güçlerin hareketine «kendiliğinden» yön verirler.

Belli sermayelerin durmaksızın diğer sermayelerden daha hızlı olarak artmasını ve eşit bir biçimde dağıtım kanunlarını -fiyatların ve ortalama kârın oluşumu- yeni branşlara doğru yönelmeye, yer değiştirmeye, yeni toplumsal oluşumlara doğru gitmeye zorlayan, geçişlerine sürekli olarak açılmak zorunda kalmasını meydana getiren şey budur.

Bununla beraber sermayenin yayılması -somut olarak kapitalist üretim ilişkilerini genelleştirmeye yönelen- olumsuz görünüşlerden, yıkımlardan, yok etmelerden bir seriyi kapsar. İlk kez toplumsal ürün değerleriyle elenmişler, bazen fiziki olarak ortadan kaldırılmışlar, iş-güçleriyle eksik istihdam edilmişler, yıpratılmışlar ve hatta imha edilmişlerdir.

Toplumsal ölçüde sermaye birikiminin ilk görünüşü, uzlaşmaz iki sınıf olarak toplumun kutuplaşmasını (daima daha çok) belirtir. Bu kutuplaşma, prekapitalist üretim biçimlerinin birbirini izleyen dalgalanmalarla aşınması ve ilk olarak küçük ticari üretim sektörlerine (köylülük, zanaatçı kitle) kapitalist ilişkiler girmesiyle belirlenir. Bunlarda iki eğilimle sonuçlanır : ya belli üretim üniteleri ücretli iş-gücünün katılmasıyla kapitalist olur yada diğer üniteler yok olur veya yutulur ve ücretliliğe katılan yeni iş-güçleriyle «yükümlülükten kurtarılırlar.»

Tekelci aşamada hiç bir özgül şey yoktur. Başlangıçtan itibaren, sermaye prekapitalist biçimler üzerinde yıkıcı bir etki yapar. Fakat uzlaşmaz iki sınıf olarak toplumun bölünmesi, belli toplumsal ve iktisadi oluşum çerçevesinde, yeniden üretime özgü kanunlar nedeniyle kısmen engellendi. Kâr kanunuyla kabuk değiştiren ve kapitalist

dünya pazarının oluşumuyla hazırlanılan (mal ihracı) kapitalist yayılma (sermaye ihracı, emperyalizm), farklı sermayelerin kâr oranlarını daha çok dağıtan, sömürü oranının farklılıklarına dayanmıştır.

Bu yayılma ancak sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması sayesinde (sömürge toplumları) mümkün oldu. Böylece devletin rolü (başından beri), refakatçi ve kârın gerçekleşmesinin destekçisi olarak ortaya çıktı. Yeniden üretim ve birikimin «içsel» sınırlarının yol açtığı kapitalist yayılma, iç çelişkilerini şiddetlendiren, sermaye birikiminin gücünden fazlasıyla yararlandı. Emperyalizmle, tekelci devlet kapitalizminin ilk ürünleri politik, askeri ve devlet aygıtının ekonomik müdahalesine (alt-yapı tesisleri, askeri piyasa) giderek daha bağlı olan kâr çıkarma kadar çok yeğinlikle belli olmuşlardır.

Bu nedenle, tekelcilik ve emperyalizm çözülmeyen bağlarla birbirine bağlanmışdır.

Tekelci aşamada, sermayelerin eşit olmayan birikimi çok çeşitli biçimler almıştır, bu biçimlerin birleştirici faktörü (ve de sermaye ve emek arasında, emperyalist güçler ve egemen oldukları bölgeler arasında gelişen çok aşamalı toplumsal mücadelelerin gerçekte dayanışması) kâr kanunuyla oluşturulmuştur. Bu durum ilginçtir, çünkü sermaye yoğunlaştıkça, malî oligarşi güçlendikçe, somut eşitsizlikler ve gelişme «düzeyleri»nin farkları artar. Toplumun geri kalanından büyük tekelci sermayeyi ayıran toplumsal ayırım, uluslararası düzeydeki eşitsizlikler ve mücadelelerde adayını bulur. Sermayelerin eşit olmayan birikimi sadece emperyalist ülkelerde değil aynı zamanda dünya çapında üretici güçlerin eşit olmayan gelişimine neden oldu. Birikimin iç çelişkileri devletlerin rolünü güçlendirdi. Emperyalizm, kapitalist devletler arasında dünyanın yeniden paylaşımı ve bu paylaşım için mücadele,

uluslararası düzeyde kapitalist bir entegrasyonun olanaksızlığını açıkça kanıtladı.

Aynı zamanda, malî grupların faaliyeti ve politik biçimler arasındaki gerekli bağı açığa çıkardı.

Birikimin eşit olmayan gelişmesinin incelenmesi eşitsizliklerin belirtilmesini, tüm görünüşlerine ve üretim biçiminin tüm iç çelişkilerine yanaşmaya götürmelidir. Tekelci birikimin çelişkilerinin geçici çözümü olarak tekelci devlet kapitalizminin gelişmesi yeni-sömürgecilikte devamını bulur. Emperyalizmin çevrel bölgesine doğru «ihraç edilmiş» tekelci sermayelerin değerlendirilmesi -ve ekseriya yeniden ele geçirilmesi- güçlükleri, son dönemde, emperyalist devletlerin ekonomik, politik ve ideolojik müdahalesine (kalkınma yardımı adı altında aldatmacayla) eşsiz bir hareket verdi. Devlet sermayesinin bu yeni ihraç biçimi artı-değeri çıkarma ve kârları elde etmeye oranla ancak yönünü bulur, bu artı-değer ve kârlar ihraç edilmeli veya ithal edilmelidir.

Bu durumun üzerinde durmak gerekir, çünkü bu «çevrel» bölgeler veya ülkeler kendi karakteristiklerini gösteriyorlarsa, en gelişmiş tekelci sermayenin egemen olduğu toplumsal oluşumları aynı kanuna esaslı bir biçimde yerleştirmişlerdir. Üretici güçlerin gelişmesi bu bölgede özellikle karükatürsü karakterler aldıysa, bu farklı sonuçların aynı nedenlerden ileri gelmesi daha az sürer.

Dünya düzeyinde kapitalizmin eşit olmayan gelişmesi ve sermayelerin eşit olmayan birikimi aynı sürecin iki görünüşüdür. Özdeş nedenlerle sonuçlanan şaşılacak farklılaşmaları mutlak olarak oluşturan, «üçüncü dünyacılık» «zengin ülkeler»le «yoksul ülkeler»i karşı karşıya getirerek emperyalizmin doğru bir analizini yapar ve olguların tek yanlı bir görünüşünü verir.

Sermaye, emek ve tekelci çerçevede eşit olmayan birikimden ileri gelen ikincil çelişkiler arasındaki temel

çelişkiyi zoraki ayırarak üretim biçimini iç çelişkileri (başlıca problemi) savuşturulur.

Üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve bu araçların özel mülkiyetini ortadan kaldırmanın olanağı ve gerekliliğinin birlikte ortaya çıkması gerçekte toplumsal üretimin en ileri sektörlerindeki en «gelişmiş» sermaye düzeyindedir.

Tekelci kapitalizm ve tekelci devlet kapitalizmi tarafından hazırlanılan ideolojiler gelişmiş ülkeleri ve üçüncü dünyayı karşı karşıya getirerek sadece sorundan uzaklaşmaya çalışmaz, aynı zamanda tekellerin nüfuzunun ve yoğunlaşmasının daha az oluşturulduğu ekonomik alanlara veya sektörlerle eksiksiz uygun düşen, geride bırakılan, «geleneksel» bir kapitalizmi ve tekelci büyük firmalarla temsil edilen dinamik, «modern» bir kapitalizmi karşı karşıya getirerek üretim araçlarının toplumsal mülkiyetine geçişin gerekliliğini gizlemeyede yönelirler. Aynı çabayla, devletin bu firmaların kârlarının gerçekleşmesi için sağladığı çeşitli yardım biçimlerini aklar. Tekelci kapitalizmin ve tekelci devlet kapitalizminin itibarını yeniden sağlama denemesi ancak üretim biçiminin karükatürü olan bir amacı böylece kullanan, geciken kapitalizmin bir eleştirisiyle yetinmeye kadar gider.

Tekelci kârın savunucularının gizlemeye çalıştıkları şey, sadece sistemin çelişkileri değil aynı zamanda yenisinden üretimin bundan böyle devletsel üst-yapı konağı sayesinde artık mümkün olmayan bu sistemin zayıflaması ve gittikçe güçsüzleşmesidir.

Bu konak toplumsal düzeyde sermayenin artan organik bileşimi tarafından yol açılan genel kâr oranının düşmesi eğilimi kanunun (bu düşmenin sermayelerin değerlendirilmesi ve düşmesi üzerinde oluşturduğu tüm sonuçlarla) ve sermayelerin eşit olmayan birikiminin (kâr

oranlarının eşit bir biçimde dağıtımını engelleyen sermaye yoğunlaşması) birleşmesi nedeniyle gerekli olarak yerine getirilmiştir. En gelişmiş politik biçim olan devlet, iyi kötü, genel toplumsal ilişkilere yeniden yol açtığı için tamamıyla gereklidir. Fakat büyük sermayenin egemen olduğu, devletin üst yapısı, dolaşım ve gerçekleşmenin artan güçlükleri nedeniyle yetersiz kapitalist mekanizmaların imdadına yönelmek zorunda kaldı. Şu halde tekelci kârın gerçekleşmesine mücadele etmek için «iktisadi fonksiyonlar»la, politik, kuramsal ve ideolojik fonksiyonlarını daha sıkı bir biçimde birleştirmek zorundadır.

Tekelci malî sistem, devlet finansmanı ve üretim aygıtının belli kesimlerinin devletleştirilmesi, devletin içeriği malî grupların egemenliği ile belirtilmiş olduğu için ancak anlamlarını aldığı yeniden üretimin üç ögesi olmuşturlardır. Tekelci devlet kapitalizminin bu üçlüsü (malî sistem, finansman, mülkiyet) tekelci toplumun sınıf çelişkilerine canlılık veren, artan güçlük gösterecektir.

Vergi sadece politik, ideolojik işlevlerinde (yönetim, ordu, polis, öğrenim) önemli bir devlet aygıtını beslemeye yolaçan bir toplama biçimi değildir. Orta ve küçük girişimleri, malî gruplara boyun eğmeye zorlayarak giderek daha açık bölücü bir şekilde hareket eden bir yoğunlaşma aletidir ve özellikle tekelci girişimler devlet finansmanına ayrılan malî araçların da bir yoğunlaşma kaynağıdır. Malî işlevi gelirleri doğrudan toplamayla olamaz. Devlet, fiyatlar, ücretler ve girişimlerin rantabilitesi üzerinde kendine bir etkinlik veren geniş bir müdahale klavyesini kendine bırakan, dolaşım ve birikimin tüm düzeylerine pratik olarak katılır.

«Millî gelir»in kısmî bir transfer biçimi olarak gösterilen, devlet finansmanı şu branşa veya bu tekelci girişime ayrılan kredilere ve sübvansiyonlara devlet siparişleri

ve fiyatları desteğiyle hareket eden giderek daha da farklılaşmış çapraşık biçimler alır.

Nihayet bu branşların somut iktisadî işlevi genel yenden üretim ve tekelci birikimden zorunlu olarak durakladığı zaman artık sağlanmamış olan rantabiliteyi, özel sermaye belli branşlara veya belli girişimlere bırakmaya zorlanmış olduğu ölçüde, devlet mülkiyeti iktisadî düzeyde son müdahale biçimidir.

Artan vergilendirmeye beslenen dolaşım ve birikimin artan bir bölümünü ilgilendiren devlet finansmanı ve devlet mülkiyeti sadece tekelci kârın çoğalmasını ve sürekliliğini sağlayan araçlar değil aynı zamanda artı-değerin özel edinimini koruyan ve ekonominin tümü üzerinde malî sermayenin seçici denetimini oluşturan araçlardır.

Fakat malî oligarşinin kârının sağlamlaşması ve korunması doğrultusunda yöneltilmiş, devletin bu artan müdahalesi sadece yeniden üretimin ve tekelci birikimin şartı değildir, bu üretim araçlarına özel sahip olmanın inkârını da kapsar. Tekelci devletleştirme yönelim itibariyle millîleştirmeye karşı çıkar. Çünkü devlet müdahale biçimleri devletin sınıf içeriğiyle saptanmıştır.

Devletin çok yönlü müdahalesi, devlet mülkiyeti nesnel olarak politik durumlarda üretim araçlarının özel mülkiyeti sorununa dayanır. Fakat tekellerin egemenliğine karşı çıkan toplumsal kategoriler ve sınıfların birleşik mücadelesinden doğan somut sorun, sadece devlet mülkiyetinin güçlendirilmesi (millîleştirmeler) değildir, aynı zamanda yeni toplumsal faal sermaye biçimlerinin dönüşümü sorunudur (siyasî ve iktisadî demokrasi). Başlıca gücün işçi sınıfı olduğu faal kitle politikası ancak devletin toplumsal içeriğinin radikal dönüşümünü kabul eden iktisadî temelin, temel dönüşümlerine (üretim ve değişimin toplumsal ilişkileri) uyabilir. Üretimin toplumsallaştırılması

belli başlı üretim araçlarının toplumsal sahipliğinin gerekliliğini ortaya çıkartır, devlet müdahalesinin gelişmesi toplumsal mülkiyetin devletin toplumsal içeriğini değiştirmek için, politik mücadelelerden geçmesini giderek daha da açık olarak gösterir. Bu nedenle, son evre sosyalizmin giriş kapısını oluşturur.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	5
BİRİNCİ BÖLÜM	
ÜRETKEN - SERMAYE ve PARA - SERMAYE	14
İKİNCİ BÖLÜM	
SANAYİ YOĞUNLAŞMASI ve BÜYÜK TEKELCİ GİRİŞİM- LERİN YAPISI	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ÜRETKEN SERMAYENİN ÇELİŞKİLERİ	37
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
BANKA GRUPLARI ve KREDİ	63
BEŞİNCİ BÖLÜM	
AKSİYONER SİSTEM ve ANONİM ŞİRKETLER	79
ALTINCI BÖLÜM	
KAPİTALİST ÜRETİM BİÇİMİNİN EVRİMİ ve TEKELCİ AŞAMA	85
YEDİNCİ BÖLÜM	
MALİ SERMAYE ve SERMAYELERİN RANTABİLİZASYO- NUNUN FARKLI EVRELERİ	103
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
MALİ SERMAYENİN ÇELİŞKİLERİ	113
DOKUZUNCU BÖLÜM	
TEKELCİ BİRİKİM : ÜRETİCİ GÜÇLERİN HAREKETİ ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ ARASINDAKİ ÇELİŞKİLER	122
ONUNCU BÖLÜM	
SERMAYENİN TOPLUMSALLAŞTIRILMASI ve ÇELİŞKİLE- RİN DERİNLEŞMESİ (Intériorisation) EĞİLİMİ	134
ONBİRİNCİ BÖLÜM	
TEKELCİ AŞAMADA EŞİT OLMAYAN BİRİKİM ve YENİ- DEN ÜRETİM	147
SONUÇ	157

Endüstrileşmiş büyük kapitalist ülkelerin ekonomik, politik, diplomatik, askeri, eğİtsel ve ideolojik hayatını denetim altında tutan güç tekelleridir.

Bu denemenin amacı, sadece Marx ve Lenin'in bu konudaki çözümlemelerini ele almak değil, aynı zamanda konuyu güncelleştirerek, ayrıntılı olarak incelemektir.

Her paragrafta ve her pasajda yalnız tekellilerin ekonomik sorunlarını değil, tekeller ve devlet (**Etat**) arasında oluşan problemlerde ele alınmıştır.